

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her:

<https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

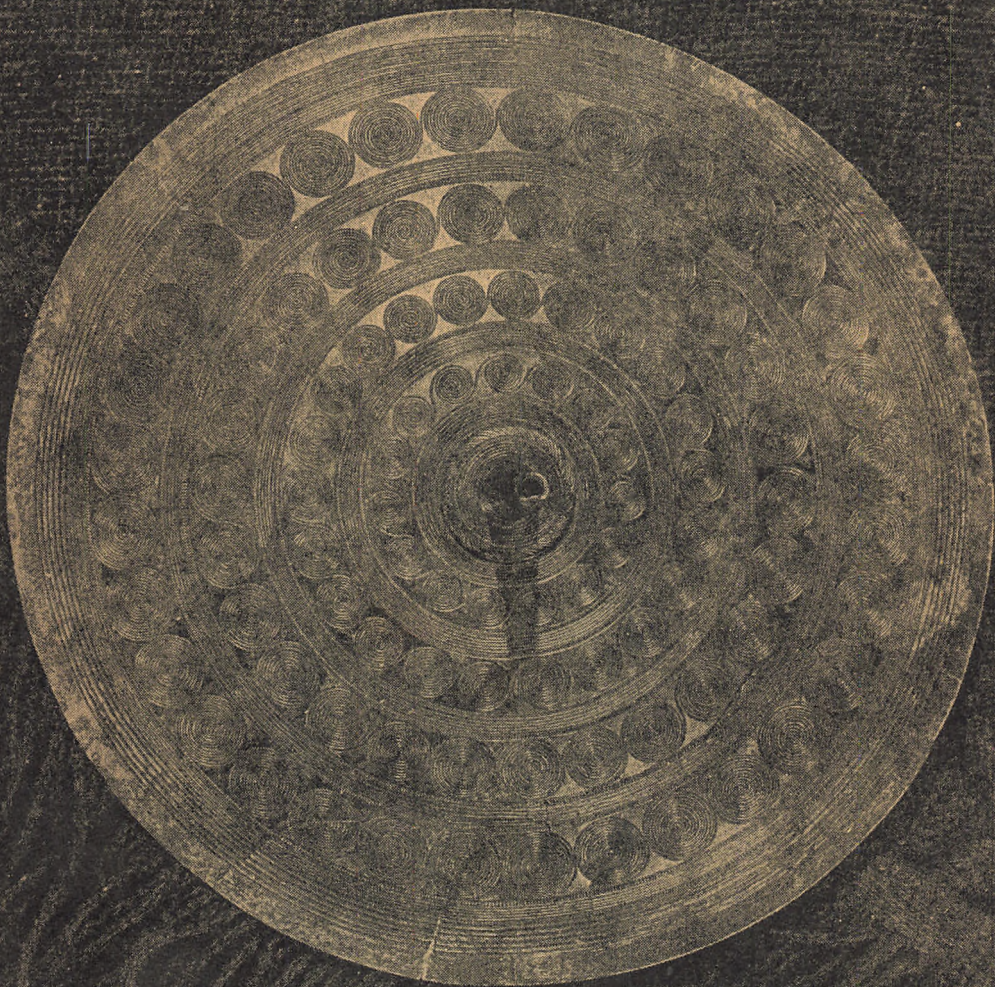
Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskerens Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

BRONZEALDEREN

TURISTFORENINGENS ÅRBOG

1960

BRONZEALDEREN

BRONZEALDEREN

TURISTFORENINGEN FOR DANMARK

ÅRBOG 1960

REDIGERET AF KRISTJAN BURE

KØBENHAVN

DET BERLINGSKE BOGTRYKKERI

1960

DENNE BOG ER SAT MED BASKERVILLE OG TRYKT I
60.000 EKSEMPLARER AF DET BERLINGSKE BOGTRYKKERI

KLICHÉERNE ER FRA MIDDELBOES REPRODUKTIONSANSTALT

HVOR INTET ANDET ER ANFØRT STAMMER
BILLEDET FRA NATIONALMUSEET

OMSLAGET: BÆLTEPLADE OG ARMBÅND FRA LANGSTRUP MOSE,
FREDERIKSBORG AMT.

SOM BAGGRUND ER ANVENDT EN KOPI AF EGTVEDDRAGTEN

INDHOLD

BRONZEALDEREN	7
<i>Af mag. art. ELISE THORVILDSEN</i>	
Indledning	7
Bronzen og dens møde med det gamle flinthåndværk ...	12
Skiftende moder	15
De mærkelige egekister	23
Som de gik og stod	30
Bronzestøbere	49
Handelen	56
Bønder og hyrder	64
Religionen	71
BRONZEALDERENS MINDESMÆRKER I LANDETS FORSKELLIGE EGNE	91
<i>Af overinspektør ved Nationalmus., dr. phil. THERKEL MATHIASSEN</i>	
LANDETS ARKÆOLOGISKE MUSEER ...	126
<i>Af rigsantikvar, professor JOHANNES BRØNDSTED</i>	

*Turistforeningen for Danmarks
Årbog 1961
vil handle om jernalderen*

BRONZEALDEREN

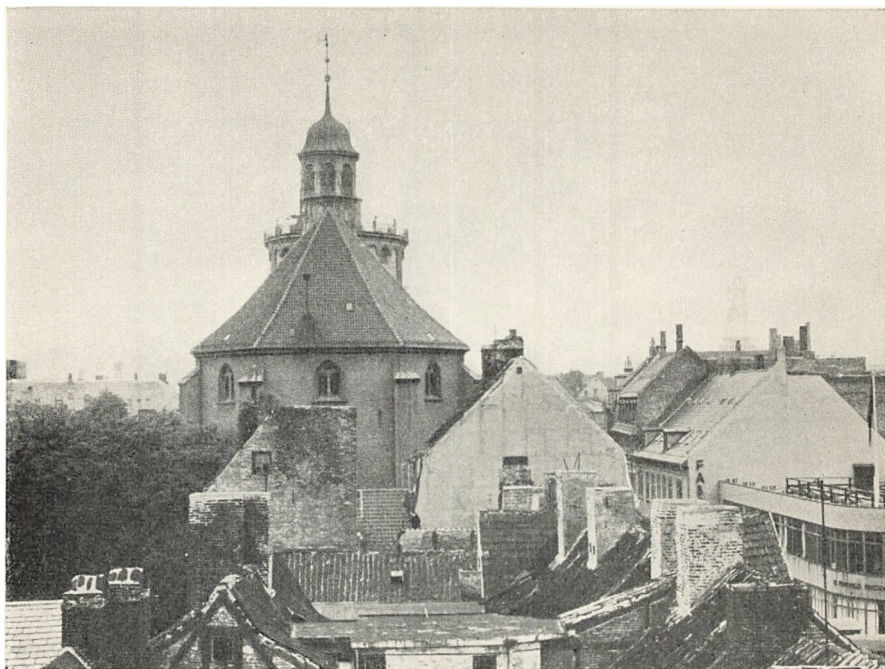
Af ELISE THORVILDSEN

Gravhøj, efter stik fra 1703.

Denne lille bog er en beretning om bronzealderen i vort land, dens mål er at give den, som holder af det danske landskab og dets kulturmin-der, mulighed for at få lidt at vide om de folk, som for mellem halvtredie- og halvfjerdetusind år siden levede her og var med til at give landskabet de linjer, vi idag har for øje. Det var i bronzealderen, at størstedelen af de gravhøje, som vi nu søger at værne om, blev bygget – og de er uløseligt knyttet til billedet af det danske landskab. Bogens beretning skulle tillige kunne lette forståelsen af nogle af de genstande, som vi betragter, når vi besøger museerne rundt om i den danske provins og i Nationalmuseet i København. Når vi færdes i et museums forhistoriske afdeling, synes det indlysende, at stenalderen, bronzealderen og jernalderen danner tre adskilte enheder – men sådan har det ikke altid været.

Der var engang da de tider, hvorom vi her i Danmark ingen skriftlige overleveringer har, selv i lærde folks bevidsthed svævede i en tyk tåge i et umåleligt tidsrum. De håndgribelige vidnesbyrd om menneskers færden hertillands i hedenold var urner af ler, genstande af sten og metal, som tid efter anden fremdroges af jorden, desuden gravhøje og hedenske stenaltre, thi som sådanne opfattedes stendysserne. Det umålelige tidsrum havde siden renaissanceen beskæftiget den menneskelige fantasi, og levnene fra denne fortid samledes af interesserede og lærde folk i kunstkamre,

Trinitatis Kirke i København. Bag de tre korvinduer på kirkeloftet opstilledes danske oldsager for første gang inddelt i sten-, bronze- og jernalder.

hvor de delte pladsen med forstenede børn, udstoppede krokodiller og andre kuriøse sager, men om nogen videnskabelig udforskning var der ikke tale. Ordvalget »en tyk tåge i et umåleligt tidsrum« er hentet fra den plan, som professor Rasmus Nyerup i 1806 udarbejdede til et dansk nationalmuseum, hvori han afsatte et rum til de genstande, som var ældre end kristendommens indførelse; Nyerups ord afspejler det tidskaos, som disse genstande dengang repræsenterede for oldforskningen. »Sager, der saa uendeligen vigtige de end ere for Oldgranskeren, dog ikke afgive Stof nok til en sammenhængende Historie. . . . Thi alt det, som er fra den ældste Hedenold, svæver for os som i en tyk Taage, i et umaaleligt Tidsrum. Vi veed, at det er ældre end Kristendommen, men om det er nogle faa Aar, eller nogle hundrede Aar – ja maaske over tusinde Aar ældre, det er moxen lutter Gisninger.«

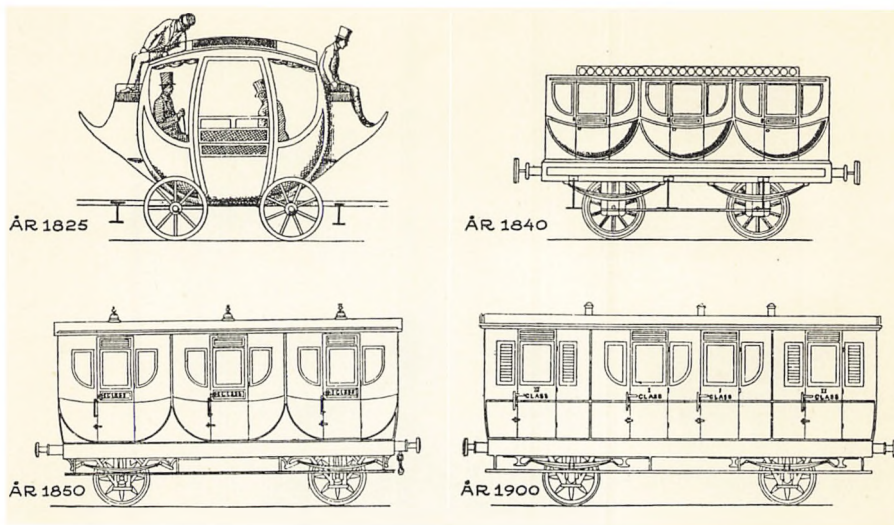
Det var altså ikke længere tilbage end i vore tipoldeforældres dage, at en af landets lærde mænd, grundlæggeren af vort Nationalmuseum, måtte udtale sig så vagt om det tidsrum, som vi for Danmarks vedkommende nu ved strækker sig forud for sidste istid. Af Rasmus Nyerups ord

Christian Jürgensen Thomsen holder omvisning i Oldnordisk Museum.

fremgår det, at det, man først af alt savnede, før man kunne begynde virkeligt at udforske den før-historiske tid, var tidsmæssige holdepunkter. Hvad man kalder kronologi manglede ganske.

Det skulle blive en ung københavner, Christian Jürgensen Thomsen, en mand som slet ikke kom fra de professionelle forskeres række, der med sin friske iagttagelsesevne bragte oldforskningen ind i videnskabeligt spor. Professor Nyerup overdrog i 1816 ledelsen af det nye museum til den da 28 år gamle handelsmand Thomsen, der var ham bekendt som en dygtig

Den typologiske udvikling af jernbanevognen fra postillon.

og kundskabsrig privatsamler. Dette klarsyn hos Nyerup i valget af sin efterfølger skyldes det, at den forhistoriske forsknings vugge kom til at stå i Danmark.

Bag Rundetårn i København på Trinitatis kirkeloft havde det nye museum til huse. Her over koret bag Universitetsbibliotekets reoler opstillede den unge købmand, som den første i verden, genstandene fra det tågede tidsrum i tre adskilte grupper: stenalder, bronzealder og jernalder. Hans opfattelse var, at bronzealderen var en selvstændig periode, yngre end stenaldersalderen og ældre end jernalderen. Tredelingen, som han beskrev i et lille beskedent skrift i 1836, blev grundlæggende for al fremtidig forhistorisk forskning verden over. Efter århundredets midte delte tyske oldforskere sig for og imod Thomsens perioder – og bronzealderen kom i modvind. De bedre bronzealdergenstande mentes indført fra græsk område og fra Etrurien – Norden havde, sagde man, aldrig haft en bronzealder. Men systemet stod sig. Det blev andre forskeres sag at arbejde videre med bronzealderens tidsinddeling, at skabe en relativ kronologi, d.v.s. at rubricere fundene i den rigtige indbyrdes tidsfølge, og en absolut kronologi, d.v.s. at knytte perioden til absolutte årstal.

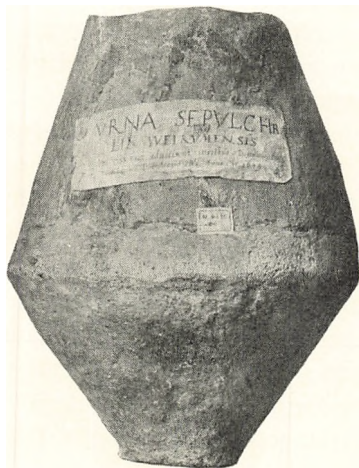
Den relative kronologi skabes på grundlag af omhyggelige iagttagelser af fundenes indbyrdes placering, når de fremdrages af jorden, f. eks. ved graves indbyrdes tidsfølge i samme gravhøj, eller oldsagernes aflejring

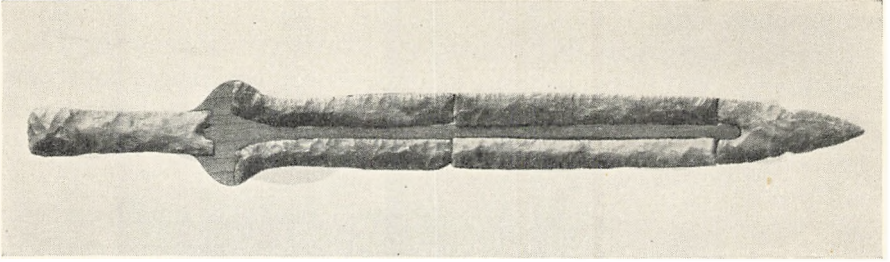
INDLEDNING

over hinanden inden for et bosteds område. Endvidere ved den typologiske metode. Den typologiske metodes grundlov er, at menneskelige frembringelser er underkastet bestemte udviklingslove; udviklingen kan være bestemt af en stræben efter tekniske forbedringer og – eller – et kunstnerisk stilforløb lig med en stadig ændring i smagen, det vi almindeligvis kalder modernes skiften.

Det klassiske og instruktive eksempel på en typologisk udviklingsrække er 1800-tallets jernbanevogns udvikling af den hestetrukne postillon. Hvad der gælder for jernbanevognen gælder også for våben, redskaber og smykker, og det var den store svenske arkæolog Oscar Montelius, som i slutningen af forrige århundrede skabte det typologiske system, nordisk bronzevalderforskning stadig arbejder videre på. Montelius' system byggede på typologiens grundlov, kontrolleret gennem de oplysninger som samlede fund, i første række gravfundene, ydede. Også for den absolutte kronologi i nordisk forhistorie var Oscar Montelius banebryder. Forudsætningen, for at den historiske tidsregnings årstal lader sig knytte til genstande fra forhistorisk tid, er, at disse genstande selv eller ved mellemlid findes i fundkombinationer med daterede genstande, hvorved forstås genstande, som forekommer i et område, der allerede befinder sig i historisk tid. Det vil for vor bronzevalders vedkommende sige områder med direkte eller indirekte tilknytning til Ægypten i 2. og begyndelsen af 1. årtusinde og med tilknytning til Grækenland fra 8. århundrede og fremover.

Sådanne kronologiske fixpunkter er for Nordens vedkommende ganske vist ikke mange – afstandene var store dengang mellem Nordeuropa og Middelhavet, men holdepunkter er der dog, og på dem hviler vor nordiske bronzevalders absolutte kronologi.

Flintsværd fra Aatte.

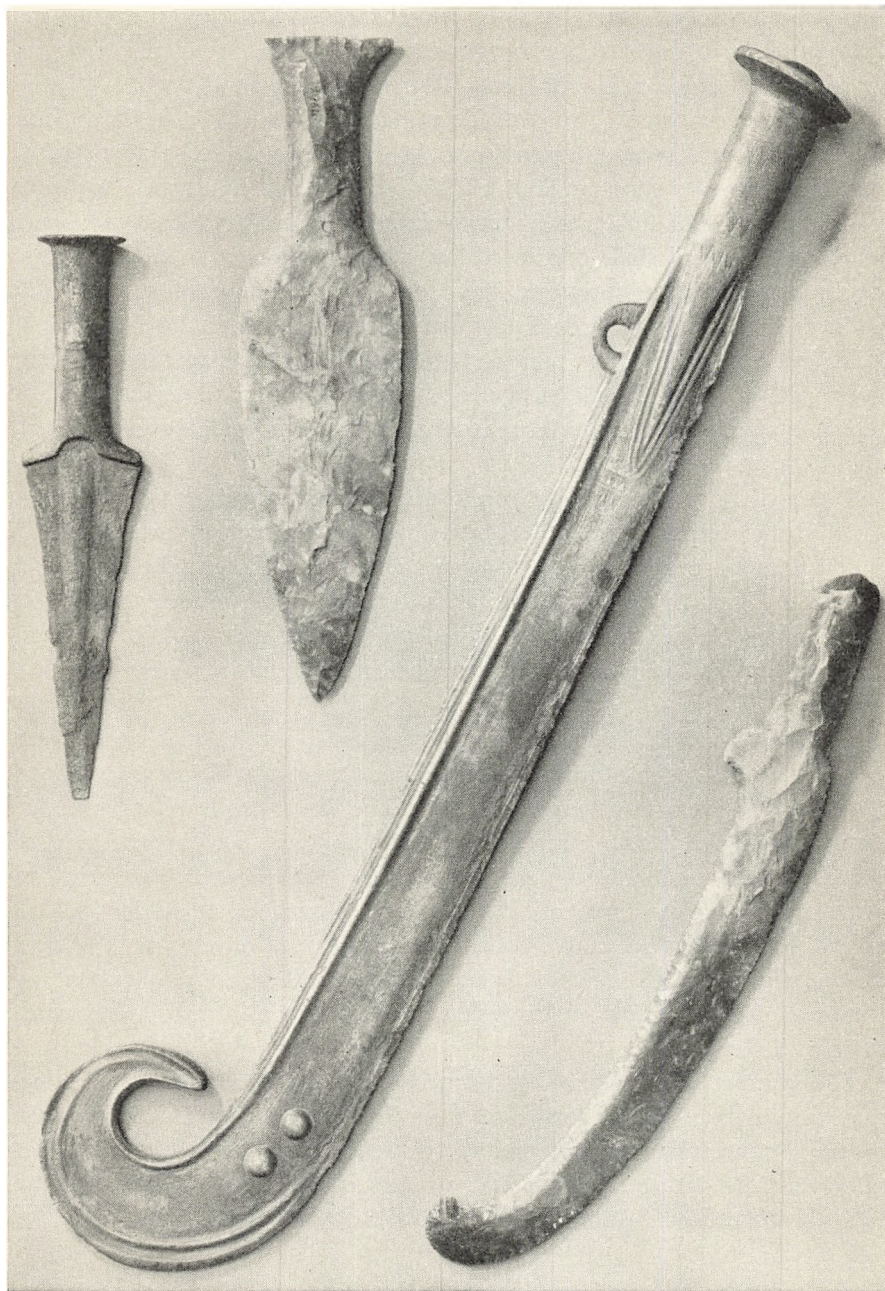
Bronzen og dens møde med det gamle flinthåndværk

I de tider da verden var uendelig, d.v.s. i de tider da skove og åbent hav var næsten uovervindelige forhindringer i samfærdslen, da farbare veje på landjorden var få og ringe, da bentøjet, hesten, oksen, den primitive vogn og det spinkle fartøj var de eneste transportmidler, gik udviklingen kun langsomt for sig. Opfindelser og opdagelser spredtes langsomt fra deres kildested ud i den uendelige verden, og lå man langt borte fra kildestederne, gik der tid før man fik andel i nyskabelserne.

Opfindere, hvis navne ingen kender, synes allerede i slutningen af 4. årtusinde at have fundet frem til, hvorledes man af kobber og tin kunne lave bronze, en metallegering hårdere end det rene kobber og med et smeltepunkt variabelt efter tinindholdet. Denne opfindelse blev første gang gjort langt borte fra vore himmelstrøg, antagelig et sted i den nære eller mellemste Orient, hvor redskabsfremstilling af kobber allerede havde været kendt omkring 4000 før Kristi fødsel. I Danmark stiftede man bekendtskab med kobber i sidste halvdel af 3. årtusind, men indblik i metalstøbning fik man først et stykke hen i 2. årtusind.

Da stenalderbonden første gang i sit liv stod med et stykke køligt metal i sin hånd, da rakte hans fantasi ikke til. Han besad ikke de erfaringer, som kunne give selv den ringeste forestilling om, hvad dette nye »noget« skulle komme til at betyde for hans efterkommere. Gennem hele tilværelsen havde han og hans lille samfund forfærdiget redskaber og våben af godt, gennem årtusinder prøvet, hjemligt materiale. Det var ikke at forlange, at han skulle kunne forestille sig, at der her i hans hånd lå et stof, hvis formmuligheder var næsten ubegrænsede, og tillige et materiale til seriefremstilling i den samme form. – Det var vel hændt ham, at han med sorg eller ærgrelse havde set et godt redskab skabt i flint gå til grunde eller

BRONZEN OG DET GAMLE FLINTHÅNDVÆRK

Dolke og krumsværd i flint og metal. Konservatisme og mangel på metal holdt gennem lang tid liv i det gamle flinthåndværk, dog søgte man i flinten at efterligne de nye metalvåbens former.

blive uheldeligt defekt ved et uforsigtigt stød. Hvordan skulle han fatte, at dette nye stof kunne bruges om og om igen. Metallet var, i modsætning til flinten, en kapital, som ikke let forringedes.

Men konservatisme og manglende muligheder for at skaffe sig de fremmede råstoffer i større mængder holdt, selv efter at støbningens teknik var blevet kendt, gennem lang tid liv i det gamle håndværk. Dolke og pilespidser blev endnu gennem nogle hundrede år fremstillet i flint, stenkøksen med hul til skaft levede endnu i bronzealderens sidste halvdel, og dagligdagens småværktøj som knive og skraberedskaber fortsatte i flint gennem hele perioden. I de første århundreder gav man sig i enkelte tilfælde ud i arbejder, hvor man for at følge med tidens nye former måtte gøre vold på sit gamle råstof. I disse tilfælde gik man til grænsen af flintens muligheder, man viste, at man kunne, men materiale og form passede ikke længere for hinanden.

I en sydjysk grav ved Aatte lå seks tildannede flintstykker, som sammenlagt danner yderpartierne af et næsten halv meter langt sværd. Sværd var på de tider noget nyt og egnede sig på grund af længden ikke til fremstilling i flint, men problemet kunne altså løses selv med mindre stykker flint. De enkelte dele må på en eller anden måde være anbragt i et træsværd, der ved flintens hjælp fik bid og skarphed som det eftertragtede forbillede i bronze.

Et andet kuriøst flintvåben er et krumsværd fundet ved Faurskov på Fyn. Dets forbillede i bronze er ikke almindelige, blot fire stykker kendes. De to er fra Sverige: Östergötland og Skåne, de to fra Sjælland, fundet i samme mose ved Rørby i nærheden af Kalundborg. De to danske og det skånske sværd er så godt som ens. Alt taler for, at de er støbt i samme form. Kun ornamentikken, som er tilføjet efter støbningen, er forskellig – det ene af Rørbysværdene er på klingens dekoreret med en elegant afbildning af bronzealderens lette fartøj. Ingen lignende våben er fremkommet ude i Europa, og det antages, at trods den fremmedartede form er krumsværdet tilvirket i Norden.

Flintsværdet fra Faurskov og bronzekrumsværdene er nære slægtninge, men tanken bag dem er forskellig. Faurskovsværdet er pral uden praktisk formål, bronzesværdene er bidende realiteter. Men fælles er det dygtige håndværk, og det er dygtige håndværkeres arbejde, som gjorde den nordiske bronzealder til en strålende periode i forhistorien.

Fæsteknap til sværd.

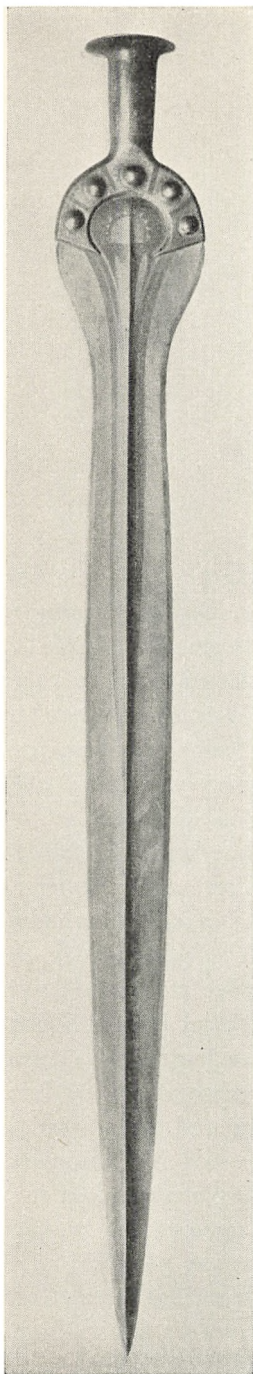
Skiftende moder

Bronzealderen udfylder et tidsrum på ca. 1000 år, ikke noget at tale om, når man sammenligner med stenalderens mere end 10.000 år, men dog et åremål lige så langt som hele den historiske tid fra Gorm den Gamle og frem til vor egen tid. Den begynder omkring 1500 før Kristi fødsel og varer ved ned i det 5. århundrede, da jernet blir bronzens afløser som nyttemetal. Igenennem denne 1000-årige periode opstår stadig nye former i våben, redskaber og smykker, og gamle former udrangeres, men egentlige brud eller spring i udviklingsrækken er der ikke, gamle træk bibeholdes i det ny.

Ved bronzealderens begyndelse modtog vi udefra ikke blot kendskab til metallet og dets behandling, men naturligt nok også fremmede former af redskaber, våben og smykker, som udnyttede det nye materiales muligheder. Noget nyt og tillokkende var, at de støbte genstandes gyldne flader om ønskeligt lod sig dekorere med ornamenter såvel i selve støbningen som ved efterfølgende punsling med et lille instrument af hård bronze. Dekoreringens kunst var gammelkendt her i landet, men havde gennem tiderne været henvist til lertøjets flader, træ, og beskedne stykker af rav og ben, mens våben af flint og anden stenart måtte virke alene ved deres form.

Lig hanens fjerpragt og sporer er mandens våben – og med bronzens fremkomst fik våbnene mulighed for at tiltrække sig opmærksomhed som aldrig tidligere, og det samme gjaldt smykkerne; i menneskenes verden står hunkønnet ingenlunde tilbage, når det gælder viljen til blikfang.

Når vi nu et øjeblik vil blade i bronzealderens modejournal for at følge smagens skiften, er der derfor en vis mening i at koncentrere opmærksomheden om det vigtigste våben, sværdet, og et par af tidens smykker.

Allerede i den senere del af stenalderen var nærkampvåbnet blevet fornyet gennem dolken, og nu gjordes dette stikvåben længere, sværdet blev til, og indtil de mindste detaljer viser det sin oprindelse af dolken. De første sværd, som glimtende hang ved nordboernes side, var af fremmed oprindelse, et resultat af handel med fjerne egne. Det her afbildede, næsten 90 cm lange stikvåben med svajet æg og støbt kort fæste, er formentlig af mellemeuropæisk tilvirkning, det er fundet ved Torupgaard på Lolland. Et let trekantmønster af fine parallelle linjer holder ligevægt med æggets brede svaj. Denne geometriske stregornamentik tog man til sig her i Norden. Den blev bronzealderens første dekorationstil.

Dersom man skulle hamle op med de udenlandske produkter, var to ting fornødne: færdighed og tilstrækkeligt metal. Da det var opnået, kom der for alvor gang i den hjemlige tilvirkning, og på de her vedføjede billeder kan bronzesværdets udseende gennem bronzealderen følges i store træk. Jævnslidende med sværd, hvis fæste var støbt helt i bronze, forekom såkaldte grebtungesværd, d.v.s. sværd med pånitted fæste af horn eller andet organisk materiale. Et grebtungesværd fra bronzealderens yngre halvdel med bevaret hornfæste er fundet ved Løvelbro nær Viborg. Til henimod slutningen af perioden var sværdene fra de hjemlige værksteder almindeligst blandt folk; en mellemeuropæisk type med ottekantet fæste fik nok en vis udbredelse en overgang i bronzealderens første halvdel, men kom ikke til at præge den hjemlige sværdtilvirkning fremover. I de sidste århundreder op mod jernalderen sakkede det nordiske sværd imidlertid agterud, de eftertragtede sværd var af mellemeuropæisk herkomst. Fra den sidste tid af bronzealderen på overgangen til jernets tidsalder eksisterer bronzesværdet ikke længere, antagelig

Sværd fra Torupgaard på Lolland, fremstillet i udlandet.

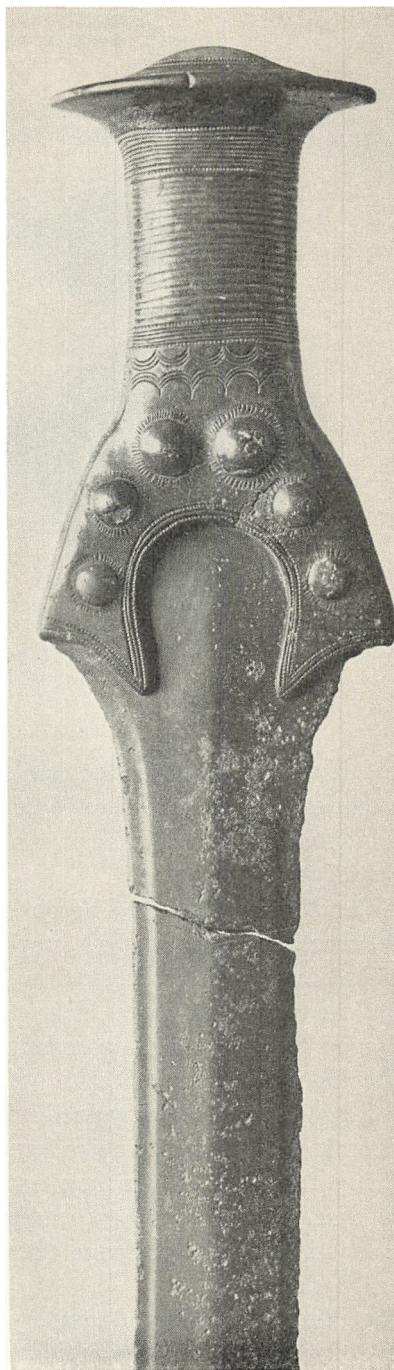
fordi det da havde mødt sin overmand – jernsværdet.

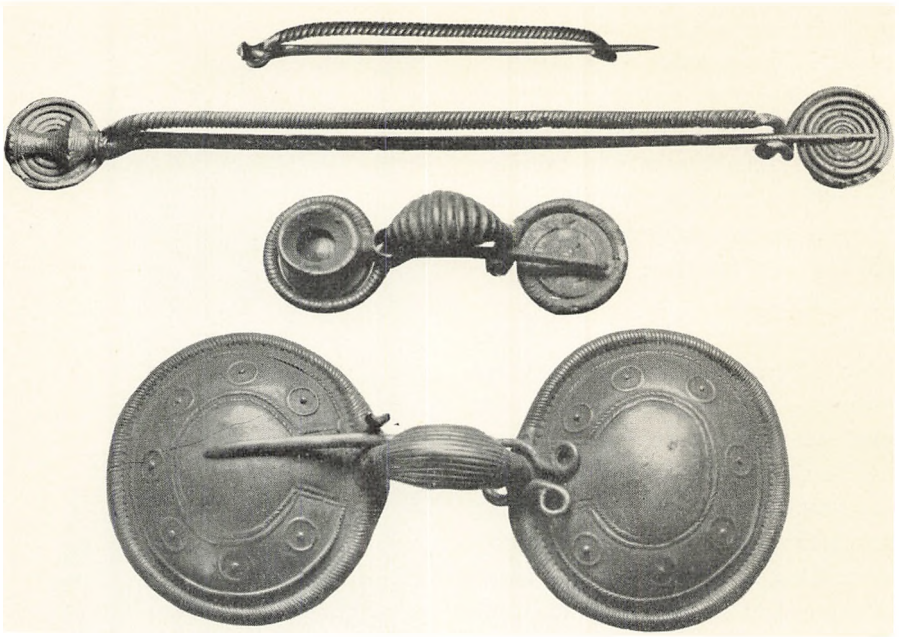
Sværdets form er bundet til dets funktion, den skiftende mode arbejder her inden for snævre rammer. Anderledes frit stillet er smykkerne, selv når de som den toleddede bøjlenål har den funktion at holde klæderne sammen.

Den primære del af bøjlenålen er selve nålen, som hæftede dragten sammen; for at forhindre, at den gled ud af tøjet, blev den forsynet med en snor, der var fastgjort ved nålehovedet og endte i en løkke, som nålespidsen kunne stikkes igennem. Den slags nåle forekommer i slutningen af stenalderen, oftest skåret i ben, dog af og til, ligesom tilsvarende mellemeuropæiske nåle, støbt i bronze. Når snoren eftergjøredes i bronze, var prototypen for senere tiders sikkerhedsnål opfundet.

Den ældste form, en lille nål med snoet bøjle, ses øverst i rækken af de afbildede bøjlenåle. Det praktiske var nu i orden, og fantasien kunne begynde at arbejde. Spiralen, der som vi får at se, var et af de kæresterne ornamenter i bronzealderens første halvdel, fik her en plastisk udformning som bøjleens ender. Med tiden blev endespiralerne bredere i vindingerne og voksede tilsidst sammen til to plader, ligesom også nål og bøjle gradvis ændredes undervejs. Der er ikke megen lighed, udover

Et af de ældste bronzesværd fremstillet her i landet, fundet ved Valsømagle på Sjælland.

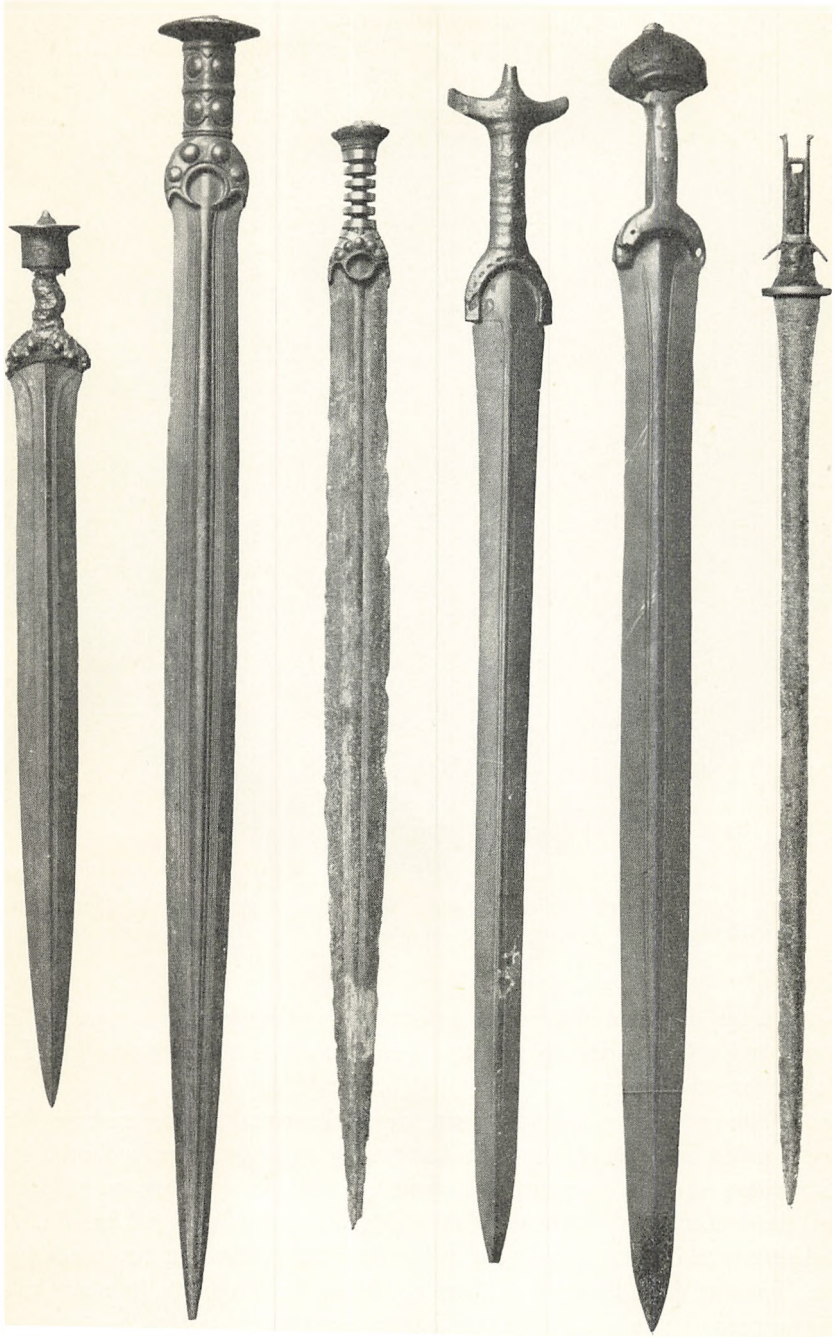
Bøjlenålene blev båret både af mænd og kvinder. Fra en beskeden begyndelse udviklede de sig til store brocher.

den funktionelle, mellem den spinkle bøjlenål fra første del af bronzealderen og den broche, som blev båret i sidste del. Denne ligner mest af alt et par lorgnetter, men ser man på modens mellemformer, er slægtskabet trods alt tydeligt.

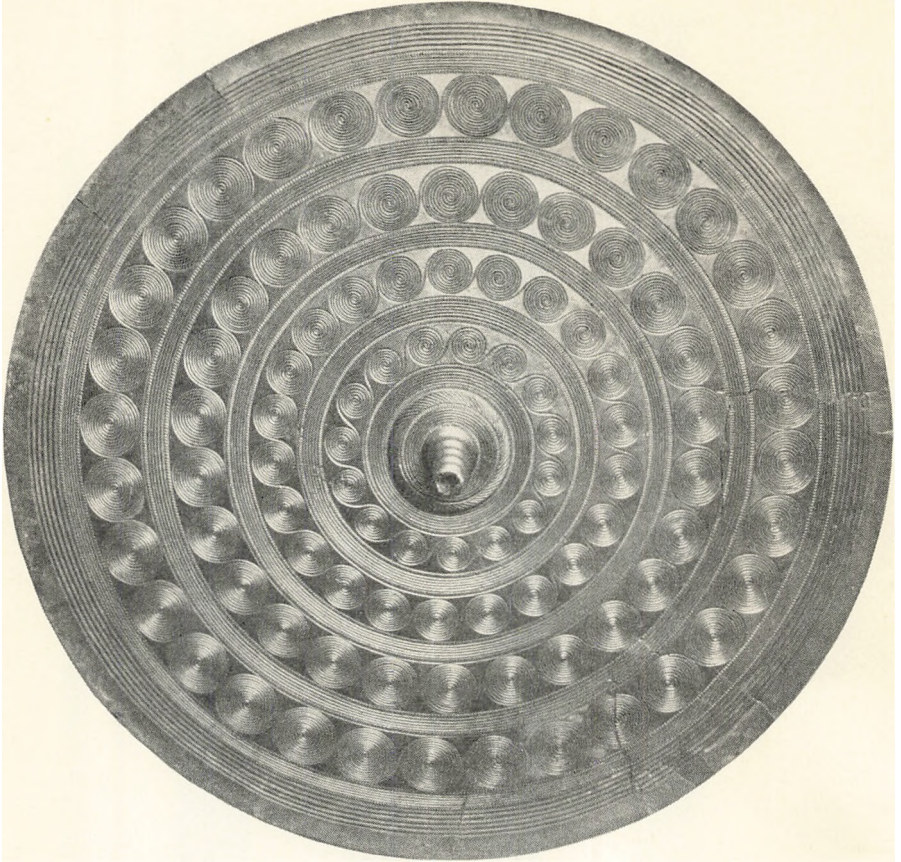
Bøjlenålen anvendtes af begge køn. Et smykke, som kun blev båret af kvinderne, var derimod bæltesmykke. Det begyndte som en prydblade, som imidlertid ved bronzealderens midte fik en konkurrent, en æske med låg til at trække på bæltet. Når den blev båret på dragten, vendte låget ind mod pigens mave, og æskens bund fungerede da som prydblade. Bæltepladen gik derefter af brug, og bælteæskan eller bæltedåsen, som den almindeligvis kaldes, voksede sig i bronzealderens senere del stor, tung og upraktisk. Den fik nu mere karakter af en skål med hanke, funktionen var dog den samme, men noget misvisende benævnes den i arkæologien: hængekar. Måske blev den stadig båret på maven, selvom den på en lille kvindestatuette fra denne tid synes at være flyttet om på ryggen lidt over bagdelen.

På disse forskellige bælteprydelser følger man bedre end på andre genstande fra bronzealderen den skiftende ornamentiks parade.

SKIFTENDE MODER

Bronzesværd fremstillet i Danmark. Opstillet i tidsmæssig rækkefølge, det ældste til venstre.

Et ca. 30 cm bredt bæltesmykke fundet i Langstrup mose i Nordsjælland. Spiral-mønstrene kendetegnede gennem lang tid stilen indenfor bronzealderens ældre del.

Undtaget er dog den første dekorationsstil bestående af rette linjer, som danner trekanter, ruder og zig-zag. Den hører hjemme i tiden forud for de store bæltesmykker.

Et af de smukkeste arbejder, som dansk bronzealder nogensinde frembragte, er en bælteplade fundet i Langstrup mose ved Fredensborg. Dens udsmykning er fire koncentriske bånd af løbende spiraler, hvert spiralbånd begrænset ved bælte af tætstillede koncentriske cirkler. Punslen er sikkert ført, og det yndede motiv fylder velafbalanceret den kredsrunde skive. Langstruppladen er ikke blot et stykke fremragende håndværk, det er en kunstners værk. I dens ornamentik har han fastholdt den evige uro, lagt den i tømme uden at den mistede sit liv.

Kunsthåndværket modtog spiralmønstret udefra og gjorde det til en nordisk stil, fladedækkende eller som småornamenter på våben og smykker. Spiralornamentet i dets mange varianter blev sammen med cirkelmotivet et særkende for den nordiske bronzealder i dens første blomstring. Et par århundreder var spiralornamentikkens levetid, så forsvandt den, men som mindelse om dens epoke fortsatte cirkelmotivet. Det delte pladsen bl. a. med trekanter, zig-zaglinjer og buer, som ikke sjældent dannede udsparede stjernemønstre; alt i alt en stivere ornamentik end den forudgående.

Det er på denne tid henimod midten af bronzealderen, at bæltesmykke, som er vokset i højden, må dele pladsen med bæltedåsen. Sin mest prangende udformning fik bæltesmykke mod slutningen af bronzealderen i

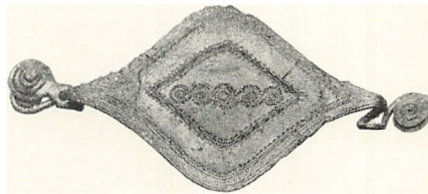

Bæltesmykke fundet i Solrød sogn, nord for Køge. Både form og ornamenter viser, at smykket er forarbejdet henimod midten af bronzealderen.

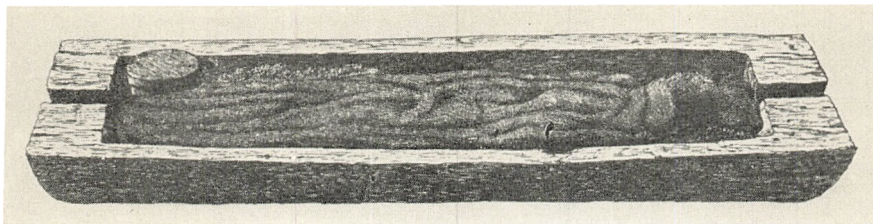

Fra en beskeden begyndelse voksede bæltedåserne i bronzealderens sidste halvdel til store, hvælvede beholdere som de to længst til højre.

kunsthåndværkets sidste opblomstring. Den voldsomhed i smykkernes form, som er tidens særkende, er også i rigt mål til stede i den ornamentale kunst. Bølgelinjerne, som i to koncentriske bånd dækker bunden af et af de her afbildede bæltesmykker, er i forskellig udformning tidens yndlingsmotiv. Det har forudsætning i ældre tids buemønstre. Her er, i modsætning til Langstruppladens tøjlede livfuldhed, utæmmet liv og uro – smagen havde radikalt ændret sig gennem de forløbne århundreder.

Bornholmsk bøjlensål.

Egekiste fra Trindhøj i Vamdrup sogn.

De mærkelige egekister

I året 1823 blev en stor gravhøj ved Foldingbro Krogaard en snes kilometer nordøst for Ribe bortgravet. Midt inde i højen stødte man på en stendynge, som indeholdt rustgult vand, og da stenene blev fjernet, viste de sig at dække over resterne af en stor kiste, som var lavet af en egestamme. Fundet, som vakte en del opsigt, blev indberettet til »Den kgl. Kommission for Oldsagers Opbevaring«, men da man ikke i kisten havde påtruffet noget spor af menneskelige levninger, det være sig brændte eller ubrændte knogler, og ikke heller genstande af nogen art, skønnedes fundet ikke at have nogen interesse.

Fire år senere var nogle skattegravere fra Bjolderup sogn på færde i Toppehøj en halv snes kilometer fra Aabenraa. Toppehøj var en anselig gravhøj, 30 m i tværmål og 5 m høj, og kong Balder, som skulle have givet navn til den nærliggende landsby Bollerslev, var efter sigende begravet deri sammen med sine kostbarheder. Da det tilmed var en kendt sag, at der brændte lys på højen om natten på det sted, hvor skatten var gemt, var det ikke mærkeligt, at dristige folk tog sig for at hæve den. Men da Bjolderup-folkene havde gravet sig knapt halvanden meter i jorden uden så meget som at se en skilling, tabte de lysten til at fortsætte. Nu fik en bondemand på egnen tilladelse af ejeren til at køre fyld fra højen, og da han havde bortkørt henved en fjerdedel, kom en stendynge til syne, og under den en egestammekiste. Den var så gammel og rådden, at han stak et ben gennem låget, og han forestillede sig naturligt nok, at her var kisten, som gemte kong Balders guld. Lige i øjeblikket kunne han ikke konstatere andet, end at kisten var fuld af vand, men da han havde fået gravet et afløb, kunne han begynde at undersøge indholdet ved hjælp af spaden, som han stak gennem låget. Kong Balders skat blev ikke så lidt af en skuf-

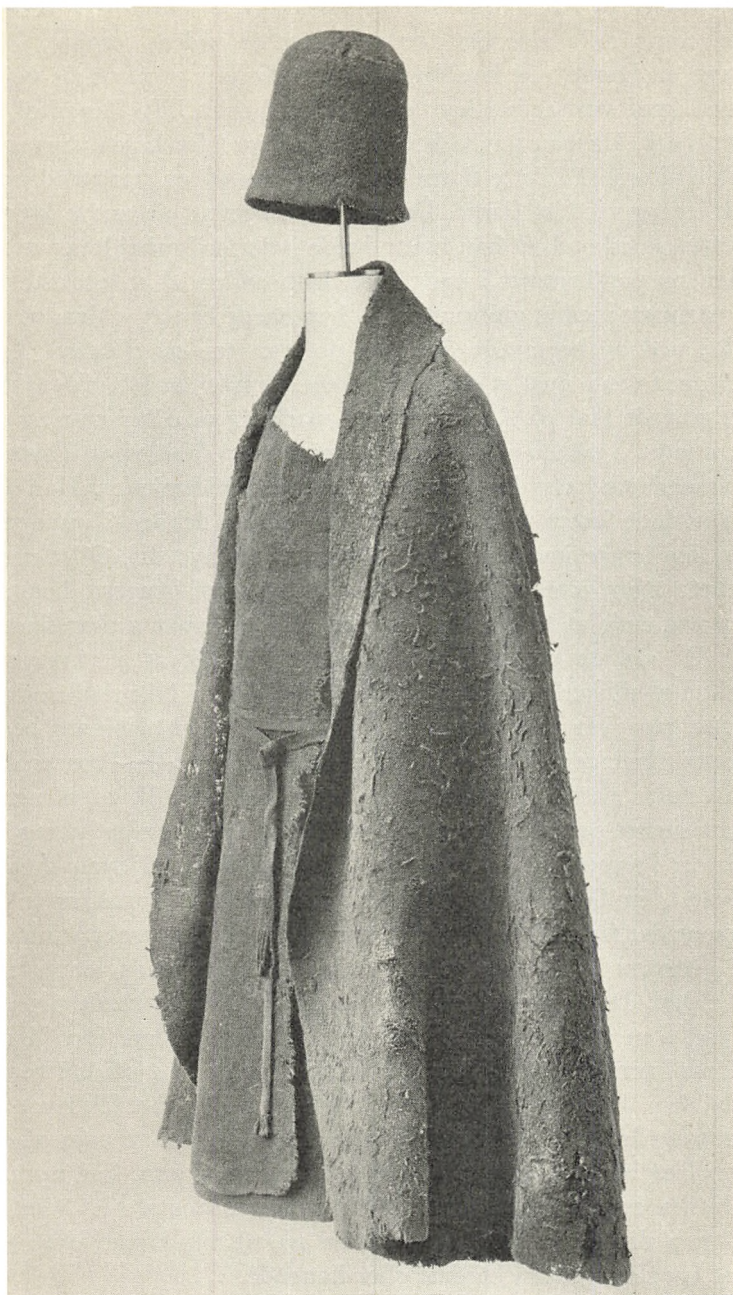

Den arkæologiske undersøgelse af Trindhøj. Usset af det lærde selskab giver den lille højbo tydeligt til kende at resultatet var en »lang næse«.

felse. Kisten indeholdt et sværd, en dolk, en våbenøkse og en bøjlenål, alt af bronze, en hornkam, et mørt trækar, som gik itu med det samme, noget uldtøj, som led samme skæbne, og en tot menneskehår. I trækarret var der »noget, der så ud som aske«. At fundet blev kendt skyldtes stedets præst, som havde hørt om det. Ikke alene lykkedes det ham at skaffe det meste af kistens indhold til veje, men han forstod også betydningen af at få rede på de enkelte genstandes plads i kisten, og på grundlag af sin udspørgen af bondemanden udfærdigede han en udførlig indberetning med tegninger til museet i København. Men hvad der undrede alle oldkyndige var, at der i kisten ikke var spor af knogler, og man antog derfor, at bonden af frygt for skelettet i smug havde gravet det ned.

I de næste årtier fandtes yderligere fem ganske lignende stammekister i forskellige jyske høje. De indeholdt uldtøj, hår og dyrehud, genstande af bronze, en armring af guldtråd, men aldrig den allermindste knoglestump. Genstandene lod sig tidsfæste til den nylig erkendte bronzealder, men dersom det var grave, var det dog mystisk, at den døde manglede. Man tænkte, og man tolkede: kunne der være tale om et gemme for den dødes ejendele, som man af frygt for gravrøveri havde placeret på gravhøjens bund, mens liget var brændt på bål og i et lerkar anbragt andet sted i højen?

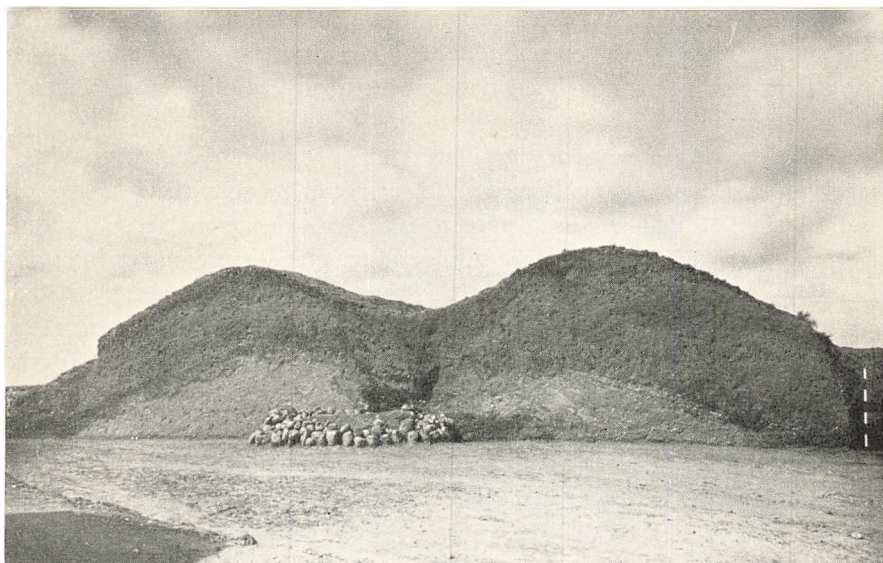
DE MÆRKEIGE EGEKISTER

3000 år gammel mandsdragt fra Trindhøj.

Endnu først på året 1860 var mystikken ikke hævet. Da kom en ny egekiste, som skulle give det første bidrag til gådens løsning. Efteråret forud var en bonde ved landsbyen Vester Arnum et par mils vej sydøst for Ribe i færd med at bortkøre en gravhøj, kaldet Lille Dragshøj, som lå på hans mark. Da han havde kørt 1500 læs jord fra højen, var endnu to tredjedele tilbage. På dette tidspunkt stødte han på en stor stendynge, som han gik i gang med at fjerne. Det gik ham ligesom de andre højgravere, vandet strømmede ud, så han måtte holde inde med arbejdet et stykke tid. Som han nu var kommet i gang igen, kom enden af en egekiste til syne helt overtrukket med et gulbrunt lag – han nåede lige at se den, så styrtede højfylden ned og begravde den. Da det var hen på efteråret, bestemte han sig for at vente med at grave den frem. I vinterens løb gik snakken om den nedgravede skat på Anders Prinds' mark, og med forventning så man foråret imøde. Snakken nåede også sognepræsten Valdemar Thisted, som var en mand med stor kærlighed til landets oldtidsminder. Han pålagde bonden at lade kisten urørt, til han selv kunne deltage i undersøgelsen. Så kom den længe imødesete dag; kisten blev gravet fri, og et par af de allerivrigste udgravere, som ikke formåede at vente længere, huggede hul ved den ene ende af kistens låg. Herved blev et smukt trækar slået i flere stykker. Da ankom pastor Thisted, og nu fik folk at se, hvor varsomt man måtte gå til værks, dersom et sådant oldtidsfund ikke skulle ødelægges. For første gang var en mand med forståelse af et oldtidsfunds betydning tilstede ved åbningen af en af de mærkelige egekister fra bronzealderen. I kisten lå ifølge pastor Thisteds beretning et ubrændt lig af et menneske, som »var sunket sammen til en klæbrig fidtet, nogle steder talgagtig Substans, hvori Formerne kun utydeligt lod sig skjelne«. Hjertets muskelfibre var bevaret, og ligeledes hovedhuden, hvis hår var kortskåret på begge sider, mens det fra pande til nakke var langt, og her ligesom dannede en kam. Ligresterne lå på en dyrehud, og på hovedets plads var rester af en hue af uldtøj. Det iagttoges, at den døde havde været klædt eller hyllet i uldent tøj, som over brystet var samlet med en træknep. Her lå også en bronzedolk i træskede. Den ødelagte træskål havde haft plads i kistens øst-ende ved den dødes fødder, og i den havde en lille oval æske, lavet af sammensyet træspån, stået. Desuden optoges et lyseblåt pulver, som på et laboratorium blev bestemt som en kemisk forbindelse af jern, fosforsyre og lidt svovl. Nogen bestemt tolkning af pulveret turde laboratoriet ikke indlade sig på, men det gjorde dog opmærksom på, at her kunne være tale om rester af knogle, rygmarv, hjerne eller lignende.

Man skulle nu mene, at med Lille Dragshøj-fundet var tilstedeværelsen af et lig fastslået. Men forsigtighed er en af videnskabens dyder, knoglerne

Snit gennem en sønderjysk gravhøj. Topsænkningen er spor efter »skattegravning«. Det lysere parti er højens fugtige kærne, omgivet af al-dannelse. Graven ses i midten.

manglede, og derfor stillede man sig tvivlende overfor pastor Thistedes påstand om, at kisten havde indeholdt et fuldstændigt lig.

Det fund, som endelig overbeviste videnskaben, kom året efter. Det begyndte med, at man i sommeren 1861 fandt en stor og en lille egekiste ved siden af hinanden i Trindhøj, en gravhøj, som lå ved landsbyen Havdrup sydvest for Kolding. I den store kiste fandtes skindrester, hår og et trækar; endvidere sværd, kniv, pincet, syl, knapper og en bøjlenål, alt af bronze, samt en lille flintspydspids. For at spare tid havde finderens af kisten i stedet for at fjerne låget hugget et hul i det og ad denne vej sendt en dreng ned for at hente indholdet, som man mente var en begravet skat. Det er ikke til at undres over, at trækar, skindrester og hvad der måtte være af tøjstykker og lignende gik til grunde.

Den arkæologisk interesserede konge, Frederik VII, gravede netop på det tidspunkt med sin stab af oldforskere i kongehøjene i Jelling og fik her overrakt bronzegenstandene, som var kommet frelst fra drengens besøg i kisten. Samtidig meddeltes det, at den lille kiste var urørt. Nu var der mulighed for en fagmæssig undersøgelse af en egekiste, og kongen sendte sine arkæologer til Havdrup. Blandt dem var – som tegner – arkitekturmaleren Jacob Kornerup, som i en lille tegning, der er reproduceret her, diskret skildrer ekspeditionens resultat: en lang næse. Kisten var slet ikke urørt.

Før arkæologernes ankomst havde man gennem et hul i kistens ene ende skrabet den næsten ren for sit indhold med en ovnskraber. Tilbage lå en lille armring af bronze, og med dette noget magre resultat rejste arkæologerne tilbage.

I oktober måned kom der imidlertid meddelelse om endnu en kiste i Trindhøj, og denne gang lykkedes det at foretage en virkelig sagkyndig undersøgelse. Endelig så arkæologerne med egne øjne ned i en nyåbnet egekiste. Ingen tvivl var længere mulig; kisten havde rummet et fuldstændigt lig, nu omdannet til en brun, fedtet masse. Knoglerne var til stede som uanselige stumper eller som et blått pulver, mage til det, som var fundet i Lille Dragshøj. Hjernen var bevaret og lå i den døde hue. Iøvrigt var påklædningen en velbevaret kofte og en kappe, som var bredt ud over den døde og stoppet ned langs hans ene side. Fødderne havde været omviklet med uldstrimler, og der sås rester af læderfodtøj. Et uldtæppe med frynser for begge kortender var skåret over, den ene del lå over fødderne, den anden under hovedet. Ved venstre side lå et bronzesværd i træskede. I kistens fodende stod en ret stor cylinderformet barkæske med låg, og indeni lå en ekstra hue halvt nede i en mindre æske, samt en ragekniv af bronze og en hornkam. Det mærkeligste i fundet var dragten. Her havde man en velbevaret, ca. 3000 år gammel dragt, den ældste i verden – ikke bare en ligdragt, men en bronzealdermands gangklæder.

Hvordan forklares nu de mærkelige bevaringsforhold i egekisterne?

Dersom man betragter hele det store materiale fra bronzealderen, hvor liget er gravlagt ubrændt, vil man se, at de velbevarede egekister findes i egne, hvor jordbunden er af en særlig beskaffenhed, nemlig sur hedejord. Det vil sige, at de velbevarede egekisters forekomst er geografisk betinget og ikke grunder sig på en særlig gravskik forskellig fra andre egne. Naturen står bag konserveringen, og det har man været klar over lige siden forrige århundrede.

Omkring 1940 foretoges en udgravning af en bronzealderhøj i nærheden af Flensborg, og ved opmærksomt at studere højens opbygning lykkedes det at give en tilfredsstillende forklaring på de særlige bevaringsforhold, som gør sig gældende. Generelt kan man sige, at en sådan høj i bronzealderen opbyggedes af sur, d.v.s. humussyreholdig hedetørv skrællet af jordoverfladen. Tørvne blev lagt ind over hinanden efter samme princip som man lægger tagsten og med vegetationsfladen nedad. Tørveoverfladernes rigdom på mos og lav gav højen samme egenskab som en svamp, der kan suge væde til sig og mættes. Planteresterne i højens ydre del blev efterhånden ødelagt under indflydelse af den atmosfæriske luft, men længere nede var højen stadig en vandmættet »svamp«, og nedsivende vand kunne der-

for ikke længere optages, men rendte af langs den mættede højkærnes ydre grænse. Vandet i højkærnen indeholdt humussyre, som stammede fra tørven selv, og garvesyre fra kistens egestamme på højens bund. Endvidere fandtes i den våde højfyld store mængder af jern og mangan opløst af humussyrerne. På overgangen mellem den indre våde højkærne og det ydre gennemluftede, tørre lag, samt under højen blev disse jern- og manganforbindelser udfældet i form af et allag, der således helt omsluttede egekisten som en kapsel. Herved blev højens indre holdt konstant fugtigt, og dette i forbindelse med syrerne, der forhindrede de iltende bakteriers adgang, gav de bedste konserveringsmuligheder for hud, hår, horn og træ. Derimod havde ben vanskeligt ved at holde sig i det relativt sure lag.

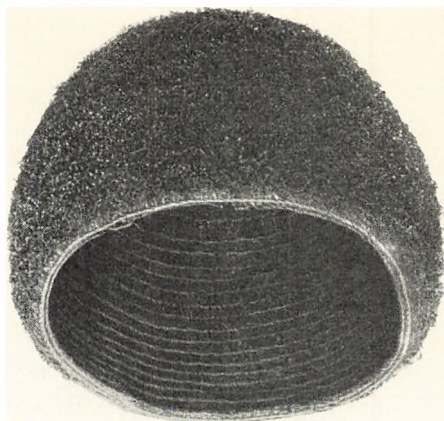
I årtusindernes løb blev højens fugtige kerne mindre på grund af fordampning, samtidig med at alkapslen fulgte efter nedad i højen. Den dag, den har passeret egekisten på højens bund, begynder den fuldstændige ødelæggelse af kisten og dens indhold. Det samme er tilfældet, hvis menneskene griber ind og ved gravning slår hul på alkappen.

Hvad her er fortalt, er løsningen på de mærkelige egekisters gåde. Det er forklaringen på, at ellers letforgængelige stoffer har kunnet holde sig i jorden gennem 3000 år, på at skeletterne, der skulle synes mere bestandige, ikke eller kun i ringe grad bevares, på det udstrømmende vand, når en egekiste udgraves, og på at velbevarede egekister hovedsageligt kendes fra den jyske halvø.

Med lille Dragshøj og Trindhøj indledtes de veloplyste egekistefund, og ikke så få fulgte efter. Sidste halvdel af det 19. århundrede bragte en række velbevarede egekistegrave, og indtil nu har det 20. århundrede bidraget med to berømte grave. Med disse fund rykkede den fjerne bronzealder så mærkeligt nær, de livløse genstande i museumsskabene blev nu rekvisitter i hænderne på rigtige mennesker, og i det følgende afsnit skal vi se nærmere på disse mennesker.

*Kam fra egekiste i Toppehøj
ved Bollerslev.*

*Imiteret pelshue fra grav i Muldbjerg
ved Ringkøbing.*

Som de gik og stod

Syv grave fra blomstringsperioden i bronzealderens 1. halvdel, spiralmønstrrets epoke, har overleveret os fire velbevarede mandsdragter og tre velbevarede kvindedragter. I 1861 fandtes mandsdragten i Trindhøj, som vi allerede har stiftet bekendtskab med; i 1871 bragte en hårdhændet kiste-plyndring i Borum Eshøj nordvest for Aarhus en kvindedragt for dagen; fire år senere forelå to mandsdragter fra samme høj, men disse var resultaterne af en fagmæssig undersøgelse. I 1883 undersøgtes Muldbjerg i Hover Sogn ved Ringkøbing; i en egekiste, som var skærmet med et ekstra låg, halvdelen af en mægtig egebul, lå resterne af den døde i mandsdragt. 1921 udgravede Nationalmuseet en høj ved Egtved i nærheden af Kolding; graven indeholdt den kendte Egtvedpige-dragt, og sidst blev et fund af en velbevaret dragt gjort i 1935 ved Skrydstrup i Sønderjylland; også det var en kvindedragt.

Hvor gamle de moder, som vi nu præsenteres for, var her i landet, ved vi ikke. Alle de bevarede dragter hører hjemme i tidsrummet mellem ca. 1300 og ca. 1100 før Kristi fødsel, men det bør erindres, at ingen grav fra de forudgående tidsrum er bevaret under så heldige omstændigheder. Folke-dragter er ofte konservative og kan have et langt liv, og de ydre omstændigheder, som kan have forårsaget skifter i klædedragtens form, kender vi ikke. En forudsætning for disse dragter er fåreulden, men fåret har været husdyr i Danmark siden begyndelsen af yngre stenalder. Aftryk af tvundet snor i stenalderens kar, aftryk af lærredsvæv i lerklining og fund af en

stump uldtøj viser at den anden forudsætning, spinde- og væveteknik, har været kendt før bronzealderen. Visse træk i bronzealderdragternes snit peger tilbage på dragter forarbejdet af dyreskind. Dragtmønstrene kan således meget vel være skabt herhjemme. Men lad os nu for et øjeblik mane bronzealderfolkene af deres grave – iagttage dem som de gik og stod.

Her står fire mænd af lidt forskellig alder. Muldbjerg, Trindhøj og de to Borum Eshøjer, vistnok far og søn.

De er velfriserede, glatbarberede og har velplejede negle. Det som mest iøjnefaldende skiller deres påklædning fra den mandsdragt, vi er vant til, er, at de alle bærer kofte eller skørt i stedet for bukser. Muldbjergs kofte, som går næsten halvanden gang om livet, har det bedste snit. Den når ham un-

Egtvedpigen lå i kisten på en lodden kohud. Af liget var kun hud, hår, hjerne og negle tilbage.

ELISE THORVILDSSEN

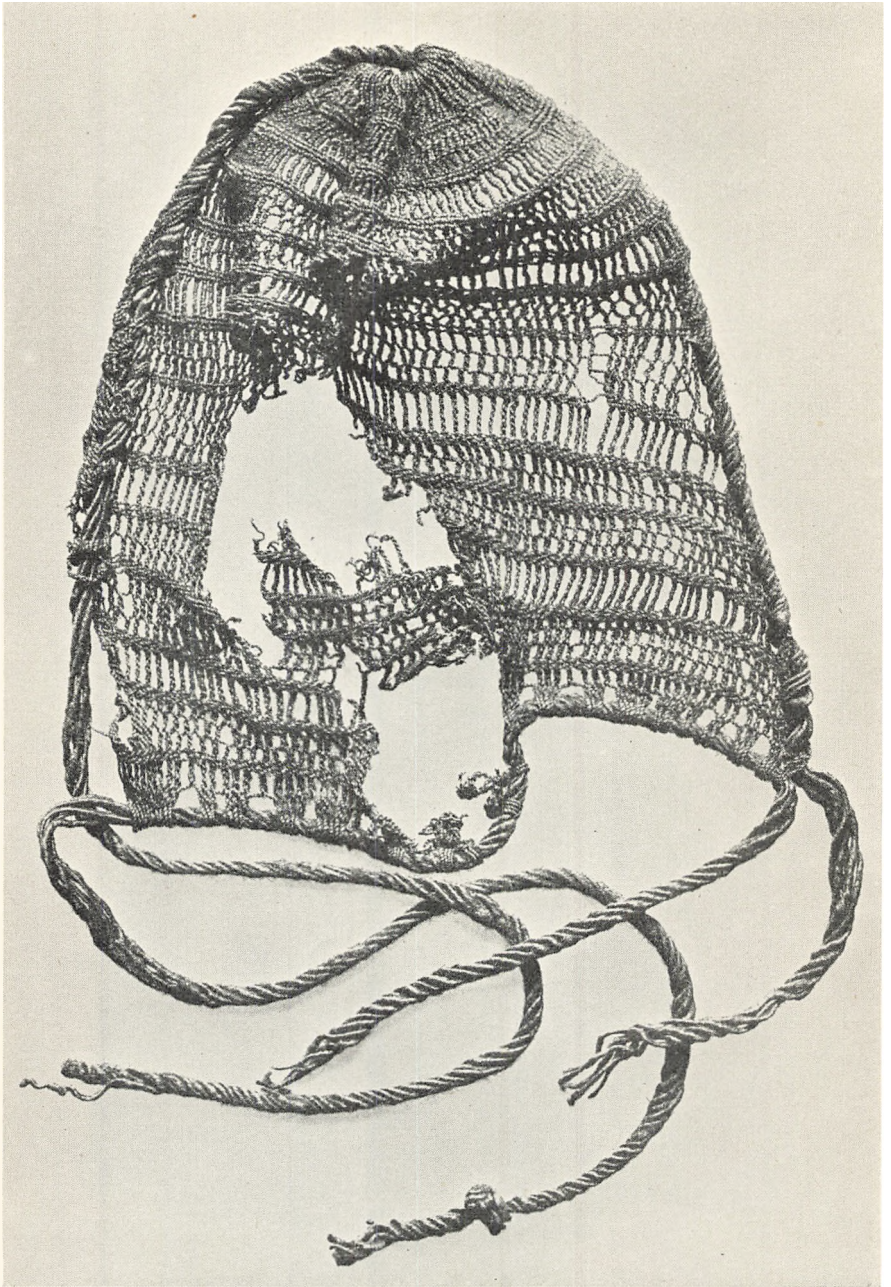

Mandsdragt fra Muldbjerg, set forfra.

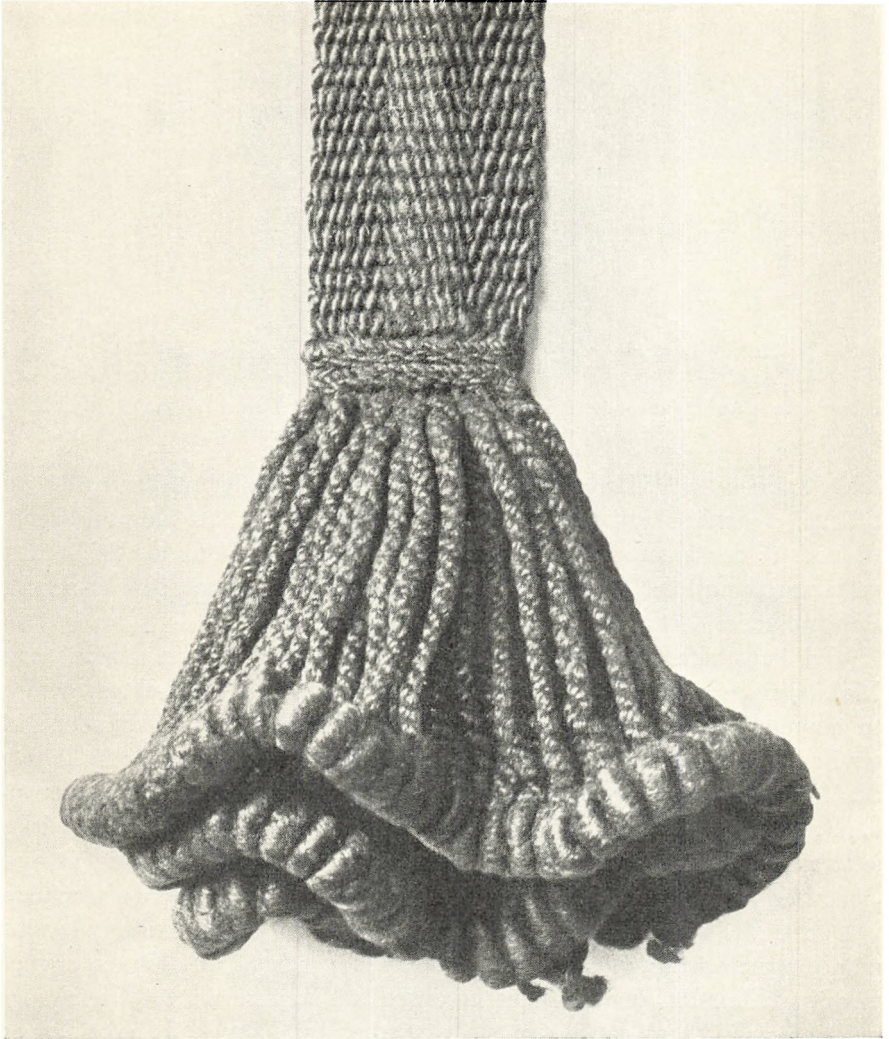
SOM DE GIK OG STOD

Mandsdragt fra Borum Eshøj, set fra ryggen.

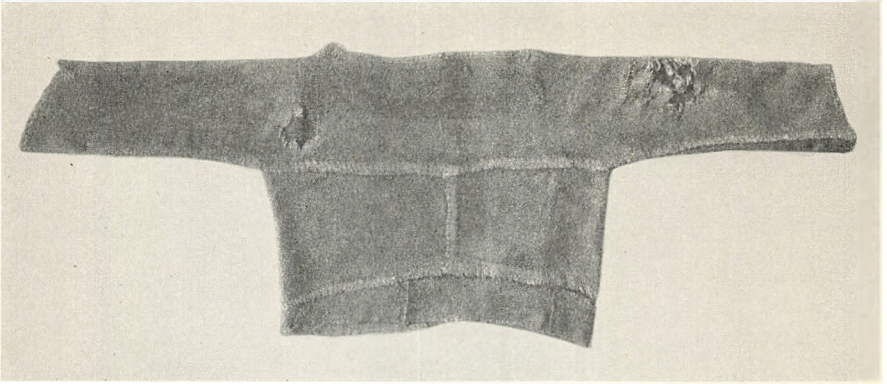

Hårnet af uld fra Borum Eshøj-kvindens grav. Nettet er fremstillet i den særlige flette teknik som kaldes sprang.

Kvasten på livbåndet fra Borum Eshøjs kvindegrav.

der knæene og går højt op på brystet. Antagelig er det en læderrem, som ved hjælp af et par små skiveformede bronzeknapper holder den oppe. Om livet har han et bælte, lukket med en hornknap. På begge skuldre hviler hans store kappe af valket uldstof; den har ombøjet forkant, som danner krave og revers, og hænger ved siderne i dybe folder ned til lidt under koften. Omme i nakken sidder to ret spinkle bøjlenåle stukket ind i kraven, som han, om vind og vejr gør det nødvendigt, kan bruge til at

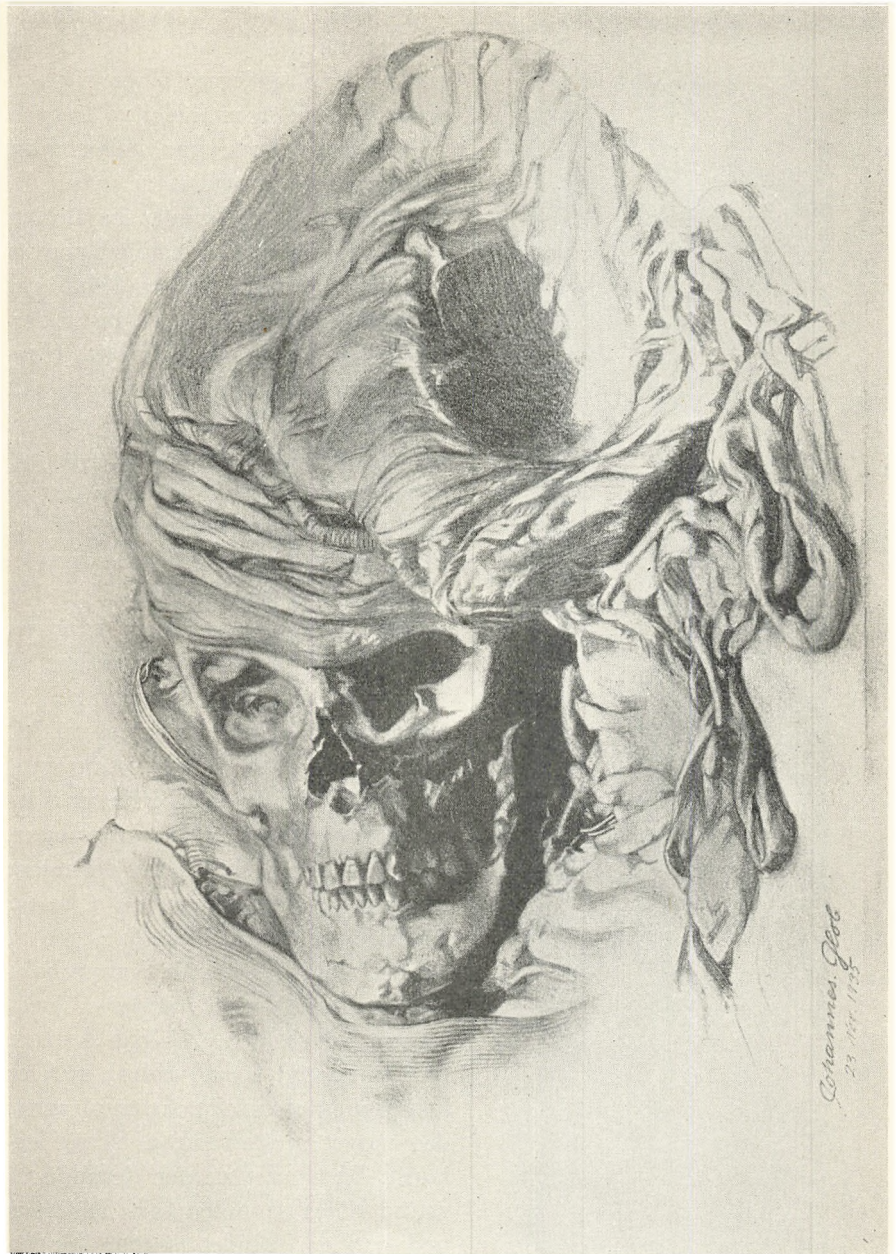
Den almindelige kvindebluse i bronzealderens ældre del. Denne er fra Borum Eshøj ved Aarhus og viser ryggens sammensyninger.

lukke kappen med. Hans lange, blonde hår, som er skilt i midten og strøget tilbage, er delvis skjult under en halvkugleformet hue. Sit lådne udseende til trods er den lavet af uldtøj, men med påsyet flos, så den får lighed med en lammeskindshue. Muldbjerg er bevæbnet med et sværd, som er stukket i en træskede.

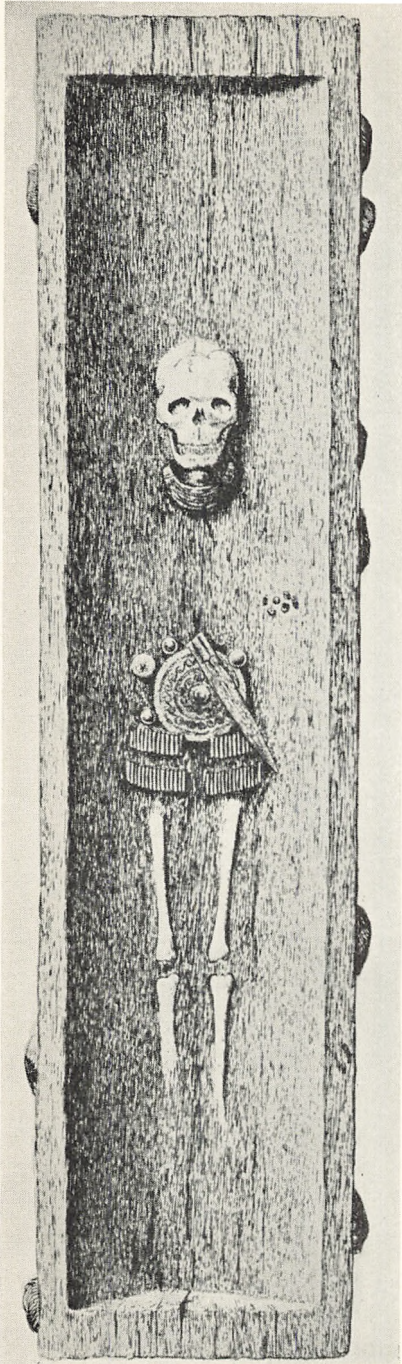
Ved hans side står Trindhøj. Hans kofte sidder ikke så elegant som Muldbjergs, men snittet er stort set det samme. Han har et brikvævet bånd to gange om livet, og begge de lange frithængende ender af livbåndet slutter i en kvast. Også han har kappe over skuldrene. Da den var ny, havde den lådden yderside, men de påsyede uldtråde er næsten slidt af. Huen på hans svære blonde hår er højpuldet og syet af uldtøj uden flos. Den virker lettere end Muldbjergs og er velsagtens en sommerhue; men han er også ejer af en hue mage til Muldbjergs. Også Trindhøj har sværd i træskede.

Den tredje i selskabet er den ældre Borum Eshøj, en kraftig, ret høj mand med fintbyggede hænder og fødder. Han har kappe og huen er med påsyet uldflos. Kappens forkant er ombukket som revers og krave, men reversen er ikke så lang som på de to andre kapper. I nakkekraven sidder en simpel træsnål. Han har ikke højtsiddende kofte, men et lændeklæde, som han holder oppe med en lang uldsnor, der er bundet om livet. Den unge mand ved hans side er antagelig hans søn; der er i hvert fald slægtlighed imellem dem, men han er knapt så høj og er spinklere bygget. Hans hår gror langt og er tykt og blondt, han ser ud til at være omkring en snes år. Hans dragt er som den ældre Borum Eshøjs, også han har en træsnål siddende i kappens krave. Over brystet går fra højre skulder til venstre lænd en bred læderrem, og heri hænger sværdskeden af træ.

SOM DE GIK OG STOD

Kvinden fra Skrydstrup. Tegning af Johannes Glob.

Ja sådan var de dragter, som lå i de fire mænds grave. I og for sig enkle i deres snit, men alligevel pompøse med de store folderige kapper.

Kvindedragterne var noget mere komplicerede og også mere varierede. Vi vil lade de tre kvinder fra Borum Eshøj, Skrydstrup og Egtved passere revy. Kvinden fra Borum Eshøj går gravitetisk forbi. Hun er en ældre, ret kraftig kone, lille af vækst. Hendes lange kjole opfordrer ikke til alt for store spræl. Den består af et skørt og en kort bluse med halvlange ærmer. Bortset fra at blusen forneden er øget med en smal tøjstrimmel, er der ingen sømme at se på dens forside, men nu, hvor hun drejer sig, ses det, at der på ryggen foruden øgningen er to sømme, foroven en vandret, så blusen får en slags bærestykke, og herunder en lodret i ryggens midte. Blusen er skåret i eet stykke, og sammensyningerne i ryggen erstatter side- og skuldresømme. Halsudskæringen, som blot er en slids i skulderlinjens forlængelse, gør halsen bred at se til. Bredden brydes imidlertid noget af hendes spinkle, snoede bronzehalsring, hvis spiralsnoede ender er hægtet ind i hinanden. Kjolens skørt er blot et aflangt stykke uldtøj, som er lukket med en løselig sammensyning, ikke noget mesterværk af skrædderkunst. Livbåndet er der derimod al grund til at se nøjere på. På langs ned gennem båndets midte går en stribe af hvid uld, som virker raffi-

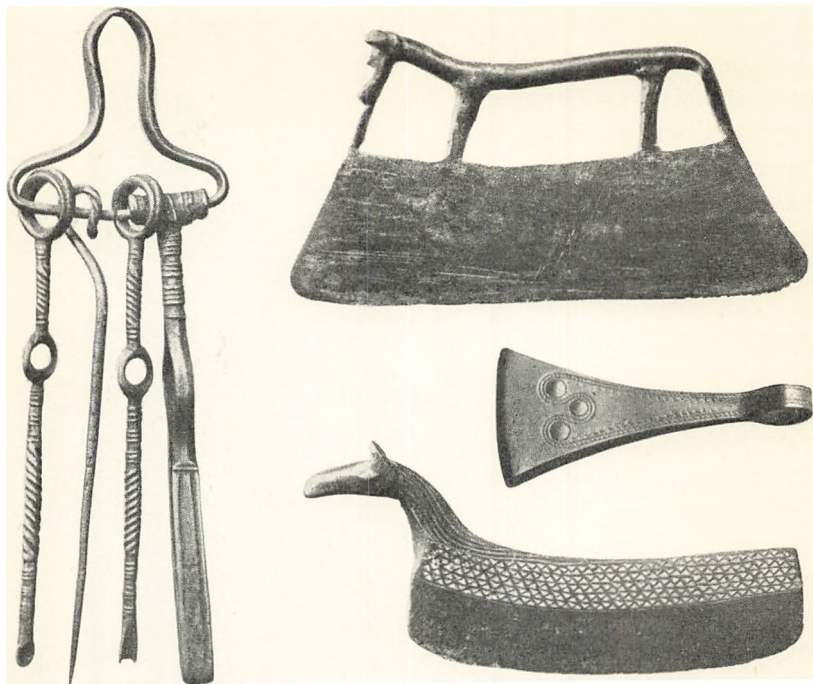
Egekistegrav fra Ølby ved Køge. Af dragten er kun snoreskørtets bronzerør bevaret.

neret i det mørke bånd og mod den mørke dragt. Båndets tunge kvaster, der ligner nedhængende blomsterkalke, bevirker, at det hænger lige ned uden at sno sig. Den spiralprydede bronzebælteplade, delvis skjult af skørtets overfald, sender gyldne glimt, når solstrålerne træffer den ved hver af kvindens bevægelser. De øvrige smykker er to ringe om hendes håndled, et par tynde spiralsnoede fingerringe, to pynteknapper og en bøjlensål, altsammen af skinnende bronze. Ligesom mange medsøstre er hun bevæbnet med en bronzedolk – denne har fæste af horn. Over det lange lysblonde hår sidder et spranget net af uld, en nem og praktisk hårpynt.

Nem og praktisk, det er ikke just, hvad man kan sige om den håropsætning, som den næste af kvinderne bærer. Det er den unge pige fra Skrydstrup. Med sine 170 cm's højde er hun en statelig kvinde – håropsætningen og det lange skørt får hende endda til at virke endnu højere. Frisuren er ikke af den slags, som man lige i hast glatter med sin redekam. Det lange askeblonde hår sidder som en stor pude på hovedet, udstoppet med valk og holdt på plads af et fintmasket heste-

Kopi af Skrydstrupdragten. Rester af huen fandtes under ligets hoved.

Toilettégarniture med pincet, tatovernål og øreskeer. Rageknive og pincet. Kniven med hestehoved er fra bronzealderens første halvdel, de øvrige genstande er fra periodens senere del.

hårsnet. Til støtte for arrangementet er anvendt ialt syv meter tyk ulden snor, næsten en bandage at se til. En imponerende frisyre – og varm. Om hvert øre sidder en spiralling af guld, andre smykker bærer hun ikke. Kjolen er meget lig den, kvinden fra Borum Eshøj er iført, samme slags lange folderige skørt, der er syet sammen med kastesting og samlet med et livbånd. Også blusen har snit som Borum Eshøj-kvindens med øget kant fornedden, men er rigtignok et langt finere stykke håndarbejde. På ærmets overside er der fra kanten ved albueleddet og mere end halvvejs mod skulderen syet stikninger, som sammentrækker stoffet til ribber på tværs af ærmet. En bort af påsyet uldsnor begrænser både ribbefelt og ærmekant. Også halsudskæringen, som er rundet fortil, har bort af påsyede snore. I hånden holder hun en poseformet hue i tæt sprang med lange bindesnore, og da hun tager ud i det lange skørt for at ordne folderne, aner man, at hun har lædersko eller sandaler på fødderne.

Helt mærkeligt er det at se hendes jævnaldrende medsøster, den unge pige fra Egtved. Her er ikke noget folderigt langskørt, som kan hæmme

bevægelsesfriheden, kun et kort skørt af uldsnore, som hviler på hofterne og lader knæene synlige. Blusen er af snit som de to andre kvinders og ligesom Borum Eshøjkvindens uden pynt. Hun har spiralprydet bælteplade, og livbånd som ender i en kvast. Om hvert håndled hænger en bronzering, og i det ene øre under det lyse, halvlange hår en lille tynd ring af bronze.

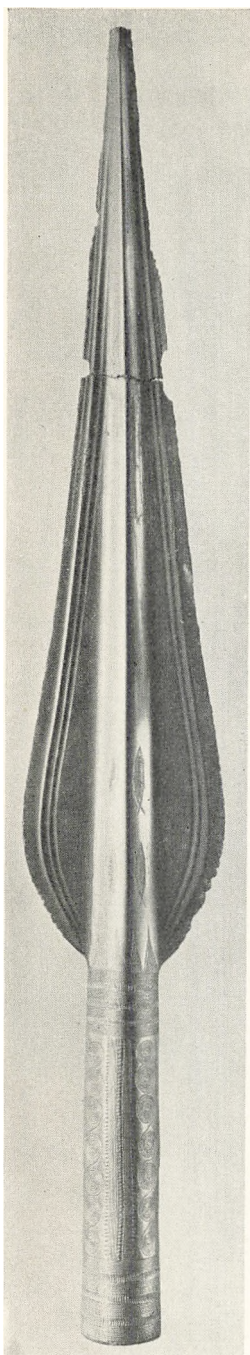
Såvel mændenes som kvindernes dragter er vævet af mørk fåreuld, den eneste undtagelse danner det hvidstribede bælte fra Borum Eshøj. Kapper, kofter, lændeklæder, bluser og lange skørter er alle udført i toskaftet vævning, måske mere almindelig kendt under betegnelsen lærreds-vævning.

Som allerede omtalt ved vi ikke, hvorlænge disse dragter havde været på mode forud for den tid, da de viser sig i egekistefundene. Hvorlænge de fortsatte op gennem tiden kan ikke bestemmes med nogen nøjagtighed, men lidt kan dog siges.

Mændene fortsatte ikke med at være bukseløse gennem hele oldtiden. I jernalderen kom bukser i brug, det viser både afbildninger og fund. Af mosegeologerne er det påpeget, at klimaet, som i bronzealderen var mildt og med en lidt højere gennemsnitstemperatur end i vore dage, på overgangen til

En kvinde i snoreskørt er skaft på en lille kniv fra Itzehoe i Holsten.

jernalderen ændredes til et køligere og mere regnfuldt. Dette er måske ikke uden forbindelse med buksemodens fremkomst. Fra danske fund kender vi ingen mandsdragter fra bronzealderen senere end egekistegravenes, men i en svensk mose ved Gerumsberget i Västergötland er fundet en kipervævet kappe, antagelig fra den senere del af bronzealderen. Bortset fra væveteknikken er den ikke meget forskellig fra de danske mandskapper fra bronzealderens ældre del. Det vil være rimeligt at antage, at den store uldne kappe fortsat var en bestanddel af mandens dragt ned gennem hele bronzealderen.

Kvindedragter kendes fra nogle bronzestatuetter, som kan tidsfæstes indenfor sidste halvdel af bronzealderen. De to er fra en lille statuettegruppe fra Grevensvænge ved Næstved. Den ene figur forestiller en kvinde i langt skørt og vistnok med en af de store lorgnetformede bøjlenåle på brystet. Kendskabet til denne statuette, som nu er forsvundet, stammer dog udelukkende fra et par gamle tegninger. Den anden figur er bevaret og forestiller en pige i akrobatisk stilling. Denne lille dame bærer snoreskørt og halsring, men synes ellers at mangle tøj på kroppen. En anden statuettegruppe fra Faardal øst for Viborg indeholder en knælende kvindefigur i samme påklædning. En anden, her afbildet lille figur, optræder som skaft på en kniv fra Holsten og fremstiller en kvinde, som holder en skål foran sig. Påklædningen er snoreskørt og halsring, tillige ørenringe og spiralsnoede armringe. På ryggen over snoreskørtet findes en kredsround forhøjning, der er tolket som et af de karformede bæltesmykker, som var moderne i bronzealderens senere del. For disse tre snoreskørter gælder det, at de er skrumpet betydelig ind siden Egtvedpigens dage. De hviler stadig på hofterne, men er nu så korte, at lårene er helt synlige. Da de to statuettegrupper antagelig har haft et kultisk formål, og de fremstillede kvin-

Spydblade fra Valsømagle på Sjælland.

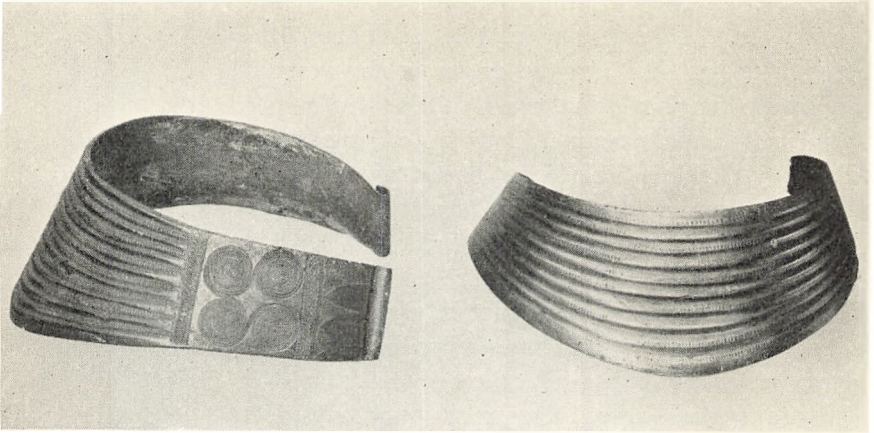
der under en eller anden form må have været aktører i selve kulten, kan det ikke udelukkes, at snoreskørtet her ikke længere er en profan-dragt, men måske fortrinsvis finder anvendelse i tilknytning til religionsudøvelsen. Al religion er konservativ og i indhold og rekvisitter bærer af gammel tradition. Tænk blot på vore hjemlige præsters pibekrave, der er en herremode fra Frederik II's tid. Dersom nu snoreskørtet i den senere del af bronzealderen fortrinsvis var en kult-dragt, havde det så alle dage været det? Det er ikke sandsynligt. Fra bronzealderens ældre del foreligger der mere end en snes vidnesbyrd om snoreskørter i danske gravfund, næsten alle i form af tynde bronzerør, der ligesom perler har været trukket på skørtets uldsnore – i nogle sidder endnu rester af snor. Af fundenes fordeling synes det som om skørter med bronzerør har været mere almindelige på øerne end i Jylland. Fra den senere del af bronzealderen kendes kun tre fund med den slags rør, heraf de to gravfund, det tredje et offer, udelukkende bestående af kvindesmykker, som var henlagt i en mose.

Nu har vi altså bronzealderfolkene for os, påklædte så godt det lader sig gøre ud fra fundenes oplysninger. De mange gravfund, fund af nedgravede værdidepoter og ofre til guddomme eller naturkræfter har imidlertid forsynet os med et stort udvalg af genstande, som kan gøre billedet af disse mennesker endnu mere varieret. I gravfundene er der en talstærk repræsentation af smågenstande, ret uanselige sammenlignet med våben og smykker, men lige så betydningsfulde, når det gælder at forestille sig bronzealderfolkens udseende. Det er toiletgenstandene. Hertil hører rageknive, pincetter, syle og små knive af bronze samt kamme af bronze eller horn.

Ragekniven hører naturligt nok manden til, men hvor effektiv en ragekniv af bronze er til

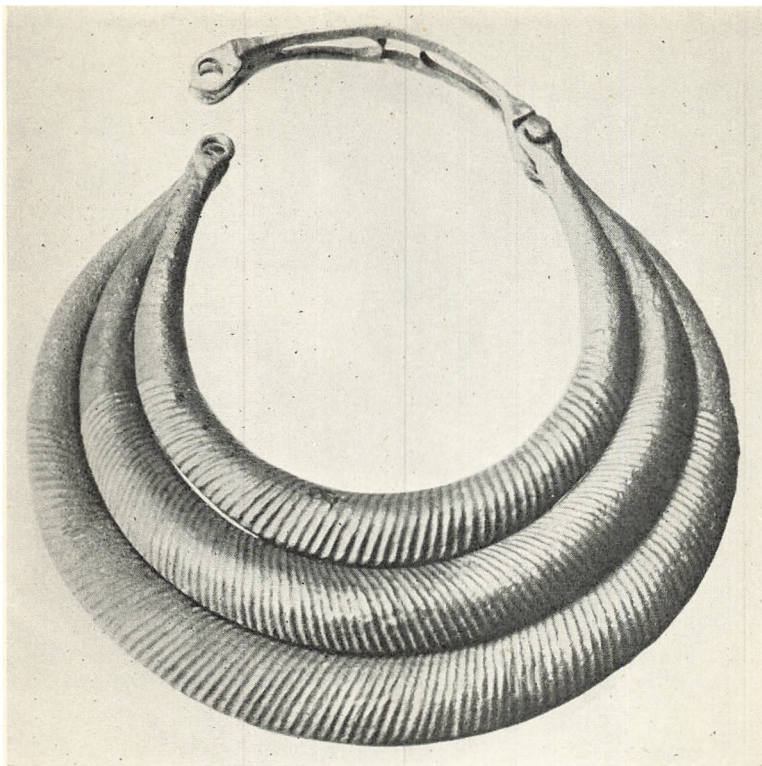

Våbenøkse, såkaldt pålstav, fra Tjæreby på Falster.

To halssmykker fra bronzealderens første halvdel.

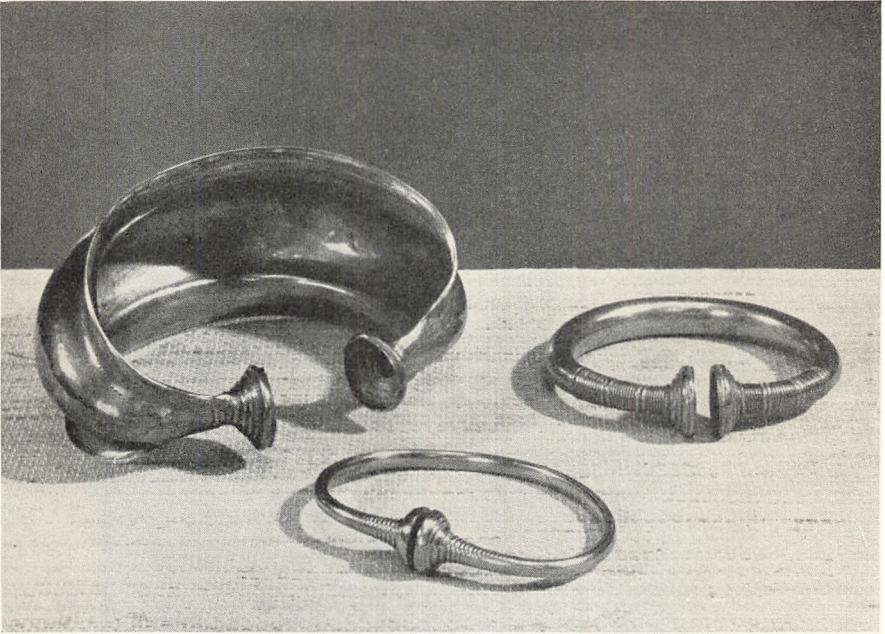
glatbarbering, turde man vel sætte et spørgsmålstegn ved; den vil aldrig kunne opnå en jernknivs skarphed. Men til at skære hovedhår har den egnet sig godt; man kan i denne forbindelse erindre om den ejendommelige frisur, som blev fundet i egekistegraven i Lille Dragshøj. Den døde mands hår var kortskåret på hovedets sider, men i midten fra pande til nakke sad håret i en lang tilbagestrøget dusk. I mandsgrave, hvor den døde hårvækst har været bevaret, er der aldrig fundet spor af skæghår. Spørgsmålet er, om det er rageknivens værk eller det skyldes pincetten, som findes jævnsides med ragekniven. Måske har begge instrumenter været i virksomhed for at ave skægget. Såmeget kan i hvert fald siges, at ragekniven er et højt estimeret stykke værktøj, og kærere synes den at blive sin ejermand, alt eftersom bronzealderen skrider frem. Knivens håndtag er allerede i periodens første halvdel ofte formet som et lille hestehoved, og mod periodens midte rykker en billedverden, som knytter sig til religionen, ind på knivbladets blanke flade. På samme tid anvendes undertiden guldtråd til bevikling af håndtaget eller til indlægning i selve bladet. Efterhånden blir knivbladet stort og bredt, og der skabes en indbydende flade for dekorationskunsten, som udfolder sig med særlig forkærlighed for skibsbilledet. Mod slutningen af bronzealderen får helt nye og fremmede typer såsom trekantede, trapezoide og halvmåneformede rageknive indpas. Af de øvrige toiletteredskeer hører som nævnt pincetten med til mandens garniture, kammen er fælles for kønnene, sylen og kniven ligeså. Sylen tænker man sig anvendt bl. a. til tatovering. Kniven bringer egekisteligenes omhyggeligt afrundede negle i erindring, men kan også have haft andre formål.

Halssmykke fra bronzealderens anden halvdel.

Nogle våben og smykker, som kan supplere vor viden om bronzealdermenneskenes fremtræden, er endnu ikke nævnt. Gennem næsten hele første halvdel af bronzealderen spillede øksen en stor rolle. Den var både arbejdsredskab og våben, men i sin egenskab af våben præsenterer den sig smukkest. Et våben var i de gode gamle dage i lige så høj grad en pryd for sin ejermand, som et redskab til drab. Våben var et middel til anseelse, ja det var som en del af manden selv, det skulle beskues og beundres.

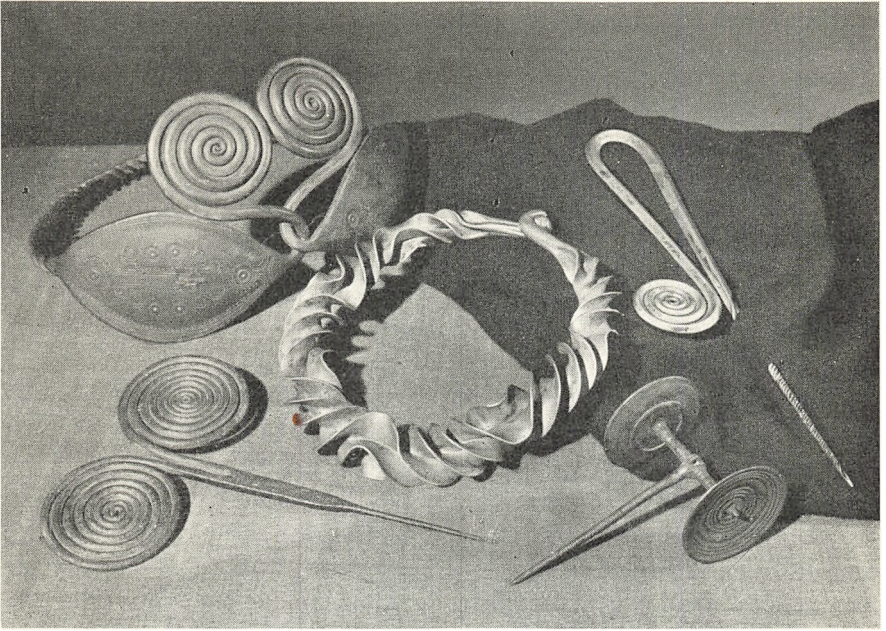
Netop et sådant våben blev den økse, som arkæologerne kalder en pålstav. Pålstaven udmærker sig ved en særlig skæftningsmåde, idet skaftet, der er vinkelbøjet, er kløftet i den ene ende, og i denne kløft er øksebladet kilet fast. Begge bladets bredsider er mod nakken noget forsænket, hvorved man forhindrer, at øksebladet flækker skaftet under brugen. Allerede i begyndelsen af bronzealderen fandt man frem til denne skæftningsmetode, og våbenpålstaven udviklede sig nu i løbet af bronzealderens første halvdel til en af tidens smukkeste frembringelser. I den form, hvori den her er

Guldringe fra bronzealderens yngre del. Armringe som de to mindste var specielle mandssmykker; de kaldes edsringe, en betegnelse fra romantikkens tidsalder.

afbildet, var den i brug indenfor de samme århundreder, som er de velbevarede egekistegraves tid. Læg mærke til, hvorledes spiralmønstret er anvendt i et lille sluttet område på øksens høje sidekanter, og hvorledes fastsnøringen af økseblad til skaft med tiden er blevet en ornamental detaille. Med spiralstilens epoke forsvandt pålstaven og med den, den specielle skæftningsteknik, som havde været i brug gennem 400 år. Tilbage blev den almindelige øksetype, kaldet en celt, hvor det vinklede skaft stikkes ind i øksens hule nakkeende, og blad og økse holdes fast sammen ved snøring med hjælp af den lille øsken ved øksens nakkekant. Celten blev imidlertid aldrig rigtig krigerens redskab, og som en lille fredelig arbejdsøkse fortsatte den da også bronzealderen ud.

Det tredje våben, spydet, var anerkendt gennem hele bronzealderen. Ligesom sværdet er den forlængede dolk, er spydbladet i sin oprindelse dolken sat på et langt skaft, men begge påhit er af fremmed oprindelse. Et af de ældste hjemmelavede bronzespyd og tillige et af de smukkeste er et godt 40 cm langt stykke, dekoreret med løbende spiral, mønster af rette linjer og et par stregfisk på hver side af bladet. Det fandtes ved Valsø-

Halsringe og dragtnåle fra de store smykkers tid. I midten ligger en såkaldt Wendelring, en tysk betegnelse som hentyder til ringens krusede overflade.

magle på Sjælland sammen med et lignende, men udekoreret spydblad i et nedgravet depot, som udelukkende bestod af bronzevåben.

Først efter midten af bronzealderen dukker skjoldene, der er runde eller ovale, op. Det er fremmed håndværk, hvilket fremgår af teknikken, som er udhamring og drivning. Det kan nok synes mærkeligt, at skjoldet ikke viser sig før, så veludrustet man var med angrebsvåben og blandt dem det langt-rækkende spyd. Man tør dog ikke slutte ud fra manglende fund. Skjolde af let forgængeligt materiale som træ og læder kan have været anvendt, men indtil videre er det gætteri. Holder man sig til fundene, fortæller de, at de første skjolde i Danmark var af udenlandsk tilvirkning og kom hertil i begyndelsen af 1. årtusinde før Kristi fødsel; bl. a. kom både himmerlændinge, fynboer og falstringer i besiddelse af dem.

Smykkerne var først og fremmest en pynt for kvinder, dog anvendtes knapper og dragtnåle, hvis praktiske formål er ubestridelige, såvel af mænd som kvinder. Eet smykke, uden nogen som helst praktisk funktion i klæde-dragten, var imidlertid fælles for begge køn. Det var armbåndet. Om der i de særlige mandsarmbånd af guld skjuler sig et værdighedstegn, en ud-

mærkelse frem for andre, vil vi næppe nogen sinde få at vide. Kun så meget kan vi sige, at de i bronzealderens ældre del er sjældne, senere mere almindelige.

Ringe af forskellig art indgik i kvindernes smykker op gennem bronzealderen, små fingerringe af spiralsnoet bronze eller guldråd og ørenringe lige fra den beskedne lille bronzetråd i Egtvedpigens øre til de store guldspiraler, som vi bl. a. kender fra Skrydstrupgraven. Armringene var lange spiraler eller enkle flade bånd, og i bronzealderens senere del brede manchetter. Var de tilstrækkeligt store, hang de måske skinnende og klirrende om pigernes ankler. »Her kommer jeg« – sådan er smykkerne i periodens senere del.

Halssmykker var på mode gennem hele bronzealderen. Borum Eshøjkvindens snoede halsring er en beskedne udgave. På samme tid er bronzekraven af form som en kasketskygge moderne. Den kan være dækket af spiralmønster eller være riflet eller begge dekorationer findes på samme halskrave. I kravens rifler aner man, at prototypen var et helt sæt ringe ligesom de bøhmiske halssmykker, der i begyndelsen af bronzealderen importeredes her til landet. Et halssmykke, der kunne minde om denne tidlige importvare, er den tredelte riflede halsring fabrikeret i vort eget område, men langt senere, nemlig noget efter bronzealderens midte. Mod slutningen af perioden, i den mest pragtglade tid, får den tynde halsring sin sidste udformning. Den snoede ring ender i dekorerede plader, og to store spiraler lukker ringen. Et morsomt halssmykke fra den allersidste del af bronzealderen er den såkaldte »Wendelring«, et tysk låneord i dansk arkæologi, som hentyder til ringens krusede overflade. Wendelringen er næppe af dansk tilvirkning, men den samme ringtype findes i hjemlig, dog mere behersket udformning.

Det er ikke muligt her at give et mere detailleret billede af et årtusindes brogede verden af pynt. Men dersom læseren gennem disse smagsprøver nu ser de lyslokkede bronzealderfolk for sig, ikke som mørke skygger i tågede gevandter, men som levende folk klædt i gode hjemmenvævede klæder og pyntet med gyldent bronze med stænk af det kostbare guld, så er målet med dette afsnit nået.

Fra bronzestøberens værksted.

Bronzestøbere

Tusindvis af støbte genstande fra bronzealderen er gravet frem af Danmarks jord, og største parten blev til på hjemlig grund. De bevidner, at Danmark lå midt i et nordisk kulturcenter i Europas bronzealder. Omend mange af disse genstande må betegnes som jævnt godt hjemmehåndværk, så forklarer husflid ikke de mange kunstnerisk og teknisk store opgaver, som løstes af nordiske bronzestøbere. Rundt om i landet sad specialister, hvis værksteder har været kendte, derfra udgik de genstande, som aftvinger os beundring og respekt for bronzealderens kunsthåndværk. Et mester-værksted har vi aldrig fundet, og chancen for at påvise et turde vel også være meget ringe – de gamle håndværkere synes at have gjort rent bord efter sig. Vidnerne om deres eksistens er mesterstykkerne selv. Helt uden danske værkstedsfund er vi imidlertid ikke. Et par fundpladser kan med rette kaldes rester efter bronzestøbeværksteder. Udover disse støbepladser har vi en del løsfund af støbeforme, enkelte redskaber knyttet til støbehåndværket, samt nogle bosteder, hvor folkene har givet sig af med støberi til husbehov.

Ikke store sager, men i virkeligheden nok til at give indblik i teknikken som var grundlag både for det jævne og det mesterlige.

Den ene af værkstedspladserne blev fundet i 1890 på en mark ved gården Haag i Thorsager sogn nord for Kalø Vig. Det var en stor affaldsbunke op til 18 meter i bredde og på midten en meter tyk. Den lå på en bakkeknode, og noget hus synes der ikke at have været i forbindelse med den. Dyngen har været begrænset af en kreds ret store sten, men en del var fjernet ved markarbejde. Øverst under den sandede muld bestod dyngen af fed, sort jord, d.v.s. omdannet forrådnnet affald, ligesom vi kender det fra mange oldtidsboplads, og under dette møddinglag lå udglødet sand og jord blandet med trækul. Fygesand, som gang efter gang havde dækket bålresterne, var der også. Spredt i dyngen lå skår af henved fyrrer små digler, næsten hundrede brokker af støbeforme og skår af mindst en snes lerkar. Ind imellem var der i hundredevis småstumper af lerklining. I en del var der aftryk efter grene, sandsynligvis er det rester af lerklinede smelteovne. Diglerne, som kun forelå brudstykkevis, var af form som små skåle med forhøjet tud og bagkant og ikke over 3,5 cm dybe. Man har foretrukket at arbejde med små portioner smeltet bronze, om nødvendigt med flere ad gangen. Der er intet i nordiske støbefund, som tyder på, at man her har brugt digeltænger, og dersom man har skullet klare ihældningen ved hjælp af friske grene og våde klude, er den lille digel nemmest at håndtere. Diglerne, som har måttet tåle en opvarmning over bronzens smeltepunkt, d.v.s. op mod 1100° C, er lavet af ler, stærkt blandet med groft kvartssand. Ved denne magring af leret har man opnået, at diglerne blev ildfaste. Støbeformene fra Haag var alle af ler, inderst et ganske tyndt lag fintslømet lermasse, yderst en flere centimeter tyk kappe af kvartsblandet ildfast ler. Alle formene var »ægte forme« i to halvdele. En ægte form vil sige en form sammensat af mindst to dele, som kan tages fra hinanden efter endt støbning uden at lide overlast. En ægte form er altså beregnet til gentagne støbninger. Sværd, dolke, spydblade, bælteplader og lignende, uden underskårne kanter, er velegnede objekter til støbning i to-delt, ægte form. Bronzealderens ægte forme var lavet enten af ler eller af sten, oftest klæbersten, eller af bronze med højere smeltepunkt end støbebronzens. Alle formene fra Haag foreligger i brudstykker, og ingen har kunnet samles til en hel form eller formhalvdel, – i lighed med diglerne var det altså kasseret gods. Der er forme til sværd, spyd, en lille bøjlenål og flade små knapper. På grundlag af disse forme kan Haagværkstedet placeres i tid indenfor sidste halvdel af bronzealderen. Nogle små, slidte stykker sandsten, som lå i dyngen, har formodentlig været benyttet til afpuddning af de nystøbte genstande. En lille klump harpiks var der også, velsagtens

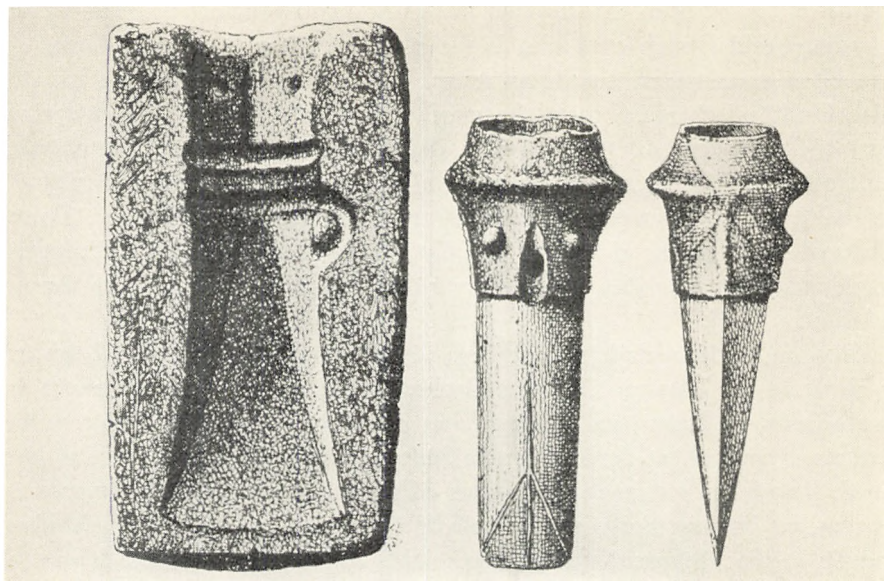
en del af bronzestøberens harpiksbeholdning, som kunne anvendes til klæbe- og tættmiddel, men også som indlægningsmateriale til pynt i våbens og smykkers ornament. Som man kunne forvente, var det kun lidt bronze, der fandtes i dyngen; metal kasseredes ikke. Mislykkede stykker kunne smeltes om og anvendes igen, og det, der er fundet ved Haag, er kun småterier af den slags, som »blir borte«, en lille syl, et par stumper af savklinge og af en tynd bronzestang, samt nogle få stykker affaldsbronze. Potteskårene i dyngen var af lerkar, som almindeligt anvendtes i husholdningen, både krukker og skåle. Desuden var der flintaffald og små redskaber af flint.

Den anden støbeplads er også jysk, fundet for få år siden ved Mølgaard i nærheden af Løgstør. Også her drejer det sig om en dyngte bålrester og støberiaffald på åben mark, begrænset af en kreds marksten. Bålresterne tydede iøvrigt på, at der foruden brænde også var anvendt tørv til at fyre med. Rundt om i dyngen lå stumper af digler, forme og lerkar, men kun meget lidt bronze. Formene var todelte ægte forme af ler, og spydspidser havde været Mølgaard-støberens speciale. Ind imellem lå dog forme til halsringe og firkantede nåle. Pladsen var i brug i slutningen af bronzealderen.

Både ved Haag og Mølgaard fandtes nogle lerstykker, som har dannet udfyldende kerne i hulstøbte genstande. Ved Mølgaard var det små lerpropper, som under støbningen har siddet i spydspidsernes skaftdølle. Ved Haag var det øverste del af lerkærnen med indgydningshuller til den smeltede bronze.

For at anskueliggøre fremgangsmåden ved hulstøbning vil det her være formålstjenligt at anføre et par af de genstande, som er fundet uden forbindelse med værkstedspladser, men som dog så afgørende supplerer vor viden om støbeteknikken. Af løsfundne støbeforme i Norden er forme til den hule arbejdsøkse, celten, i overtal. Lad os nu tage en af disse celtforme. Vi vælger et fuldstændigt eksemplar af klæbersten fundet ved Bregnemose mellem Odense og Assens. Der er det morsomme ved netop denne støbeform, at en celt, som svarer så nøje til formen, at man må antage, at den er støbt heri, er fundet 7 km fra støbeformens findested.

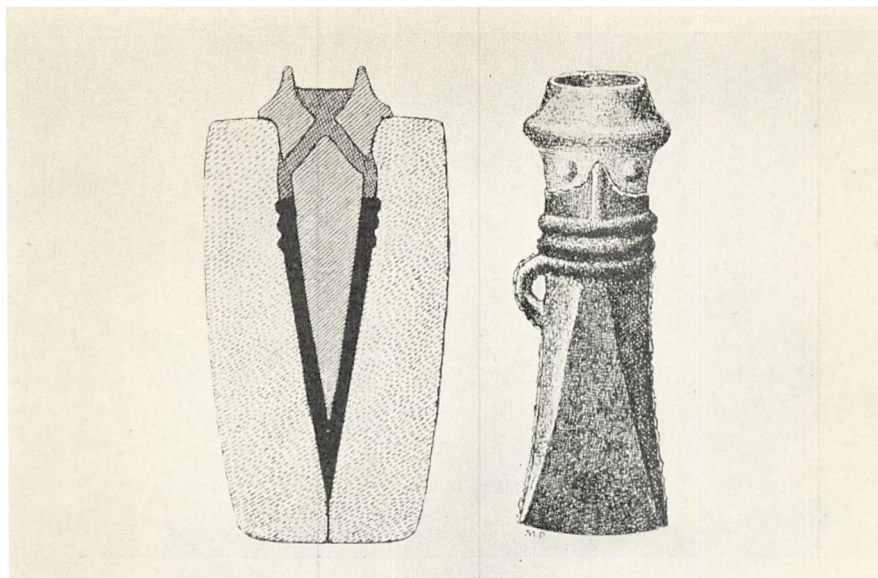
Vi erindr os lerkærnestykkerne fra Haag. På tegningen ses lerkærnen fra bredside og smalside, rekonstrueret så den passer for støbeformens fra Bregnemose. Foroven er den forsynet med hulrum til ihældning af smeltet bronze. Den anbringes mellem den ægte forms to halvdele, som lukkes sammen om den. Til at styre kærnen tjener tappe og tilsvarende fordybninger øverst i kerne og form. Bronzen hældes i kærnenes tragtformede hulhed, løber gennem de to kanaler ned i formen og udfylder hulrummet

Den ene halvdel af en støbeform til huløkse. Lerkærne med indhældningskrave, hvis styretappe svarer til de cirkelrunde fordybninger i formens munding.

mellem kærne og form. Når øksen efter afkølingen tages ud af formen, afbrækkes støbeknolden, d.v.s. overskudsbronzen, som sidder i kærrens kanaler og tragt. Graterne, de tynde sømme af overskudsbronze, som har dannet sig, hvor formdelene støder op til hinanden, afpuddes med en lille slibesten, lerkærnen mejsles ud, og øksen er færdig.

Ved Hjerup ca. 10 km nord for Assens fandtes et lille bronzedepot gravet ind i en grusbakke. Det bestod af en mejsel, en celt, noget støbeaffald og et af de store bæltekar fra bronzealderens senere del med isiddende lerkærne. Bæltekarret med lerkærnen er en udmærket støbeteknisk illustration. Hjerup-bæltetsmykket er i lighed med mange andre af de større og mere komplicerede bronzegenstande, støbt i »uægte form« ved *à cire perdue* metoden. En uægte form kan kun anvendes til een støbning og lavedes af ler. »À cire perdue« er en fransk betegnelse, nu et internationalt støbeteknisk udtryk, der betyder »med tabt voks«. Med Hjerup-smykket som eksempel skal det forklares hvorfor. Over lerkærnen, som er et negativ af karrets hulhed, lægges et lag voks af samme tykkelse, som man ønsker, at den støbte karvæg skal have. I dette vokslag udformes hele karrets overflade med alle de ornamentter, som denne overflade skal modtage i støbningen. Uden om voksmodellen, der således hviler uden på kærnen,

Tværsnit af den lukkede form med lerkærne; øksen er angivet sort, støbeknolden krydsskrueret. Øksen før støbeknold og kerne er fjernet.

lægges så selve formen op i vådt ler; inderst et tyndt finslemmet lag, som kan smyge sig tæt til voksets overflade, og uden på et tykkere lag ildfast ler. Når formen er tør, brændes den som andet lertøj, og vokset, der allerede smelter ved 68° C, løber ud. For at bevare hulrummet, som vokset efterlader sig, har man i Hjerup-smykkets tilfælde forsynet kappe og kerne med henholdsvis fordybninger og tilsvarende tappe formet i leret, således at kærnen holdes på plads i kappen. Man kan også anbringe små stifter af bronze med højere smeltepunkt end støbebronzens i vokslaget, således at disse stifter, når vokset er borte, stadig vil holde kerne og ydre form skilt fra hinanden. Sådanne indstøbte bronzestifter kan iagttages på flere af de bronzealdergenstande, som er støbt à cire perdue. Når formen er hårdbrændt, er den klar til indhældning af bronzen. Efter endt støbning må formen slås itu, for at den støbte genstand kan tages ud. Derefter fjernes kærnen.

Det her omtalte fund fra Hjerup hører i sin art sammen med en hel fundgruppe, som går under betegnelsen depotfund. Det er ikke altid muligt at skelne mellem de bevæggrunde, der har dikteret bronzealderfolkene at nedgrave deres ejendele. Noget har været tænkt som gaver til naturkræfter eller guddomme, altså ofre, andet har blot skullet skjules midlertidigt for

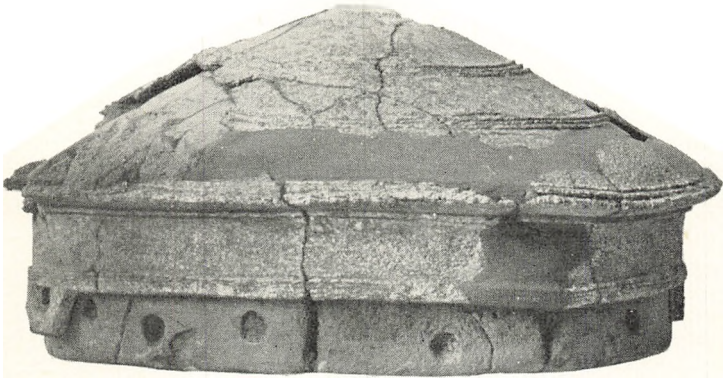
Et depot af »gammelt« bronze, som fandtes skjult ved foden af en gravhøj i Borbjerg sogn øst for Holstebro.

havesyge blikke. Godt et halvt hundrede af de nedgravede depoter lader sig imidlertid ret sikkert bestemme som hørende til sidstnævnte kategori. De ligger som regel på steder, hvor de ville være lette at genfinde for den, som vidste besked, f. eks. i jorden ved store sten eller i kanten af en høj. De består af ufærdige genstande, af gamle kasserede ting, som er gået af mode, ofte itubrudte, samt af affaldsbronze. Det er med andre ord metalskrot, bronzestøbernes eller bronzekræmmernes metallager.

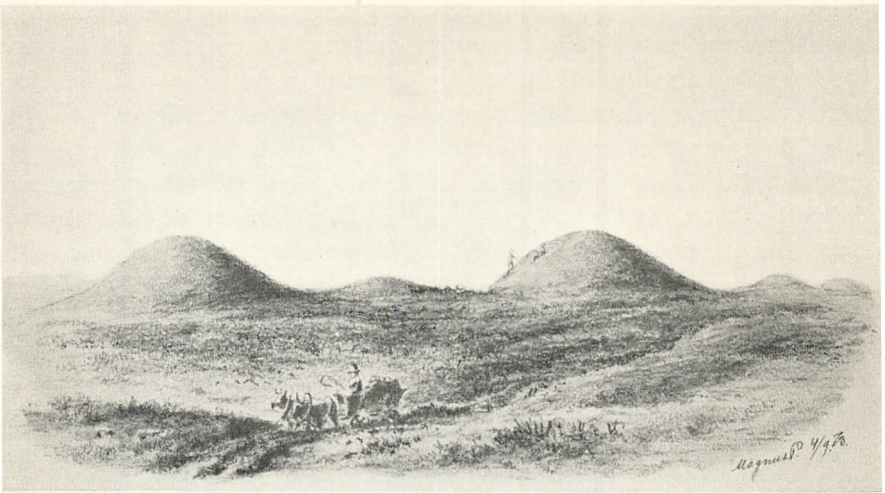
Den dybere årsag til disse metaldepoters nedgravning kan diskuteres. Utrygge tider, hvor overfald og krigeriske handlinger truede, kan have bevirket, at man følte det sikrest at gemme sine værdier. Den slags nedgravede skatte kendes også fra historisk tid, f. eks. her i Danmark i 1600-tallet under Torstenssons fremrykning i Jylland og Karl Gustavs felttog gennem Syddanmark. Det kan imidlertid også skyldes lavkonjunkturer grundet på metalrigelighed. Depoterne er i så fald gemt væk med henblik på senere efterspørgsel af varen. Endelig kan bortrejse, der betragtedes som midlertidig, have foranlediget, at man nedgravede de værdier, som man ikke tog med sig. Ligegyldigt hvordan man vil tolke disse fund, er det værd at lægge mærke til, at depoterne ikke blot er et hjemligt fænomen, men fore-

BRONZESTØBERE

kommer ud over hele Europa, og at nedlæggelsestiden begynder ved midten af bronzevalderen og fortsætter gennem flere århundreder. Det kunne tyde på fælles årsager. Måske var det dønninger fra visse politiske urocentre i Europa, som strejfedes Norden – vi ved det ikke. Men een ting er sikker: disse depoter, som aldrig blev hentet af deres ejermænd, afspejler metalrigelighed. Det vil sige, at fra omkring midten af bronzevalderen var markedet mættet. Beskeden bronzepynt var ikke længere et ydre tegn på velstand, skulle man gælde for noget, måtte der mere til. De store og voldsomme smykkers tid begyndte så småt. Guldmængden tog til, og de over- eller underjordiske kræfter, som rådede for menneskenes ve og vel, fulgte trop med krav om store offergaver. Metal var der nok af, og velstående folk stod nu parat med store krav til støbehåndværkernes færdigheder. Og ligesom disse kunsthåndværkere engang havde indfriet kravet om god og selvstændig kunst i beskedne, men elegante rammer, så indfries nu kravet om ofte løssluppen kunsthåndværk i ubeskeden og teknisk set beundringsværdig indramning.

Bæltesmykke med isiddende lerkærne. Hjerup på Fyn.

Høj række langs en gammel hedevej på Mors.

Handelen

Ned gennem Jylland langs højderyggen, som danner vandskel mellem øst og vest, går en gammel vej. På lange stræk er den nu en snorlige cementstøbt bane, hvor bilerne suser afsted, men nogle steder ligger den hen som dybe hjulspor gnavet ned i lymbakker eller spor ved spor ud over den sandede flade. Kun de, som ikke har hastværk, kommer her. – Det er Danmarks gamle landevej ud i verden. Den er ikke skabt af vejplanlægningsfolk og ingeniører, men for årtusinder siden af bønder og farende folk, hvor naturen selv anviste plads. Generation efter generation har trådt den og kørt den og redet den, ved stadigt slid er den holdt åben og farbar. Stenalderens hyrder og bønder og deres husdyr trådte de første spor, og langs ad vejsporene kom de rejsende folk, der medbragte metalsager, som med mistro og hovedrysten blev befølt og diskuteret af jyske stenalderbønder. Århundreder senere, da metal ikke længere var en sjældenhed, var vejen en livsvigtig åre for handel. Her bragtes metal som råvarer eller færdigvarer videre nordpå efter lange rejser gennem Europa, og sydpå sendtes vesterhavsrav og måske andre nordiske produkter.

Fra den midtjyske landevej gik forbindelsesveje ud til bygder i øst og vest og til pladser ved kysten, hvor naturen gjorde det muligt for fartøjer at lægge ind. For øerne var søvejen kontakten til verden; her måtte al

import og eksport nødvendigvis foregå over vandet, og handelstrafikken afvikledes langs kysterne og i kysternes opland.

Hvad kender vi nu til længst tilgroede vejspor, til bygder, hvor ikke en husrest lader sig påvise, og til landingspladser, som bølgerne for længe siden har udslettet? Vi kender i tusindvis af gravhøje fra stenalder og bronzealder, og når vi kortlægger dem, danner de linjer og pletter på Danmarkskortet svarende til veje og bygder. Det kan diskuteres, hvorvidt de dødes grave lå tæt ind ved boligen eller i længere afstand, men så langt vil levende og døde aldrig være at finde fra hinanden, at det kan forrykke et oversigtsbillede af bebyggelsen. Langs Jyllands gamle landevej, Hærvejen eller Oksevejen, som den kaldes, ligger de store gravhøje i grupper og rækker på begge sider af vejen, og trækker man linjer på kortet gennem andre af landets højrækker, vil man se, hvordan de følger de gamle vejlinjer. Hvad er så ældst, højene eller vejene? Er højene brugt som kendingsmærker af vejfarende, og vejene lagt efter højene? Det viser sig, dersom man nøje går et landskab igennem og sammenligner terrænforhold og højenes beliggenhed, at højrækkerne følger de steder i landskabet, hvor vejfarende færdes, som selv baner deres vej og ikke kender til vejbygning. Således skærer højrækkerne vinkelret bække og åer ved vadestederne, de søger fra begge sider af sumpede strækninger mod de steder, hvor mosen smalner

Depot af bronzekser fundet ved Frøjk ved en gammel handelsrute fra Vesterhavet til Viborgeggen.

Bronzekar importerede fra Syd- eller Mellemeuropa.

ind, og overgang er mulig. De går uden om slugter og sænkninger på samme måde som kørende og gående trafik, kort sagt ligesom trafikanter undviger de forhindringer i terrænet og stiler mod de lettelser, som byder sig. Der kan således ikke være nogen tvivl om, at de døde begravedes langs alfarvej. Vejen var trådt, da højene blev bygget.

For at klarlægge os bronzealderens handel, så godt det er muligt, må vi hjælpe os på forskellig vis. Handelspladser og -bygder lader sig til dels påvise ved at betragte et kort, hvorpå alle fund og vejlinjernes højreækker er indlagt. Handelsforbindelser lader sig påvise ved oldsagerne selv, d.v.s. ved fremmede oldsagsformer her og hjemlige oldsagsformer i det fremmede. Endvidere foreligger der en, omend ikke stort udnyttet, mulighed for lokalisering af råvarernes hjemsted ved analyser af materialets sammensætning. Og endelig kan det generelt siges, at hvor bronzealderfolkene har efterladt sig veludstyrede grave, nedgravede vareforråd eller offergaver, der har handelen sat sine spor. Skal vi derfor bronzealderhandelen nærmere ind på livet, må vi beskæftige os både med veje, bygder og oldsager.

HANDELEN

Skjold, antennesværd og hjelm importeret fra Mellemeuropa. Hjelmen er den ene af et par, som blev fundet i Viksø Mose på Sjælland.

Allerførst må vi gøre os klart, at den store del af befolkningen i Danmarks bronzealder var bønder og hyrder. Disse var i sidste instans de hjemlige aftagere af de importerede varer. Dernæst, at al handel i bronzealderen var byttehandel, eftersom et møntsystem ikke eksisterede. Og endeligt, at vi ikke ved mere om bronzealderens byttehandelsvarer, end hvad der foreligger i fundene, og det er kun sådanne ting, som redder sig gennem årtusinders ophold i jorden. Man må ikke glemme, at selvom en handelsvare ikke har sat sig ringeste spor i det arkæologiske stof, kan den godt have haft overmåde stor betydning. Lad os forestille os, at vi ingen skrevne beretninger havde om middelalderens store sildeeventyr i Øresund. Vi ville da ad arkæologisk vej kunne spore velstanden, som fulgte med sildefiskeriet, men velstandens kilde ville forblive skjult for os.

Den hjemlige handels ruter blev i høj grad bestemt af, hvor de købedygtige bønder boede. Bønderne var på deres side afhængige af jordbunden. De valgte med forkærlighed de lette, men frugtbare bakkesandsområder, undgik så vidt muligt de tunge lerede jorder og skyede det magre, ufrugtbare hedesand. Handelsruterne holdt sig altså stort set indenfor visse af naturen afgrænsede områder.

Bygderne har været selvforsynende med levnedsmidler og klæder, og bøndernes køb har vel indskrænket sig til erhvervelse af de eftertragtede våben og smykker. Betalingsmidlerne må have været egne produkter som skind, uld og levnedsmidler og – som tiden gik – de kasserede bronzegenstande. Denne handel må nærmest betegnes som detailhandel og har vel sagtens været formidlet af omrejsende håndværkere eller kræmmere.

Derimod synes Vesterhavsravet at have affødt, hvad man må kalde et marked i det vestlige Limfjordsomraade. Gravfundene viser, at Salling, Thy og Mors befolkedes tæt i løbet af bronzealderens første halvdel. Ringguld, d.v.s. guldtråd oprullet i spiral, som har været anvendt dels til smykker og dels brudstykkevis som betalingsmiddel, har indenfor samme tidsrum sin tætteste forekomst netop i disse egne. Iøvrigt findes det jævnt fordelt ned gennem det tæt befolkede strøg på den jyske højderyg, mens det i hele det øvrige land kun foreligger uhyre sparsomt. Ingen forklaring er mere nærliggende, end at fundtætheden i Limfjordslandet må være sporene efter bygder, hvis beboere direkte levede af ravhandel eller på anden måde nød godt af den.

Sønden for fjorden fra Dybåens udmunding i Vesterhavet mellem Trans og Fjaltring går en af de gamle højkransede vejlinjer østpå. Helt ude fra kysten følger den nordkanten af hedesletten, ved Struer når den helt ud til Limfjorden, fortsætter så – stadig i kanten af hedesandet – forbi Holstebro og over til Viborg, hvor den støder til den midtjyske landevej. Her har

Mellemeuropæiske guldskåle fundet ved Boeslunde på Sydsjælland og ved Mariesminde på Østfyn. Hanken med hestehovedet er en hjemlig tilføjelse.

vi uden tvivl en af ravhandelens gamle landeveje. Ved Dybåmundingen har vel været en landingsplads, som har haft handelsmæssig betydning. I selve Dybåen nær munden er fundet et sværd fra den ældre del af bronzetiden, og i engen i ådalen er på eet sted fremgravet følgende bronzegenstande fra periodens yngre del: Et hængekar, en bøjlenål, to halsringe, en armbånd, nogle stumper af spiralringe samt et par knapper. Lige vest for Struer passerer vejen en naturlig havn, det er den lille fjordarm Kilen, og herfra er vejen kort både til Thy, Mors og Salling. Det afbildede varedepot, som ialt bestod af 14 pålstave og 3 stykker af spydspidser, er fundet på samme vejstrækning ved Frøjk få kilometer vest for Holstebro, og en handelsmands forråd af gammel bronze var gemt i jorden ved den del af vejen, som går gennem Borbjerg sogn øst for Holstebro. Depotet fra Borbjerg er afbildet i foregående afsnit. Frøjkfundet var fra ældre, Borbjergfundet fra yngre halvdel af bronzetiden.

Ikke langt fra Vesterhavet i bakkerne Trolsting syd for Bulbjerg lå indenfor bronzetidens sidste halvdel et tilholdssted for nogle folk, som ernærede sig ved ravindsamling. Store dele af pladsen blev siden dækket med sandklitter, noget blæste væk igen, og da bopladsen i begyndelsen af dette århundrede blev opdaget, lå nogle af oldsagerne stærkt slidte af sandfygning fremme i den gamle overflade. Man fandt ikke husrester, men flere affaldsgruber og ildsteder. Rundt om på pladsen lå skår af lerkar, knogler

af ganske unge husdyr og lidt dyrevildt, en del småredskaber af flint og flintaffald fra tilhugningen, smågenstande af bronze, stumper af digler og støbeforme og endelig det, som må have lokket folk ud i den barske egn – ravet. På 40 forskellige steder på bopladsen lå småstykker af rav, noget antagelig kasseret, andet tabt. Der kan vist ikke være tvivl om tolkningen af Bulbjerg-bopladsen som et sted, hvor ravindsamlere holdt til om ikke hele året, så dog sæsonvis.

Fundtæthed med guldrigdom, boplads, landingspladser og landeveje har vi – og i tilgift en vendelbos varebeholdning af uforarbejdet rav. I kystlandet i Østvendssyssel mellem Frederikshavn og Sæby ved Understed fandtes en lerkrukke nedgravet i en lav bank. Krukken var fyldt med ravklumper, og mellem ravet lå stykker af et par bronzehalskraver. I egnene her har Vendsyssels anløbspladser ligget. Følger man de gamle vejlinjer, ser man, hvordan de løber sammen i området syd for Frederikshavn.

Naturligvis har der været ravhandel ikke blot ved den nordlige Vesterhavskyst. Esbjergegnen f. eks. har efter fundene at dømme i ældre del af bronzealderen været ret tæt befolket, hvad der er tolket som en følge af ravhandel, og i området øst for linjen Bramminge–Ribe er der fundet en hel del ringguld. Men den vestlige Limfjord må dog anses for at have været ravhandelens hovedområde herhjemme.

Det mål, som Jyllands ravkræmmere stiledede mod, var Elben, som førte lige ned i de metalproducerende områder i Mellemeuropa. Fra Elben fragtedes ravet videre til Donau, og fra Donaulandet nåede det ned i Middelhavsområdet, hvor nordisk rav rundt om nød høj anseelse. Hele første halvdel af vor bronzealder holder Elben position som Europas handelsvej nr. 1, men i sidste halvdel tog Oderen dens plads og blev handelsvejen for de rige mellemeuropæiske områder mod øst, – i Mellemeuropa levede man da allerede i en begyndende jernalder.

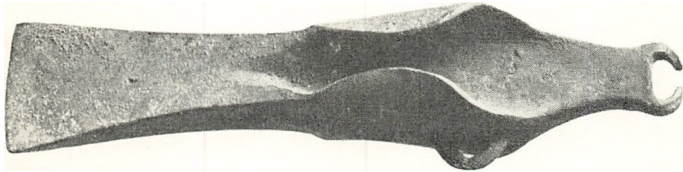
Den østlige handelsvejs betydning for Danmark kan læses ud af fundfordelingen i bronzealderens sidste halvdel. Bornholm og den østtyske Østersøkyst har allerede før midten af bronzalderen været et barometer for en tiltagende Østersøhandel. Fra periodens midte og frem gennem de næste 400 år har Sjælland og Fyn to til tre gange så mange depot- og offerfund som Jylland. Iøjnefaldende er det, hvorledes guldrigdommen flytter over på Sjælland og Fyn; store fund af mellemeuropæiske guldsåle, mændenes svære armringe af massivt guld, guldblik på våben og smykker, findes i større tal på øerne end i Jylland. Men derfra og til at sige, at Jylland er blevet en fattig landsdel, er der et langt stykke. Jyske fund tyder ikke på fattigdom. Om den almindelige metalrigdom i Danmark fra omkring midten af perioden er der allerede berettet i forbindelse med bronzestø-

HANDELEN

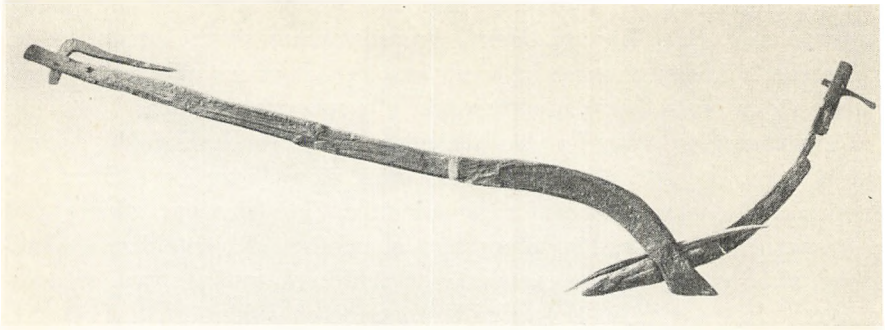
berne, og tillige om hvordan metaldepoterne måske afspejlede den stadig gærende uro ude i Europa. Hen i bronzealderens sidste halvdel vinder fremmede færdigvarer mere og mere indpas, det er navnlig mellemeuropæiske våben, som f. eks. antennesværd, efterspørgslen gælder.

De arkæologiske fund fra den allersidste del af vor bronzealder formår kun at tegne et vagt billede af en befolkning på vej over i nye tider. Østdanmarks rigdom var ikke af varig karakter. Handelen var afhængig af et uroligt Europa, som havde overskredet tærsklen til jernalderen, håndværket af et nyt og uprøvet materiale, det endnu så kostbare jern, og landbruget af guder, som nu gav vejen fri for regn og kulde.

En betragtning af fundrigdommenes omskiftelighed gennem vor bronzealder minder om, at Danmark ved sin indtræden i metallets tidsalder i langt højere grad end før blev afhængig af den store verden udenfor. Og fundkortene over dette lille landområde i yderkanten af det store europæiske marked registrerer i det små bevægelserne i Europas befolkning. Fundkortene er som seismografens papirstrimmel, hvor fjerne smårystelser og katastrofale udbrud aftegnes.

Økse af vesteuropæisk oprindelse fundet på Fyn.

Til pløjning anvendtes en ard af træ som denne fra Døstrup i Himmerland.

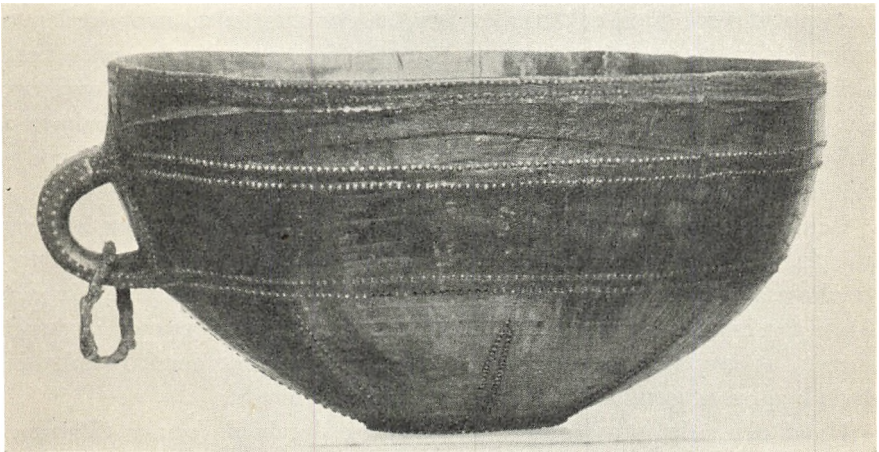
Bønder og hyrder

Det var en lille del af befolkningen, kunsthåndværkere og handelsfolk, som gav den nordiske bronzealder ansigt. Men det var bønder og hyrder, den store del af befolkningen, som af hverdagens slid skabte det økonomiske grundlag for handel og håndværk. I museernes skabe er denne hverdag kun lidet markant. Den må stykkes sammen af potteskår, trækulstumper og afgnavede kødben gravet frem af møddinglag, af forkullet korn og kornaftryk i lerkar, af planterester i gravhøjenes jord, af materielle fornødheder medgivet de døde i deres grave og af offergaver, som med henblik på landbrugets trivsel var tiltænkt højere magter. Endda blir beretningen behæftet med store mangler, ikke mindst fordi vi endnu ikke råder over noget stort materiale i form af bopladser.

Skoven havde man ved bronzealderens begyndelse allerede ligget i krig med i tusind år for at skaffe jord til agre og græsgange. Det var vekslende sejre og nederlag, men trods alt en stadig fremgang for mennesket. Klimaet var mildt som i den yngre stenalder, gennemsnitstemperaturen var et par grader højere end nu, og urskovens dominerende træ var stadigvæk egen. Flintøkserne blev efterhånden afløst af bronzeøkser, men skovrydningen foregik på samme måde som hidtil. Først huggedes skoven, og når stammer og ris var tilstrækkeligt tørre, blev de afbrændt på stedet, hvor de lå, og den frugtbare askefyldte jord var tjenlig til markarbejdet.

Pløjerredskabet var en ard af træ, en primitiv plov uden muldfjæl, hvis skær ligesom en muldvarp skubber jorden op uden at vende den. At arden

ikke vender jorden, kunne afhjælpes, når man under arbejdet holdt den skråt til siden, jorden blev da kastet til den ene side af furen, men ærjnningen, som det kaldes, egnede sig ikke godt for tunge jorde. Her er nok forklaringen på, at bronzealderfundene koncentrerer sig på det frugtbare bakkesand, de tunge lerjorde krævede muldfjælspløv. På overgangen mellem bronzealder og jernalder og i jernalderens første århundreder henlagde man arder som ofre i moserne. I de nordeuropæiske moser, fremfor alt i de jyske, er der gjort flere fund af den slags ard-ofre. Herfra stammer vort kendskab til ardens konstruktion. I sin mest primitive udførelse er arden en tvejet gren, den ene af grenens arme er gjort ganske kort og danner skæret, mens den anden er lang og udgør åsen, som er oksernes trækstang, styret er tappet fast bag åsen ned i selve plovhovedet. Jævnsides med denne primitive ard forekommer en mere sammensat, hvor styr og det udskiftelige skær er ført igennem åsens bageste ende. Til denne type hører den bedst bevarede danske ard; den er fundet i en lille sydvesthimmerlandsk mose ved landsbyen Døstrup og ved pollenanalyse dateret til tidlig jernalder. Billeder af pløjescener, hvor man ser den okseforspændte ard i funktion, er overleveret os fra bronzealderen på sydsvenske klippeflader, og ligesom de mosefundne arder er også disse billeder knyttet til religionen. Spor efter pløjning findes undertiden under gravhøje eller hustomter. Som sorte muldlinjer tegner pløjesporene et net på langs og på tværs i den ellers urørte undergrund på de steder, hvor skæret er gået dybt. Kan man nu gennem fundene fastslå, at højen eller huset er opført i bronzealderen, må deraf følge, at pløjesporene enten er fra bronzealder eller stenalder. I begge til-

Træskål fra Storehøj i Vørgod sogn, Ringkøbing amt.

fælde må dog det ternede mønster i undergrunden være sporene af ard og ikke af muldfjælsplow.

Til afhøstning af markerne anvendtes seglblade af bronze eller flint. Fra Stenild mose ved Hobro foreligger en skæftet høstkniv, som sandsynligvis er fra bronzealderen. Dens blad er blot en grov flintflække, let at erstatte når den ikke længere var skarp. Om det netop var korn, man høstede med den, anses for tvivlsomt; den skønnes at være bedre egnet til at skære løv eller rydde markukrudt med.

Kornet på markerne var byg, hvede, hirse og havre. Byggen var den mest dyrkede kornsort gennem hele bronzealderen, dernæst kom hvede; hirsens spillede en mere underordnet rolle, og den hårdføre havre kom først til i bronzealderens senere del. Af andre nytteplanter kendte man ærter og hestebønner. Et par ukrudtsplanter, som vel ikke ligefrem var dyrkede, men efter fundantallet at dømme i hvert fald meget påskønnede, var pileurt og hvidmelet gåsefod. Begge er det planter med stor næringsværdi, som langt op i historisk tid blev anvendt i almuens kost. Som supplement til kosten indsamledes vildæbler og bær. I en sønderjysk barnegrav var 3 skovæbler lagt ned i kisten til den lille, og i Egtvedgraven stod ved ligets fødder en spand af birkebark med rester af mjød lavet på hvede, tyttebær eller tranebær og tilsat bihonning.

Fund af dyreknogler fortæller, at husdyrene var okser, får, geder, svin, heste og hunde, og for bønderne betød disse firbenede skabninger kød, mælk, ost, uld, skind og arbejdskraft. Fåret var af en nu uddød race, det gedehornede får, både okser og heste var ret små, hundene temmelig store. Klimaet var gennem største delen af bronzealderen tilstrækkelig mildt, til at dyrene kunne gå ude hele året. En botanisk undersøgelse af græstørven i et par af vore bronzealderhøje viser, at der på stedet, hvor jorden til højen var taget, var både overdrev til græsning og agerland. Anden botanisk undersøgelse af markflade under bronzealderhøje har vist overdrev, som var ved at springe i lyng. Sammenholder man det med analyser af pollen, d.v.s. plantestøv, fra stenalderens senere del, får man et billede af vidtstrakte overdrev, hvor husdyrene græssede frit.

Rent umiddelbart synes det mærkeligt, at en bondebefolkning igennem 500 år, d.v.s. hele den ældre del af bronzealderen, byggede deres store gravhøje af markjord og således af egen fri vilje lagde den jord øde, som skulle give mad til mennesker og husdyr; men det må tages med i betragtningen, at meget af denne jord var dårlig og udpint gennem lang tids dyrkning, og at jordmangel formentlig ikke eksisterede.

Hvad der vides om planter, jordbrug og dyrehold danner tilsammen billedet af omgivelserne omkring bronzealderbondens bolig: Skovrydninger

Spand af birkebark fundet i Egtvedpigens grav.

med flokke af græssende køer og får, skovbryn, hvor højbenede, stridbørstede svin gik på olden og små agre, hvor kornet groede i den askegrå jord. Men om boligen selv ved vi ikke stort. Fra den ældre del af bronzealderen kender vi en eneste husgrund; den blev for få år siden fundet ved Jægerspris i Hornsherred. Endda synes her ikke at være tale om en bolig, men kun om et dødehus, altså en slags midlertidigt gravkapel. Det var en rektangulær hustomt, længden dog kun lidt større end bredden, med hjørnestolper og fire tagbærende midterstolper. Langs de tre sider havde huset syldsten, men for den ene kortsider, den der vendte mod øst, manglede sylden, og det skønnes derfor, at huset har været åbent for gavlen. Hustomten var ikke ret stor, kun $3,5 \times 3$ m, og om man af dette lille dødehus kan slutte noget om de levendes boliger, er vel tvivlsomt. Fra bronzealderens sidste halvdel kendes to lokaliteter med hustomter, begge er fra Vest-

himmerland, nemlig Ertebølle og Fragtrup. Fragtruppladsen, som undersøgtes for få år siden, synes at have været bebygget gennem længere tid med langhuse af ca. 18 m's længde og 7 m's bredde. Væggene har været lerklinede, og taget, som nåede jorden, var båret af to rækker stolper gennem hele husets længde. I vestenden var der stampet lergulv, her havde man opholdt sig, østenden var dyrenes, her havde været stald med jordgulv. Hustypen fra Fragtrup er den samme, som er almindelig kendt fra jernalderen, men hvor langt tilbage i tiden denne form for bondehus rækker, kan ikke siges, så længe fundene ikke er talrigere. En række arkæologiske udgravninger i dette århundredes begyndelse bragte nogle affaldslag og affaldsgruber fra den yngre del af bronzealderen for dagen, men husrester fandt man ikke. De betydeligste fund blev gjort ved Voldtofte på Sydvestfyn, ved landsbyen Hasmark nær Odensefjord og ved Abbetved syd for Roskildefjord. Fælles for disse pladser var, at der i affaldslaget sammen med genstande fra bronzealderen fandtes groft tilhuggede småredskaber af flint, samt betydelige mængder af flintaffald. På grundlag af disse og et par andre undersøgelser turde arkæologerne for første gang med bestemthed fastslå, at flint var i brug som redskabsmateriale endnu i bronzealderens senere del. På Voldtoftepladsen havde man givet sig lidt af med bronzestøbning, der blev fundet stykker af et par digler og af en støbeform. Her gjorde man også et af de største kornfund fra bronzealderen. Ved Hasmark, hvor man havde boet lige ved vandet, var det meget naturligt at finde fiskeben i affaldslaget, antallet var imidlertid ikke ret stort, derimod fandtes store mængder af skaldyr, navnlig østers. Lidt dyrevildt var også indgået i kosten, men langt de fleste knogler var af tamdyr. Stærkest var okserne repræsenteret, desuden var der levninger af mindst seks heste og ni svin, de øvrige dyreknogler var af får, ged og hund. Af dyreknoglerne på den førnævnte Voldtofteplads fremgik det tydeligt, at beboerne her ikke havde været spor interesseret i jagt. Okserne var de dominerende husdyr, af heste var der mindst ti, også den øvrige husdyrbestand var den samme som ved Hasmark. Udgraveren af Voldtoftebopladsen beskriver det metertykke affaldslag som meget sort, fedtet og sejgt. Man fristes til at mene, at det for en stor del er omdannet kreaturgødning, i så fald må det næsten antages for givet, at kreaturerne ligesom på den himmerlandske Fragtrupboplads har stået på stald. På alle tre bopladser fandtes skår i mængde af lerkrukker og skåle og ved Abbetved tillige skår af et kar med gennemhullede sider og åbning i bunden, beregnet til ostefremstilling. På samme boplads fandtes en økse af rombeperfor, der ligesom de såkaldte stridsøkser fra yngre stenalder er forsynet med skafthul, men formen er anderledes end stenalderøksernes. Foruden

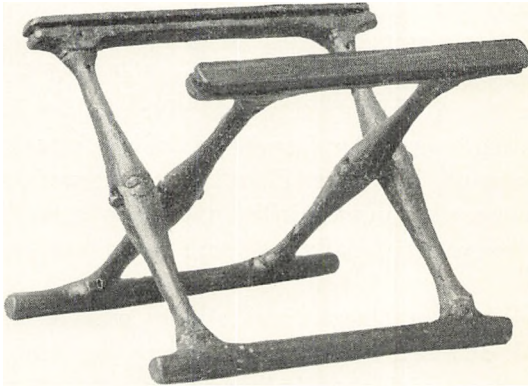
Et par lerkar fra den fynske Voldtofteboplads.

de allerede nævnte pladser kendes der fra yngre del af bronzealderen nogle mindre omfangsrige fund fra affaldslag eller gruber, derimod mangler vi sikre bopladsaflejringer fra periodens ældre del. Hvad kan nu grunden være? Det har været foreslået, at manglen på bopladsere kunne skyldes, at hyrdebønderne ofte flyttede fra sted til sted for at skaffe nye græsgange til de store dyreflokke, i så fald ville affaldet ikke få tid til at hobe sig op omkring boligen. Der kendes en del lokaliteter, som denne forklaring kunne passe på. Her ligger flintaffald og ret groft tilhuggede småredskaber af flint spredt i markoverfladen, men sådanne flintpladser kan ligesåvel tilhøre den yngste del af stenalderen som den ældre del af bronzealderen.

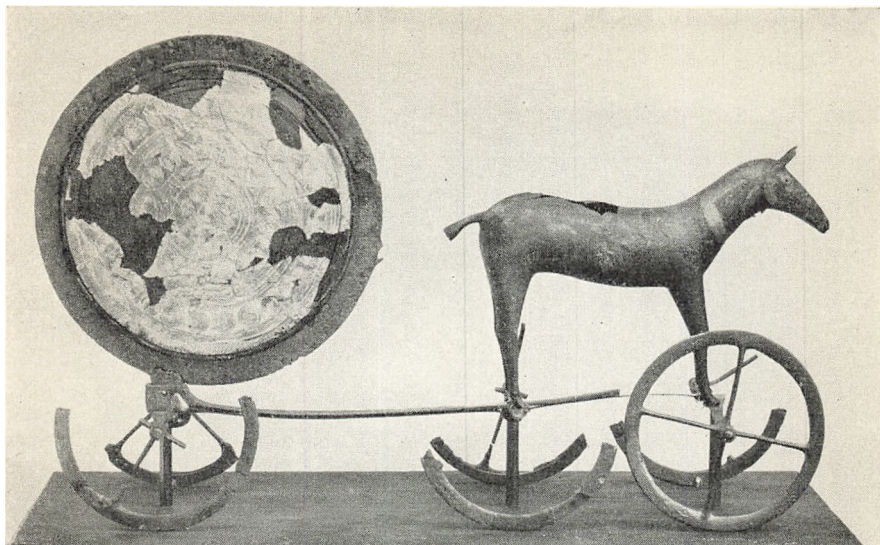
Manglende bopladsfund kunne også skyldes manglende lerkar. Gravfundene tyder på, at lerkar ikke blev fremstillet i stort antal i bronzealderens ældre del, men i vid udstrækning var erstattet af trækar og barkbeholdere. Hvis dette er tilfældet, vil sporene efter en boplads være få. Hvor der er potteskår, er disse nemlig altid en af de bedste vejvisere til en oldtidsboplads. Måske er begge årsager medvirkende, vi ved det ikke og kan foreløbig kun gætte, indtil fundene en dag selv viser vej. En ting er sikker, de få lerkar, vi har fra bronzealderens første halvdel, viser, at det ikke var på pottemageriet, man ødslede sine kunstneriske evner, hvorimod egekistegravenes udskårne træskåle med mønstre af indlagte tinstifter bevidner, at trækereriet stod højt. Det samme ses af et nydeligt lille stykke bohøve, en klapstol af asketræ med rester af odderskindsæde, som blev fundet i en velbevaret sønderjysk egekistegrav fra Guldhøj i Vamdrup

so. Rester af klapstole kendes fra sytten nordiske bronzealdergrave, de har altså ikke været ualmindelige, men stolen fra Guldhøj er den eneste helt bevarede.

Der er stof til eftertanke i den lille Guldhøjstol. Den er eet blandt flere vidnesbyrd om, at Norden modtog kulturelle påvirkninger fra det østlige Middelhav under bronzealderens ældre del. Den slags stole var i brug i Ægypten og indenfor den kretisk-mykeniske kulturkreds. Tog man da her i Norden klapstolens idé op, måske fordi den netop passede for en tilværelse, hvor man aldrig blev rigtig bofast? Er manden i Guldhøjgraven en repræsentant for nordiske hyrdebønder, der gennem hele livet flyttede fra græsgange til græsgange med bohavet pakket i vogn og på hesteryg, drivende deres flokke af kvæg? Et hyrdefolk som først blev bofaste i deres grave langs alfarvej? Det er et spørgsmål som fremtidens arkæologer måske kan løse.

Klapstol fra Guldhøj.

Den hestetrukne sol fra Trundholm Mose i Ods herred.

Religionen

Bronzealderbønderne levede hele deres liv i intim kontakt med naturen, og af de kræfter, som virkede i naturen, afgang slægternes ve og vel. Forholdet til disse naturkræfter kendetegnede deres religion. Som en ramme om tilværelsen lå årets evige kredsløb, om efteråret døde naturen, om foråret genfødtes den, og denne viden om død og genfødelse, om evighed, rummedes i religionen.

Kulten var dels knyttet til afgørende tider i året som vår og høst, sommer- og vintersolhverv, blege levn kan undertiden spores i de kristne årsfesters folkeskikke, og dels var den knyttet til de døde.

Gennem levn i folkeskikke og gennem det arkæologiske materiale er der mulighed for at danne sig et begreb om bronzealderens religion; de materielle levn er dels offergaver henlagt i mark, mose og kildevæld, dels indhuggede billeder på klippeflader og stenblokke, de såkaldte helleristninger, og endelig de dødes grave. Sammenholder man disse forskellige kilder, tegner de billedet af en religion, hvori de herskende kræfter var naturens kræfter, der næppe førend i bronzealderens senere del blev lagt i gudehænder, en religion hvis mål var livets beståen, og hvis kult var et

Majbrud og brudgom, hovedpersonerne i forårets rituelle bryllup er afbildet på en lille sandstensskive fra Maltegård ved Gentofte.

handlingsforløb, eller drama om man vil, som tog sigte på et forbund mellem menneskene og kræfterne, hvoraf livets beståen afgang; tillige en religion hvor de afdøde indtog en central plads i de levendes verden.

Arkæologiens beretning om bronzealderens kult er lige så bleg og udramatisk, som kulten selv må have været farverig og handlingsmættet. Vi har ganske vist en uvurderlig og højtskattet kilde i helleristningerne og i de bronzefigurer, der skulle gengive kultiske optrin, men al ageren er her stivnet som i et fotografisk øjebliksbillede, og ingen mundtlig eller skriftlig overlevering har bevaret dramaets tekst og handling. Dermed være ikke sagt, at de arkæologiske levn i sig selv ikke formår at sætte fantasien i bevægelse, blot er fantasiens verden en anden end arkæologiens – eller burde være det.

Af alle danske bronzealderfund fortæller et henlagt offer i Trundholm Mose i Odsherred mest levende om en side af bøndernes religion. Da Trundholm Mose i 1902 for første gang blev pløjet, stødte ploven i ringe dybde på en itubrudt figurgruppe. Mosefladen var en fast eng, og sådan må den formodes også at have været i bronzealderen, da figurerne

På en knapt 10 cm stor sten, fundet ved Haurum i Østjylland, udspilles hostens kultiske drama, flankeret af livstræet og slangen (Fot. P. V. Glob).

blev henlagt på dens overflade. Figurerne, der var lavet i bronzealderens første halvdel, var to: en spiralornamenteret solskive, på den ene side belagt med tyndt guldblik, og solskivens trækdyr en ung hest. Begge figurerne havde været anbragt på et sekshjulet vognstel, som ved henlæggelsen med forsæt var ødelagt. Solskivens guldbelægning var skrælet af og lå i stumper spredt mellem bronzerne. I disse figurer har vi et billede af en i bronzealderen gængs opfattelse af den lysende, varmende solmagt, der fra morgen til aften færdedes i afstukken bane over himmelbuen trukket af sin hest. Den samme forestilling møder vi på svenske helleristninger. Hjulene under solen og hesten hører næppe med i det himmelske optog, men for at figurerne i den kultiske handling kunne agere med og efterligne den rigtige sol, var hjulstellet nødvendigt. Da de til sidst bragtes ud på engen som offer, ødelagde man den sammenhængende gruppe, måske for gennem et drab af genstandene at indvie dem til offer, måske for at den del af solkraften, som var i billedet, ikke skulle skade, hvis det kom i ukyndiges hænder. I afbildninger ser vi gang på gang bronzealderfolkens bekenden sig til solen som den store livgiver, på danske helleristnings-

Skåltegnene på stenen skulle skaffe frugtbarhed blandt folk og fæ og øge markernes afgrøde. Nu står den som genforeningssten i Lyndby ved Lejrevig.

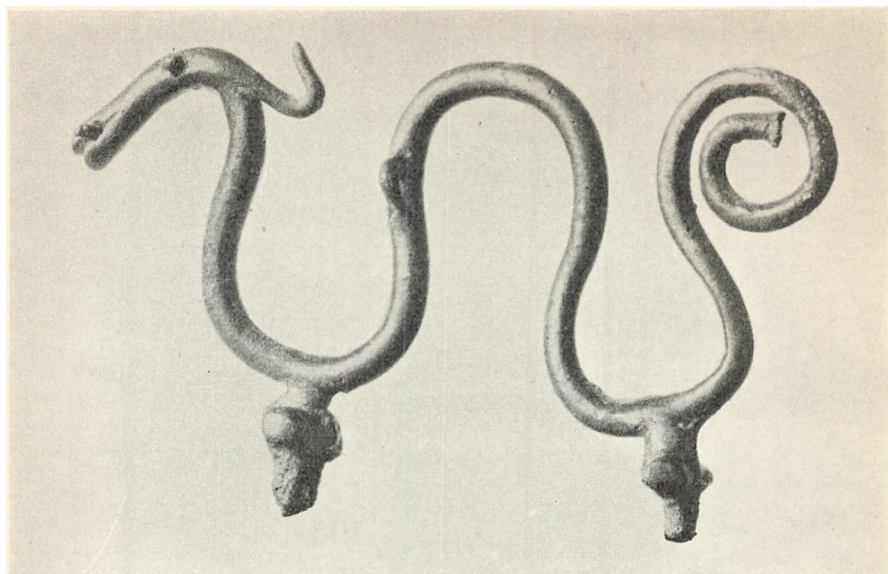
sten står talrige hjulkors, som vi formoder er solens hellige tegn, og gemt i Sct. Hansfesten og julefesten ligger ældgamle solhvervsfester. Som et sidste solstrejf fra den gamle forårskult danser himlens glødende guldskive endnu for festglade folk i den årle pinsemorgen.

Det centrale i forårets kult var undfangelsen og naturens genfødsel, heraf kommer kultens stærke seksuelle islæt, som fremgår af mange helle-ristningsbilleder. Et sådant seksuelt betonet optrin er indridset på en lille sandstensskive fundet på Maltegårdens jord ved Gentofte. På grund af størrelsen og den cirkulære form har man ment, at det muligvis var låget til en gravne. Fremstillet er her det rituelle bryllup, som skulle sikre frugtbarhed ikke blot for menneskene, men også for ageren. Bag kvinden står majtræet, livets symbol, og billedet indrammes af forårets flettede

Skibsbilleder, hjulkors, skåltegn, dyr og en mand med sværd ved lænd og tydeligt fremhævet potens pryder en helleristningssten fra Ods herred.

løvkrans. I folkeskikken er bøndernes kåring af majbrudepar blandt landsbyens unge et blegt levn af den rituelle parring, det samme gælder en fastelavnsskik, som i ældre tider var i brug flere steder i Danmark, og som bestod i, at en pige i sin bare særk løb ud over pløjemarkerne forfulgt af en af de unge karle. Vi tør måske slutte, at et lignende brudeløb er gået forud for det lille Maltegårdsbilledes livsbekræftende scene. Som et vidnesbyrd om frugtbarhedssønskerne tolkes også de skålformede fordybninger i sten og klippeflader; de forekommer dels sammen med billedfremstillinger, dels udgør de stenens eneste dekoration. De har været lavet siden stenalderens slutning og op gennem bronzealderen, og deres spredning inden for Danmark er langt videre end billedfremstillingernes. Den forklaring, som falder mest i tråd med bøndernes frugtbarhedskult, er, at skåltegnene

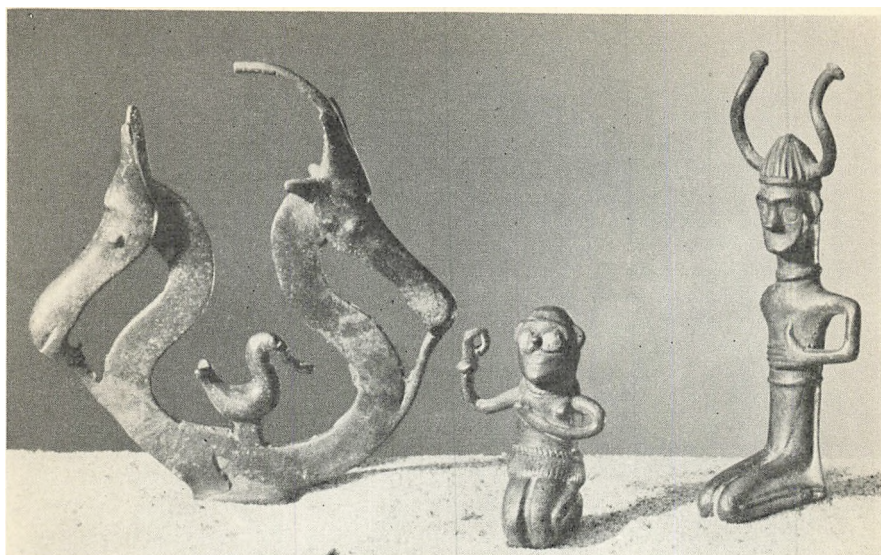

Slangen, der opfattes som symbolet for frugtbarhedskraften i jorden, er fundet ved Faardal nær Viborg sammen med de to af figurerne på næste side.

forestiller indgangen til det kvindelige skød, og således er det frugtbarhedsbefordrende symbol for selve undfangelsen.

Mange helleristningsbilleder er mere gådefulde f. eks. skibene, hvis antal på Skandinaviens helleristninger og på rageknivenes brede blade er så stort, at de må have spillet en betydelig rolle i kulten. Vi kan ikke klarlægge deres rolle i Nordens agerbrugskult, men må henvise til at skibet andre steder, f. eks. i Ægypten, spillede en vigtig rolle i frugtbarhedskulten og den nært tilknyttede dødekult.

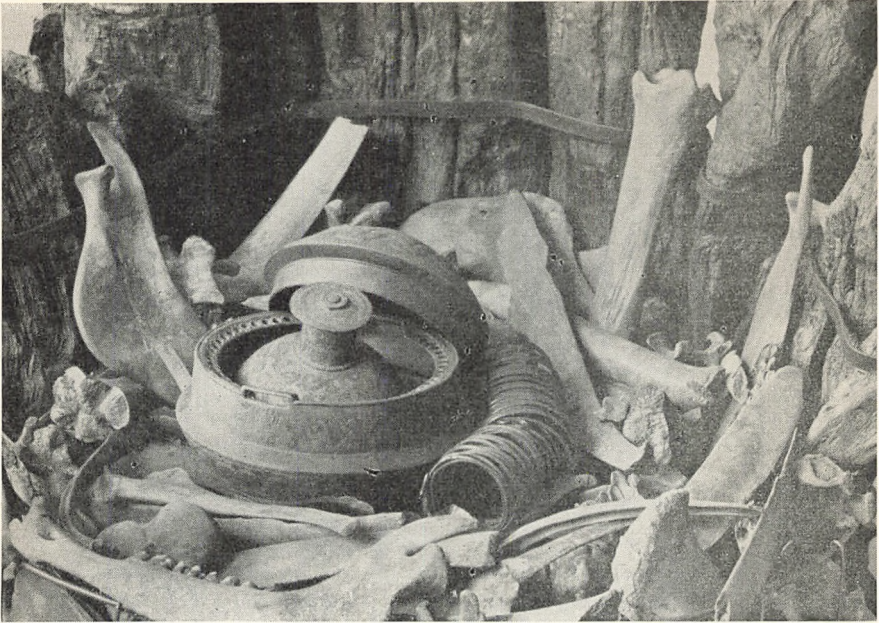
På en lille sten, fundet i en grube i jorden ved Havrum mellem Århus og Randers, er indridset en jagtscene. En spydbærende jæger sigter med sit våben på det bageste dyr i en flok; det forreste dyr er en hjort, de to andre kan muligvis være geder. Scenen flankeres af et træ og en krybende slange. Stilen er helleristningernes, motiverne ligeså, og indholdet må sikkert ligesom Maltegårdsstenens forklares som en afbildning af et kultisk optrin. Forklaringen skal muligvis søges i en skik, som helt op til nutiden forekom hos almuen, og som knyttede sig til høsten eller julen. Den var forskelligt udformet forskellige steder i Europa, men spillede på det samme tema: drabet af vegetationsdæmonen eller grokraften om man vil. Vegetationens dæmon kunne fremstilles af en person, udklædt som buk eller hjort, der dræbtes fiktivt, eller det kunne være et rigtigt dyr,

Aktører i den kultiske handling. Gedebukkene og kvinden er fra Faardal ved Viborg, manden med den hornede hjelm fra Grevensvænge ved Næstved.

som dræbtes; dæmonen kunne også forestilles i menneskelig skikkelse, eller høstens sidste neg kunne træde i stedet udklædt som menneske. I Östergötland rykkedes kornet til det sidste neg op med rode, for i det, sagde man, var hele agerens »magt« samlet. Vegetationsdæmonen skjuler sig også i de kager af menneske- eller dyreform, som bagtes til jul af korn fra det sidste neg. I nogle egne pløjedes stykker af disse kager i jorden ved første forårspløjning. Tankerne bag disse skikke var oprindelig at give grokraften tilbage til jorden for at sikre næste års afgrøde. – Træet og slangen på den lille østjyske sten forstærker indtrykket af, at tolkningen som vegetationsdrab kan være rigtig. Majtræet eller livstræet forekommer også på Maltegårdstenen, det forekommer flere gange på helleristningerne: et bohuslänsk helleristningsbillede gengiver den rituelle førstepløjning, hvor pløjemanden, som pløjer kornet i jorden, i sin hånd holder et majtræ. Slangen er en velkendt kultisk figur, der tolkes som symbol for frugtbarhedskraften i jorden.

Ved Faardal øst for Viborg fandtes nogle småfigurer af bronze gemt i jorden; de må formodes engang at have dannet en lille gruppe, der afbildede et kult-optrin. Det er en knælende kvinde iført snoreskørt og med øjne af guldblik; højre hånd er løftet, den venstre holder hun foran brystet. De andre figurer er en slange og fire bukkehoveder; alle er be-

Bunden af en hellig kilde med ofrede smykker og dele af husdyr, fundet ved Budsene på Møen. Ofringerne har fundet sted i bronzealderens senere del.

regnet til fastgøring på et underlag, ligesom Trundholmfundets sol og hest er det. Af kvindefigurens løftede højre hånd og slangens bidsel, samt en øsken på dens ene side, synes det at fremgå, at kvinden har holdt slangen i en tømme. Den handling, som optrinnet er led i, kender vi ikke, men aktørerne hører hjemme i frugtbarhedskulten.

En anden figurgruppe blev i sidste halvdel af syttenhundredetallet fundet i Grevensvænge ved Næstved. Fundet er ikke længere komplet, men bestod ved fremdragelsen af følgende figurer: to knælende mænd med hornede hjælme på hovedet og hver med en økse i den løftede hånd, en kvinde stående med hånden på brystet og en akrobatdanserinde i snoreskørt. Hornede mænd med store økser i hænderne og akrobatdansere kender vi fra svenske helleristninger, to hornede hjælme fra bronzealderens yngre halvdel er fundet nedsat som offer i Viksø Mose nordvest for København, og bredbladede paradeøkser kendes både fra danske og svenske bronzealderfund. – Grevensvænge-gruppens tilknytning til kulten er sikker, men heller ikke her lader handlingen sig udrede. Af akrobatdansens ensartethed i skulptur og helleristninger, af håndstillingerne, som er identiske i de to her nævnte figurgrupper, må vi slutte, at kulten har haft sine faste bevægelsesritualer.

RELIGIONEN

I forbindelse med selve kulthandlingen står også de nordiske bronzealderlurer, som på deres vis bringer den glemte verden mærkeligt nær. Lurerne er blæsehorn, og flere af dem så velbevarede, at de lader sig blæse tiltrods for deres næsten tretusindårige ophold i vore moser. Fra Danmark foreligger det største antal nordiske lurfund, blandt andet det righoldigste af alle: seks lurer fra Brudevæltmose i Nordsjælland. De fuldt udviklede lurer er lavet indenfor sidste halvdel af bronzealderen; det er lange svungne rør af støbt bronze og med en bred cirkelrund plade omkring lydhuset. De er en videreudvikling af de ældre krumme bronzehorn, som i form stod de første blæseinstrumenter af oksehorn nær. Lurerne er så ofte fundet parvis, at man tør formode, at de i almindelighed har været anvendt sammen to og to. At de skulle have haft et verdsligt formål, er næppe sandsynligt; at de har medvirket i kulten, godtgør de svenske helleristninger, og deres kultiske brug må tages i betragtning, dersom man vil bedømme den musikalske ydeevne. Deres opgave har sandsynligvis været at fremkalde stemninger og understrege handling, deres toner har været en del af oplevelsens og indlevelsens atmosfære. Vi i dag kan sagligt

Akrobatdans var et led i kulten. Den lille figur er fra Grevensvænge ved Næstved.

bedømme de svungne bronzehorns tekniske fortrin og mangler, men de sprøde og rungende toners sammenhæng er glemt, og vi har intet middel til at drage dem frem af glemslen.

Årstidernes kult udspillede formentlig ude i naturen, hvor resultaterne skulle virke. Nogle religiøse skikke udførtes vel indenfor familien, meget var sikkert et fælles foretagende for bygden. Det synes, som om der tillige har været tale om kultcentre for et større opland, noget lignende senere tiders valfartspladser. For denne antagelse taler helleristningernes fordeling; de grupperer sig i bestemte egne, f. eks. er hos os Odsherred, hvorfra Trundholmsolen stammer, en egn rig på helleristninger. Endvidere har vi kendskab til nogle terrasseformede banker, som muligvis kan have været skueplads for større religiøse fester; der er en langelandsk, en fynsk og en sydsjællandsk, den ene med grave fra den yngre del af bronzealderen, den anden med grave fra tidligste jernalder og den tredje, den nu regulerede Borgbjergbanke ved Boeslunde, med to fund af tilsammen seks guldskåle fra bronzealderens yngre del og med en gammel helligkilde ved sin fod.

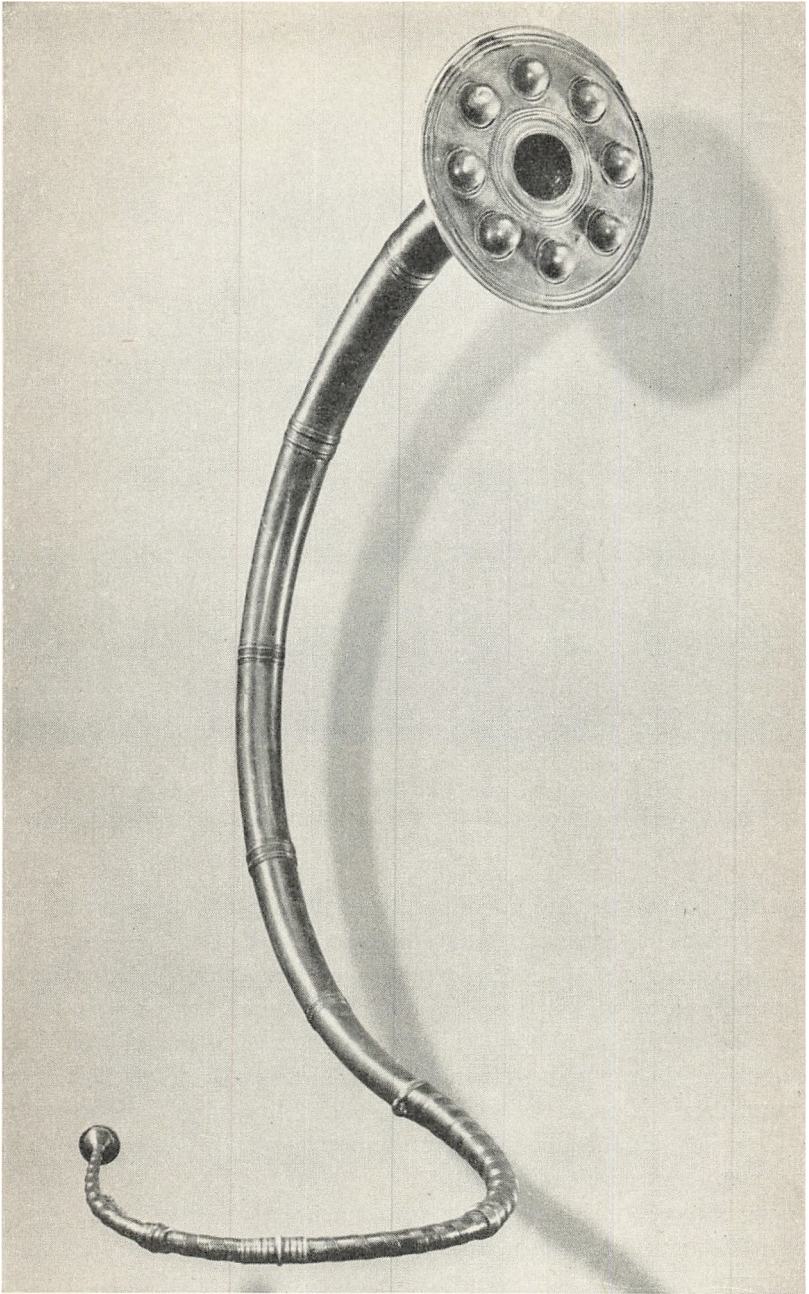
Velsagtens i forbindelse med årstidsfesterne fandt flertallet af offerhandlinger sted; de ofrede genstande er som fund af våben, smykker, pløje- og høstredskaber, knogler af dyr og mennesker, tid efter anden gravet frem af den danske jord. Offergaverne blev ofte formidlet gennem moser og enge, hvor nærheden af de uåndgribelige kræfter eller guddomme om aftenen måske lod sig ane i de hvide tåger og lytemændenes flakkende lys. Undertiden kan offerets art give en formodning om, hvem modtageren var – dog langt fra altid.

Pløjerredskaberne, som i slutningen af bronzealderen og begyndelsen af jernalderen henlagdes i moserne, kan næppe være skænket til andre end den magt eller guddom, som sørgede for markens afgrøde, og offerhandlingen fandt velsagtens sted i forbindelse med den rituelle førstpløjning, som vi kender både fra helleristningsbilleder og folkeskikke.

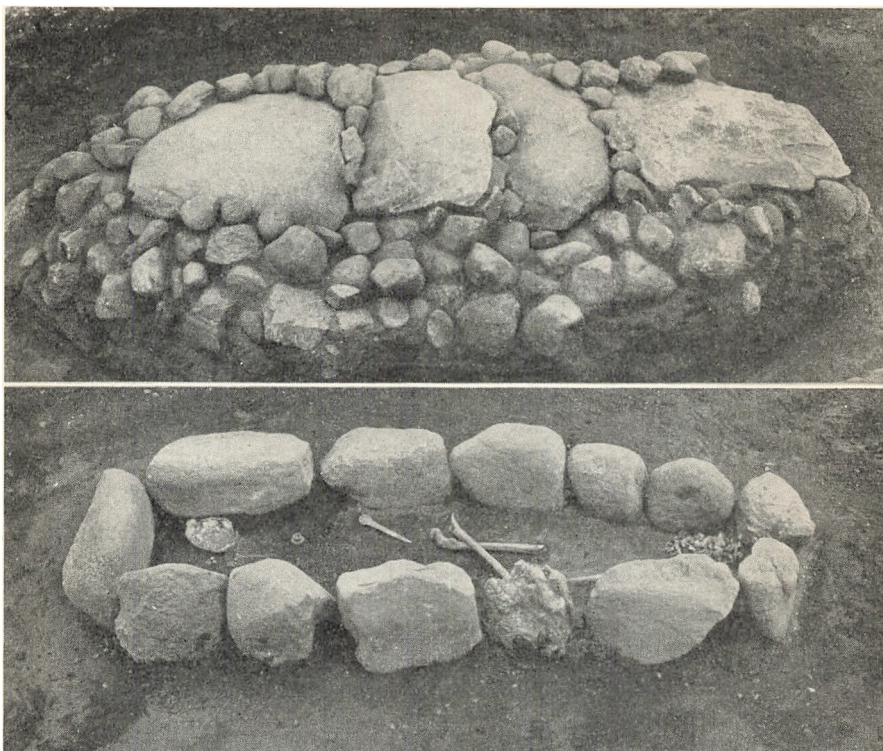
Der foreligger fra danske moser tre menneskeofre, som ved medgivne genstande lader sig datere indenfor bronzealderens sidste halvdel. Et er fra Midtsjælland, et fra Lolland og et fra Langeland, og i alle tilfældene fandtes der tillige knogler af husdyr. Det langelandske fund omfatter ikke mindre end seks personer, fire børn og to voksne. Måske kan de ulykkeliges skæbne sættes i forbindelse med den førømtalte skik at dræbe vegetationsdæmonen efter høst.

Kildedyrkelsen er et af de levn fra oldtidsreligionen, som stædigst har holdt sig op gennem tiderne. Navnlige omkring Sct. Hans besøgte i ældre tid de hellige kilder af valfartende, som søgte hjælp for deres gebrækkeligheder, og

RELIGIONEN

En af Danmarks 31 lurer. Den er fundet ved Tellerup på Fyn og tilhører den fuldt udviklede lurtype fra bronzealderens sidste halvdel.

En grav fra bronzealderens ældre del dækket med store, flade sten og mindre marksten. Erslev på Mors. Nederst samme grav afdækket. I stenkisten lå knogler af to personer, den ene som en hob brændte ben i kistens fodende, den anden som et delvis bevaret skelet.

endnu i vor egen tid holder de sidste blegkindede kildeguder i Norden stand og øver en dragende magt på folks tiører. Det righoldigste fund blandt bronzealderens kildeofre er gjort ved landsbyen Budsene på Møn. I et vandførende sandlag stod en hul ellestamme, der på ydersiden var støttet med en stenpakning, og i denne brønd lå knogler af flere husdyr, nemlig okser, kalve, får, hest, svin og hund sammen med spiralarmsringe og bæltepyrdelser fra bronzealderens sidste halvdel. Muligvis er her tale om en kilde med helbredende vand; en kemisk analyse viste i hvert fald, at vandet var stærkt mineralholdigt.

Højere magter, med hvem menneskene søger forbindelse, har sjældent virket på jorden, uden at de betjente sig af mellemmand blandt menneskenes børn. Disses kvalifikationer har alt efter tid og sted været af forskellig art f. eks. synskhed, hysteri eller andre psykiske anlæg, kløgt, alder, arv eller et særligt ydre for blot at nævne nogle. Der er ingen grund til

at antage, at ikke også bronzealderfolkene har haft deres religiøse overhoveder, præster eller troldmænd, hvad man nu vil kalde dem. Ja, der er endda et par sjællandske bronzealdergrave, der indeholder de jordiske rester af personer, som må formodes at have beklædt et sådant hverv. Det ene er en kvindegrav fra Maglehøj ved Frederikssund, det andet en mandsgrav fra Hvidegården ved Lyngby. Begge begravelserne har fundet sted henimod midten af bronzealderen.

Maglehøj var en anseelig gravhøj, i hvis top der lå en stor sten, som måske engang som oprejst bautasten har stået på toppen. Højen var bygget over en godt meterlang stenkiste, der i modsætning til de fleste andre af periodens grave var forsænket i undergrunden. Kisten var dækket med en kraftig sten og herover med en dyngge svære marksten; hele anlægget bar således præg af at være indrettet med den største omhu. På gravkammerets stenbrolagte bund lå den afdøde som en hob brændte ben, svøbt i rester af uldtøj. Ovenpå lå gravgodset, som bestod af en lille kniv, en knap, en bøjlénål og en bæltedåse; bæltedåsen lod formode, at den døde har været en kvinde, og det er bæltedåsens indhold, som tyder på, at samme dame har virket som troldkvinde eller præstinde. I bæltedåsen var et brudstykke af en kniv, et stykke bronzetråd, en rønnekvist, et stykke

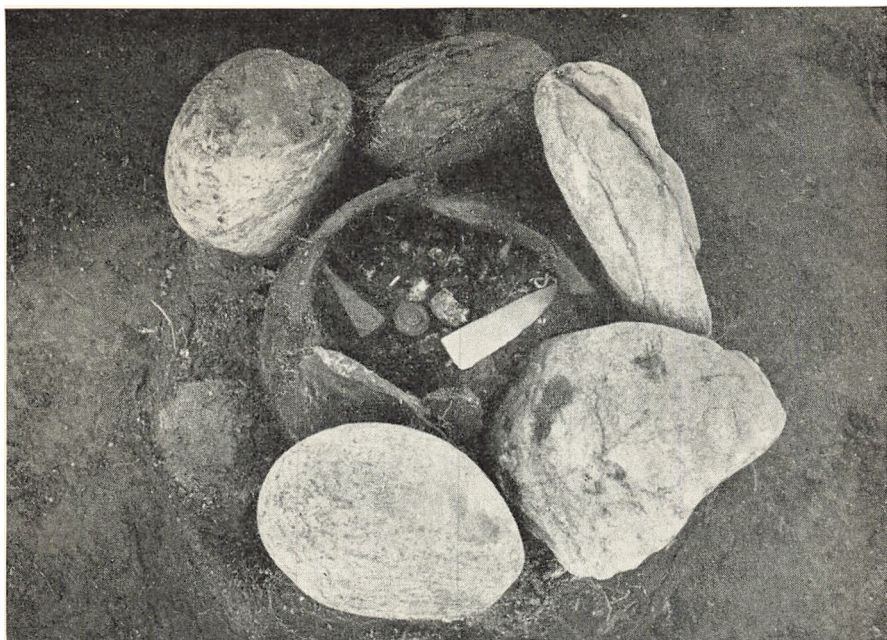
Egekiste fra Borum Eshøj med det tilhyllede lig af en ung mand.

Grav med bålbrændt lig. Endnu henimod midten af bronzealderen var der plads til den dodes sværd i graven.

trækul, et par brændte knoglestumper, en lerkonkretion, et par stykker svovlkis, kloen af en los, en hestetand, begge dele anvendt til gnidning, og endelig det nedre strubehoved af en ravn og nogle ting, som meget vel kan have ligget i maven på en ravn eller en rovfugl. Det var følgende: et par pindsvinefødder og forskellige skeletdele af en væsel. Hele æskens indhold er tydeligt nok troldsager, og det kunne synes, som om ejerinden har forstået at tage varsel af fuglenes indvolde ligesom spåmændene hos oldtidens grækere og romere.

I Hvidegårdshøjen stod en mandslang stenkiste, dækket med svære sten. På kistens stenlagte bund var bredt et dyreskind, og ovenpå det lå en dynges ben af et brændt menneske, dækket til med uldtøj. I tøjets folder lå et bronzesværd, halvt opløste læderremme med bronzeknapper, en bøjlenål og resterne af en læderpung, der var lukket med en primitiv form for lynlås. Indholdet af denne pung viser, at vi også her formodentlig har at gøre med en spåkyndig, en troldmand eller præst. Sammen med et middelhavssneglehus, et tilskåret træstykke, en stump af en ravperle, en snoge- eller hugormehale, lå en høgeklo, nogle småsten indsvøbt i et stykke tarm af en hønse- eller duefugl, og i et læderhylster underkæben

Urnegrav skærmet med sten. Oven på de brændte knogler i lerkarret ligger en knap, en pincet og en rægekniv.

af en egernunge, der så ud til at have været i en rovfuglemave. Stenene, resterne af egernet og duen kan meget vel være fundet i en høgemave, som troldmanden har undersøgt.

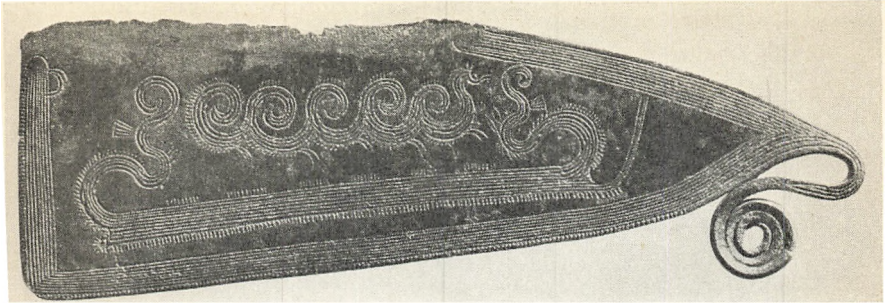
I bronzealderens religion rummedes både livet og døden. De dødes betydning for livets fortsættelse kan have været stor; i et moderne menneskes øre lyder det måske paradoksalt, men forholdet var jo det, at under mulde, hvor de døde opholdt sig, var også den kraft, som var frugtbarhedens ophav – hos nogle af de såkaldte primitive folk blir de døde ligefrem identiske med denne kraft. Det eneste sted, hvor vi kan hente viden om de levendes forhold til de afdøde og om de forestillinger, som knyttede sig til døden, er gravene; desværre blir vor viden trods gravenes store antal meget mangelfuld.

I løbet af bronzealderen forekommer to begravelsesmåder. Den ældste, som har rødder i stenalderens sidste del, er, at den døde lægges i kiste, der kan være sat af sten eller lavet af træ, og over kisten opkastes en jordhøj. Denne begravelsesform er i brug gennem hele bronzealderens ældre halvdel. Den anden begravelsesskik indledes med ligbrænding, hvorefter de brændte knogler lægges i en beholder eller et lille gravrum; grav-

stedet er indrettet i en ældre høj eller under markfladen, til tider opkastes en lav høj over graven. Ligbrændingsskikken udbredte sig fra Mellem-europa og nåede Danmark i bronzealderens første halvdel. Et spørgsmål er det, om der bag de forskellige skikke lå forskellige opfattelser af den dødes tilværelse, det vil sige, om den nye gravskik kom sammen med nye religiøse ideer. Gravene besvarer ikke spørgsmålet, men giver dog mulighed for at belyse det.

Tanken om, at de døde havde en fortsat tilværelse med et behov, som i større eller mindre grad svarede til de levendes, var lige så gammel i landet som agerbruget. I bronzealderens kistegrave lå den døde på en kohud og dækket med uldtæppe eller et dragtstykke, ligesom han i levende live havde ligget, når han sov. Den levendes behov for klæder, våben, smykker, toiletsager og noget at drikke var overført på den døde, ja selv de lette klapstole kom, som vi har set det i Guldhøjgraven, undertiden med. I en barnekiste i Guldhøj lå den lilles legetøjspisk, som et vidne om en fars eller mors kærlige omtanke. Det er værd at bemærke, at arbejdsredskaber ikke hører med til gravudstyret, og at fast føde ikke medgives i gravene.

De jordhøje, som opkastedes over gravene, var gennemgående af større dimensioner end stenalderens. Almindeligt er en højde på 2–3 m og et tværmål på 12–15 m, undertiden når størrelsen op på 6–7 m's højde og en diameter på 30–40 m. Også efter vor tids begreber ville opførelsen af sådanne høje være et meget stort jordarbejde, og det kan næppe forstås på anden måde, end at de afdøde slægtninge længe bevarede deres betydning for de levende. Man kunne fristes til at tro, at det var en overklasse af stormænd, som begravedes i disse høje, og tanken er fremsat, men gravenes udstyr og jordhøjenes størrelse står ikke mål med hinanden. Borum Eshøj, som var en af landets største gravhøje, gemte i sin centrale grav en ældre mand, som var klædt i udtjente, nærmest lasede klæder, han havde intet sværd og ingen pynt udover den trænál, som sad i hans kappe. Den unge mand i samme høj havde dog sværdskede, men sværdet var erstattet af en lille dolkklinge. I Borum Eshøj-kvindens grav fandtes en dolk og et pænt smykkesæt, men ingenlunde overdådigt. Den rigeste danske kvindegrav, jævn gammel med Borum Eshøjgravene, hører til de få begravelser fra denne tid, som slet ingen jordhøj har. Den er fundet ved Gjedsted i Vesthimmerland og indeholdt et meget smukt forarbejdet smykkesæt af bronze, bestående af halskrave, stor bælteplade, knapper, armringe, tillige bronzerør som stammede fra et snoreskørt, kam og dolk. Man anslår, at godt 11000 af Danmarks bevarede gravhøje rummer begravelser fra bronzealderens første 500 år – alene dette antal, som skønsmæssigt anses for at udgøre ca. en tredjedel af det oprindelige, fortæller,

Ragekniv med religiøse motiver: Skib og slange.

at det ikke bare var en lille del af befolkningen, som byggede højene; det var bondeslægternes respekt og veneration for deres døde og slægtens tilknytning til markens muld, som nærrede højbyggeriet, snarere end det var stormænds materielle overskud.

Hvad gravfundene fortæller er, at tilværelsen ikke ophørte med døden. Hvis man tør slutte noget ud fra gravgodsets sammensætning, må det være, at når man døde, var hverdagens møje slut, det daglige arbejdes redskaber havde man ikke længere brug for; dernæst, at opholdet i graven ikke krævede andre levnedsmidler end drikke. Om det så var, fordi opholdet i graven kun var af kortere varighed, eller fordi den dodes og den levendes behov alligevel ikke var helt det samme, ja det får vi intet svar på. Kort sagt, vi ved ikke, om man forestillede sig den døde for bestandigt knyttet til jorden, eller om man tænkte sig et dødsrige borte fra graven.

I århundrederne op mod bronzealderens midte forekom den gamle og den nye gravskik side om side her i landet, indtil den nye, ligbrændingen, helt sejrede. I den tid gennemgik selve graven en ændring fra den mandslange kiste over mindre, dog henved meterlange stensatte grave til den lille brændtbensbeholder, der som oftest var en lerkrukke af den slags, som anvendtes i husholdningen; kun i sjældnere tilfælde var lerkarret en specielt fremstillet gravurne. I begyndelsen byggede man endnu store høje over brandgravene, men med ligbrændingens fuldstændige sejr forsvandt også opførelsen af monumentalhøje. På solsiden af de gamle høje, i bakkeskråninger eller under flad mark nedgravedes de brændte ben, rensede for ligbålets kul og aske, og hvad den døde skulle have med sig, blev ubrændt lagt i graven. Mod slutningen af bronzealderen opkastedes i nogle egne en lav jordhøj over graven, andre steder kunne en stensætning af et skibs form gemme de brændte ben. Denne sidstnævnte gravform, som sikkert har sin oprindelse fælles med skibet på helleristningerne, findes som bronzealderbegravelse her i landet kun på Bornholm.

*Måske har frugtbarhedskraften i gudeskikkelse sat sit velsignelsesrige fodspor i denne nordjyske sten fra Godensgård.
Fodsålsfigurer er ikke ualmindelige helleristninger.*

Efterhånden som ligbrændingsskikken blev almindelig, indskrænkedes udstyret i gravene. I bronzealderens anden halvdel afløstes mandens sværd – så længe det da i det hele taget kom med i graven – af små efterligninger, det vil sige, at man frigjorde sig fra den mere håndfaste opfattelse af den dødes fornødenheder. Samtidigt fik ragekniv, pincet og andre toilettesager en fremskudt plads i gravens udstyr. Det kan forklares ved, at disse genstandes ringe størrelse var mere velegnede for en lille grav, men man kan dog ikke være sikker på, at det var så jordbundne tanker, der lå bag. Det er næppe af rent ornamentale grunde, når rageknivene forsynes med de samme fremstillinger som frugtbarhedskultens helleristninger: skib, slange, majtræ og solbillede. Det kunne tænkes, at rageknivene og andre genstande til legemets pleje havde en sakral betydning, og netop af den grund fulgte den døde. Man kunne i denne forbindelse gøre opmærksom på, at troen på, at menneskets kraft sidder i håret, har været vidt udbredt; hårofre kendes fra mange egne af verden, også hos os forekommer de i oldtiden, usikkert daterede, dog muligvis fra bronzealderens

senere del. På en fynsk urne, specielt fremstillet til gravbrug, og på et urnelåg fra Nordjylland er indridset billeder af redekamme. Måske er der en dunkel forbindelse mellem kam, kniv og menneskets kraft, som vi ikke nøjere kan udrede.

I bronzealderens allersidste del blev gravgodset endnu sparsommere, forsvandt ofte helt, de dødes behov for jordisk gods blev en tid lang minimalt.

Som nævnt var ligbrændingsgrav og ubrændt begravelse længe samtidige i landet og forekom i de samme egne. Det kunne tydes, som om brænding eller ikke-brænding ikke greb fundamentalt ind i den dødes endelige skæbne. Der kendes to grave, begge fra midten af bronzealderens ældre halvdel, hvori brændt og ubrændt lig er gravsat i samme kiste. Den ene er den kendte egekistegrav fra Egtved, hvor brændte ben af et 8-9 års barn lå indsvøbt i tøj i kistens fodende, det andet er en stenkiste fra Mors, som rummede to voksne personer, hvoraf den ene var brændt. Disse grave kan imidlertid ikke med nogen sikkerhed tages til indtægt for, at man anvendte de to skikke helt i flæng, snarere er der tale om menneskeofringer i forbindelse med begravelse.

En grav som troldmandens fra Hvidegård, der hører til blandt de ældre ligbrændingsgrave, er et af flere eksempler på, hvorledes gravsættelsen

Stenkreds omkring grav fra Haarbølle på Møen fra sen bronzealder. Kul, aske og knogler lå blandet i graven, et træk som blir almindeligt i jernalderen.

af et brændt lig kunne være temmelig inkonsekvent. De brændte ben lå i en langstrakt hob, i en stenkiste der var tilstrækkelig stor til at rumme et ubrændt lig. Man kan vist ikke tolke denne begravelse blot som et udslag af en ny måde at jordfæste den døde på, – graven gjorde de sig samme møje med som tidligere, man må dog snarere tro, at der har været en særlig mening med at brænde den døde, måske den at formidle en frigørelse af sjælen. I så fald var der en ny tanke bag ligbrændingsskikken; den *kunne* være kædet sammen med en ændring i en bestående opfattelse af den dodes evighedstilværelse, men behøver ikke at have været det.

Lad os til slut betragte et gravfund fra Aalestrup i Vesthimmerland, det er fra bronzealderens sidste halvdel. I en urne lå de brændte ben af et ungt menneske, og sammen med menneskeknoglerne lå brændte ben af seks allikers og to kragers vinger, samt et par kragefødder, men ingen knogler af fuglekroppene. Det er en rimelig forklaring af fundet, at vingerne skulle hjælpe den frigjorte sjæl til at flyve bort fra jorden. Kragefødderne og det ene vingepar kunne endda tolkes, som havde der været en fugleham med på bålet.

Et dødsrige langt borte, hvortil fuglene kendte vejen, kan for bronzealderfolkene have været en ny forestilling, som hørte sammen med ligbrændingen. Dersom vi vidste hvilke tanker, der knyttede sig til de gamle veludrustede kistegrave under jordhøjene, kunne vi måske fastslå, at der var en overgangstid henimod bronzealderens midte, hvor nye ideer bragtes ind i religionen; men på menneskehedens ældgamle spørgsmål *Hvor går vi hen?* har vi fra bronzealderen endnu kun et usikkert, eneste svar – seksten fuglevinger i en himmerlandsk grav.

*Fynsk gravurne med billeder
af redekamme.*

Høj i Dyrehaven.

BRONZEALDERENS MINDESMÆRKER I LANDETS FORSKELLIGE EGNE

Af THERKEL MATHIASSEN

Er Stenalderens svære Stengrave – Dysserne og Jættestuerne – en Pryd for det danske Landskab, er Bronzealderens Mindesmærker det i endnu højere Grad. Det er først og fremmest de store kuplede Høje, som kroner vore Bakkedrag og ses viden om. Medens Dysserne ofte er lagt paa lavt Terræn – vel opført hvor der var Sten tilstede – kravler Højene tilvejs; de skulde ses af de overlevende, disse stolte Gravminder.

De allerfleste af vore 11000 bevarede større Høje – over et Par Meter høje – er opført i Ældre Bronzealder, selv om nogle af dem kan indeholde Jættestuer, Hellekister eller – sjældnere – Jernalders Grave; endelig kan nogle af dem i Bunden have en eller flere jydskes Stenalderes Enkeltgrave, men er blevet förstørret i Bronzealderen. Men de fleste af disse Storhøje har efter vor Erfaring i Bunden en Centralgrav – Egekiste- eller Stenkiste-grav – fra Ældre Bronzealder. De fleste Langhøje tilhører antagelig ogsaa Ældre Bronzealder.

Andre Mindesmærker fra Bronzealderen er de lave Smaahøje, ofte omgivet af en Stenkreds, der rummer Urnegrave fra Yngre Bronzealder,

undertiden er der slet ingen Høj, men kun en Stenkreds; paa de sydlige Øer er der undertiden ved Siden af disse Smaahøje rejst en Bautasten. De allerfleste af de 2400 Smaahøje, der er bevaret paa Øerne, navnlig i Skovene, hvor de ikke så let pløjes bort, tilhører antagelig Yngre Bronzealder; det samme er Tilfældet med de fleste af de 600 Røser – Smaahøje, opbygget af Sankesten, der især findes paa Bornholm. Derimod tilhører de fleste mindre Høje i Jylland andre Perioder, Stenalderens Enkeltgravskultur, eller, som Smaahøjene i Vildmosen, Jernalderen. Endelig er der bevaret nogle Helleristninger – Skibsbilleder, Solbilleder, Skaalgruber o. a. – paa Bornholm oftest paa fast Klippe, i det øvrige Land paa større Stenblokke. Paa Bornholm tilhører desuden en Del af Bautastene og Skibssætningerne antagelig Bronzealderen.

I det følgende vil der blive givet en Oversigt over, hvad der findes af Bronzealders Mindesmærker i Landets forskellige Egne, med Fremhævelse af de mest seværdige. Ligesom i Stenalderhæftet skal her gøres opmærksom paa de arkæologiske Kort »Vore Fortidsminder«, der viser alle fredede Mindesmærker i vedkommende Egn og giver en kort Beskrivelse af de vigtigste.

KØBENHAVNS AMT

Her er bevaret 306 større og 150 mindre Høje samt en Skaalsten. Men disse Mindesmærker er ret ulige fordelt. Paa selve Københavns Grund findes kun 4: 3 i Bellahøj Park og »Danshøj« i Valby; Højene paa Bellahøj kendtes ikke tidligere paa Nationalmuseet; de har vel været anset for »Lysthøje«, som ofte opførtes i Haverne i den romantiske Tid; men det viste sig, at de er anført paa Dahlbergs Plan over Karl Gustavs Lejr paa Brønshøj Bakke, hvor de benyttedes som Kanonstillinger, saa de er gode nok. Ogsaa i Søndermarken findes en Høj, men den er muligvis en Lysthøj.

Men i Københavns nærmeste Omegn findes adskillige anselige Høje: »Aurehøj« i Hellerup – som dog vist er forhøjet i ny Tid – »Ellehøj« i Dyssegaardskvarteret, »Bavnehøj« i Vangede, »Carit Etlars Høj« paa Vældegaardsvej, »Garhøj« i Søborg, »Espenhøj« og »Kirsebærhøj«, der skjuler sig i Villahaverne i Gladsaxe, to Høje i Stolpegaardens Have, flere i Villahaver i Ordrup og langs Strandvejen. I Charlottenlund Skov findes 11 Høje, hovedsagelig mindre. I Rødovre findes den anselige »Valhøj«.

Særlig rig paa Høje er Dyrehaven, hvor der findes ikke mindre end 103 Høje, der maa formodes at stamme fra Bronzealderen. En Del af disse – og blandt dem nogle af de anseligste – er udgravet af Kong Frederik VII, der som bekendt var en ivrig Oldsagssamler. Paa en bevaret Tegning ser man Kongen sidde paa en Stol paa Toppen af en Høj, rygende paa sin

lange Pibe, medens en Flok Soldater gravede løs paa Højen. Det var jo ikke nogen særlig omhyggelig Udgravning, der blev præsteret; men der blev fremskaffet en Del Oldsager, og takket være hans Livskytte Jørgensen, der var hans Tillidsmand ved Udgravningerne, har vi en Del kortfattede Beretninger om Kongens Gravninger. Men selve Mindesmærkernes Skønhed havde Kongen ingen Sans for; han lod dem ligge med gabende Huller efter Udgravningerne, og først i vore Dage har vi faaet Midler til at restaurere de vigtigste af dem.

Særlig mange Høje findes i Strøget mellem Fortunen og Eremitagen, navnlig maa fremhæves en Gruppe paa 8 Høje paa Højdedraget Nord for Ulvedalene. Andre anselige Høje er »Garderhøj« paa Eremitagesletten, flere Høje i Jægersborg Hegn nær Skodsborg og et Par ved Rundforbi.

I Trørød Skov findes 20 velbevarede Høje; andre er »Dansehøj« og »Prinsessehøj« ved Lyngby, og længere vestpaa træffer vi de anselige Høje »Hyldhøj« ved Maaløv, »Kong Svends Høj« ved Smørumnedre, »Lemminghøj« ved Aagerup, »Buehøj« ved Hove og »Helgeshøj« Nord for Taastrup. Men iøvrigt er »Heden«, det flade Land mellem København og Roskilde og nedad mod Køge Bugt, meget fattigt paa Oldtidsmindesmærker. Fra Karlslunde ned mod Solrød findes dog en Række Høje, saaledes en Gruppe paa 7 Nord for Solrød, og enkelte andre findes omkring Reerslev, Tune og Snoldelev.

Amtets vestlige Del er rigere paa Høje; ret mange findes omkring Lejre og Lindholm og et stort Antal ved Ryegaard; særlig maa her fremhæves de tre store og ualmindelig smukke »Sakshøje« lige Syd for Vejen til Munkholmbroen.

Foruden disse Høje har vi en Skaalsten, den vældige »Myresten« i Ganløse Eged, hvori der er indnedet 9 Skaalgruber.

Paa Amager findes ingen Bronzealder-Mindesmærker.

FREDERIKSBORG AMT

Her findes 324 store og 197 mindre Høje, een Langhøj, 2 Stenkredse og 2 Helleristningssten. Højene er fortrinvis knyttet til Kystegnene; særlig rig er Horns Herred, navnlig Sognene Draaby og Ferslev, samt Egnene Syd for Frederiksværk, Tisvilde Hegn, Nordkysten omkring Raageleje, Smidstrup og Hornbæk og ogsaa en Del langs Øresundskysten, saaledes ved Rungsted. Det Indre er gennemgaaende fattigt paa Høje, ja visse Egne helt tomme.

Den smukkeste Højgruppe er vist »Maglehøjene« ved Bakkebjerg nær Raageleje, 8 anselige, velbevarede Høje, hvis Omgivelser nu er naturfredede, saa man ikke risikerer Sommerhusbyggeri imellem dem, som det

Højgruppe ved Bakkebjerg nær Raageleje.

er sket ved de 3 smukke Høje »Ølhøj«, »Rundhøj« og »Galhøj« paa Bakkedraget Syd for Kregme. I Tisvilde Hegn er der mange Høje, blandt andet en Gruppe paa 10, hvoriblandt den store, smukke »Harehøj«. I Farum Lillevang er der 6 velbevarede Høje og i Folehave Skov ved Hørsholm Grupper paa 8 og 9 Høje, de fleste ret smaa. I Horns Herred skal nævnes 5 store Høje paa et Bakkedrag Vest for Venslev.

Af anselige Enkelthøje, der maa tilskrives Bronzealderen, skal nævnes »Maglehøj« ved Frederiksværk, vel Nordsjællands smukkeste Udsigtspunkt, »Skyhøj« Syd for Hjørlande, ogsaa med god Udsigt, den store, men noget afgravede »Ludshøj« ved Blidstrup, »Hanebjerg« ved Melløse, »Ewalds Høj« i Rungsted og de to »Bavnehøje« Syd for Lille Havelse. En Langhøj ligger ved Seksgaarde ved Jægerspris. Et Par Skaalsten findes i Tisvilde Hegn og Folehave Skov.

HOLBÆK AMT

Her er bevaret 337 store og 217 mindre Høje, 6 Stenkredse og 4 Helle-ristningssten. Ogsaa her ser vi i udpræget Grad, at Højene holder sig til Kystegnene, medens Indlandet næsten ingen har. I Stenalderen havde vi en rig Bebyggelse i Indlandet, saaledes omkring Aamosen, hvor vi har mange Dysser og Jættestuer, men næsten ikke en eneste Bronzealderhøj; og det er ikke, fordi de her er sløjfet, der synes aldrig at have været nogen. Der er øjensynlig sket en Udflytning til Kystegnene, og denne synes, efter Fundene at dømme, at være paabegyndt allerede i Stenalderens sidste Afsnit, Dolktiden. Antagelig er det Handelen, først med Flint, senere med Bronze, der har lokket de førende Slægter, Storbønderne, til Kystegnene.

»Dutterhøjene« i Asnæs Sogn, Ods Herred.

Naar vi begynder nordfra, har vi i Odsherred en Mængde Høje; denne Landsdel er jo omgivet af Hav paa alle Sider – og var det i endnu højere Grad, før Lammefjord og Sidingefjord blev udtørret. Længst mod Nord, Øst for Højby, skal nævnes Gruppen »Syvhøje«, nu kun bestaaende af 6 anselige Høje, desværre noget skjult af Trævækst. I Kongsøre Skov findes 3 Grupper med ialt 20 mindre og middelstore Høje. Særlig dominerende er Højene paa den store Bakkebue, Randmorænen, der strækker sig rundt om Lammefjordens inderste Vig. Den kulminerer i Syd i den mægtige »Vejrhøj«, der vist har den videste Udsigt paa de danske Øer, 121 m over Havet. Længere nordpaa har vi »Mangenhøj«, »Lyshøj«, »Esterhøj« ved Høve med sin mægtige Genforeningssten, »Maglehøj« og de 4 sammenhængende »Dutterhøje« ved Aastofte. Paa Tuse Næs har vi de anselige »Trehøje« ved Løserup, og i Dragerup Skov ved Isefjordskysten er der mange Høje, hovedsagelig mindre.

Langs Sejrbugten har vi paa Vesterlyngen ved Eskebjerg en Gruppe paa 9 mindre og middelstore Høje, og paa Sejro krones næsten alle Bakke- dragene af Høje. Paa Røsnæs er der ogsaa en Del; ved Nostrup er en Yngre Bronzealders Høj afdækket, saa man ser de 4 koncentriske Stenkredse, der har indesluttet de 10 Urnegrave, Højen indeholdt. Særlig rig paa Høje er Skovene paa Asnæs, hvor der ialt findes 72, navnlig mange af Yngre Bronzealders Smaahøje.

Ved Uggerløse Syd for Rørby ligger paa et Bakkedrag 3 store Høje, deriblandt »Bavnehøj« og »Korshøj«, og paa Toppen af det store Bakkedrag ved Bjerge ligger »Urhøj«. Særlig smukke Høje findes længere sydpaa langs Storebæltskysten ved Dalby: »Lindehøj«, »Fledhøj« og »Vagt-

høj«, den sidste paa samme Bakkedrag som den smukke Jættestue »Rævehøj«. Anselige Høje er ogsaa de to »Slagelsehøje« paa Rye Mark og »Bavnen«, der kroner Bakkedraget ved Drøsselbjerg.

I Odsherred har der været forholdsvis mange Helleristningssten; men den eneste, der endnu findes paa sin oprindelige Plads, er den vældige Overligger paa Runddyssen ved Herrestrup; de Skibsbilleder, der findes her, er dog nu saa udviskede, at de næppe kan skelnes. En vældig Stenblok med en Mængde Skaalgruber findes Vest for Ruds Vedby; en anden er »Gubbestenen« ved Ubby. Ogsaa i Vesterskoven paa Asnæs og i Nordskoven ved Stenlille findes større Skaalsten. Saa er der endelig inde i Jættestuen »Rævehøj« ved Dalby indhugget to »Hjulkors«, Bronzealderens Solbilleder, paa en af Bærestenene.

Paa Samsø er der ret mange Høje: Ved Stavns, nær Vestkysten, ligger 3 Høje, hvoriblandt den anselige »Banehøj«. Ved Toftebjerg, ogsaa nær Vestkysten ligger »Rævebakkerne«, en Gruppe paa 6 Høje, hvoriblandt den store »Angantyrts Høj« og en Dobbeltøj. Andre større Høje er »Selleshøj« Syd for Ballen, »Sønder Tornhøj« og Dobbeltøjen »Elmshøj«, begge ved Koldby, to paa Ravnsbjerg, »Stolpehøj«, »Parrishøj« og »Vorhøj«, alle paa Brattingsborg Gods; nær Øens Sydøstkyst ligger »Højenhage« i en Gruppe paa 5 Høje paa en lille Bakke.

SORØ AMT

Her er bevaret 136 store og 80 mindre Høje, 2 Langhøje og 2 Helleristninger. Det er en Del mindre end i Holbæk Amt; men Fordelingen er noget lignende: Overvejende i Kystegnene.

Begynder vi nordpaa, har vi ved Valbygaard en Gruppe paa 6 smukke, beplantede Høje og ved Landsgrav »Bavnehøj«, »Tvehøje« og »Hellig Anders Høj« med det bekendte Kors. Lige Syd for Slagelse har vi de to meget store og højtliggende Høje ved Slots Bjergby, »Hashøj« og »Galgebakken«; den sidste viste sig ved Udgravningen at være en normal Bronzealderhøj, som i Jernalderen er blevet stærkt forstørret, uden at der kunde paavises nogen Jernaldergrav. Paa Slots Bjergby Mark ligger desuden Højen »Spidsbakke« paa et naturfredet Areal. Længere sydpaa har vi af anselige Høje de 4 »Femhøje« (een sløjfet) Vest for Boeslunde, »Kanehøj« ved Eggeslevmagle, »Bavnehøj« ved Skelskør, »Tudehøj« ved Østerhovedgaard, »Brakhøj« ved Magleby. Mod Øst har vi »Dronning Margretes Høj« ved Saltø, »Syvhøjen« (kun 6 bevaret) Nord for Karrebæk og mange Høje i Saltø Skov, blandt andet en Gruppe med 4 store og 5 smaa Høje. Der er dog nogle anselige Høje i Indlandet, saaledes 3 (blandt andet »Kærnehøj« og »Dronningehøj«) ved Haraldsted Sø, »Hagbards Høj«

To Høje ved Tøvelde paa Møn.

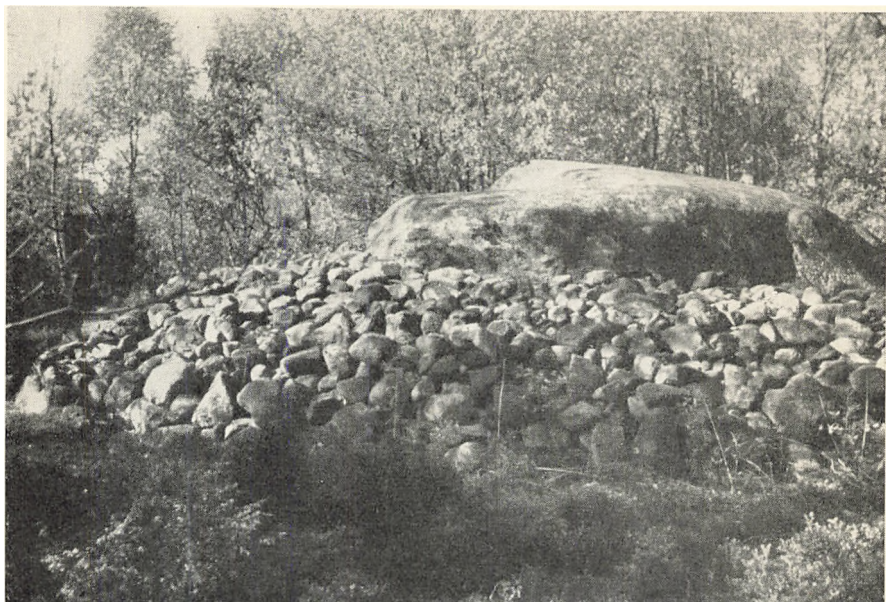
ved Sigersted, »Trolldhøj« ved Bregentved og 22 velbevarede Høje i dennes Dyrehave, samt 7 Høje, hvoraf 4 større, i Gisselfeld Dyrehave.

Af Helleristninger er der to Skibsbilleder paa Overliggeren af »Breddysse« ved Kirke Stillinge og et Hjulkors og nogle Skaalgruber paa en Sten, der er indmuret i Vestsiden af Sigersted Kirkes Taarn.

PRÆSTØ AMT

Sydøstsjælland er den Del af Sjælland, der er rigest paa Bronzealderhøje; her findes 265 større Høje og ikke mindre end 436 smaa; hertil kommer 6 Langhøje, 5 Stenkredse og 2 Helleristningssten. At der er bevaret saa mange Smaahøje skyldes først og fremmest de mange store Skove, hvor Bevaringsmulighederne er betydelig større end paa dyrket Land. Højene findes ogsaa her fortrinsvis i Kystegnene; dog har vi her en talrig Gruppe i Indlandet længst mod Vest, langs Susaaen og dens Søer.

Her, i Næsbyholm Storskov, findes 111 Høje, de fleste mindre, fra Yngre Bronzealder. Ogsaa et Par Storhøje har vi her i Tybjerg Herred: »Assenhøj« ved Aversi og »Galgebakken« ved Tybjerglille.

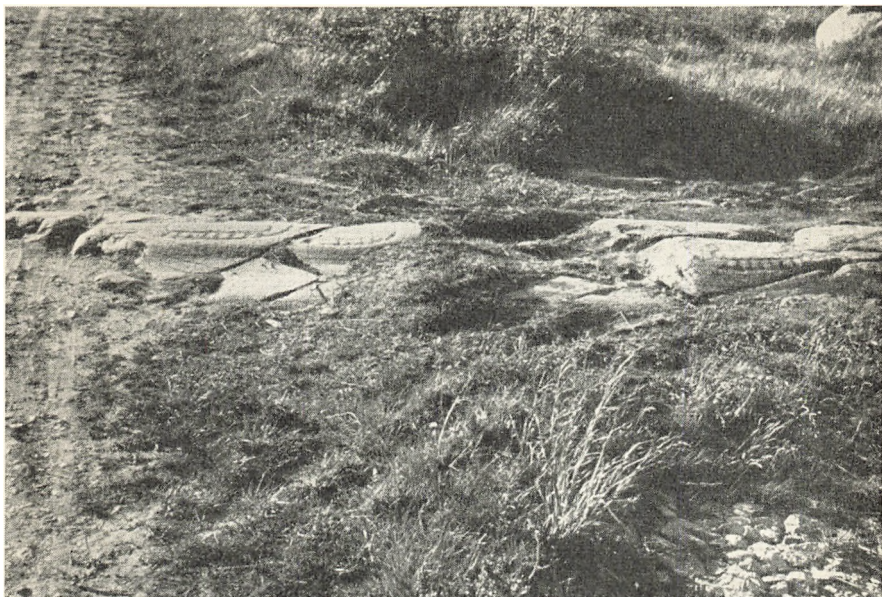
Røse i Rutsker Sogn; den er anlagt ved en naturlig Klippeknold.

Den nordlige Del af Amtet, Køgeegnen, er ret fattig; der er dog 7 Høje i Aashøje Skov, 14, hvoraf 4 ret anselige, i Indelukket ved Billesborg og den store Høj »Ranesbanke« ved Taarnby.

Stevns har navnlig mange Høje i Gjorslevs Skove, ialt 77, store og smaa og 2 Langhøje; paa Marken nær Gjorslev ligger den anselige »Skjoldshøj«. Iøvrigt kan der af større Høje paa Stevns nævnes 2 Syd for Havnelev, »Maglehøj« ved Højerup, »Fredenshøj« ved Rengegaard, »Store Møllehøj« ved Sigerslev, 3 Høje Sydøst for Juellinge og ved Hellested »Eghøj« og den ikke saa imponerende som berømte »Elverhøj«.

Fakse Herred, Egnen Vest for Stevns, er gennemgaaende fattig paa Høje. Ved Haarlev har vi »Bavnehøj« og paa Kirkegaarden den imponerende »Hothers Høj«. Nær Tryggevælde ligger en 70 m lang Langhøj og en anden større Høj. I Strandegaards Dyrehave danner 4 Høje en ualmindelig smuk Gruppe.

Længere sydpaa finder vi i Faksinge Skov 5 Høje og en Langhøj, paa Udby Mark 3 anselige Høje, blandt andet »Trudshøj«, hvori den ejendommelige Kedelvogn af Bronze, brugt som Gravurne, er fundet. Af andre større, fritliggende Høje skal nævnes »Julianehøj« ved Langebækgaard, »Rødshøj« ved Petersgaard, anselige Høje ved Kragevig og Viemose. Men her i denne Egn er det fortrinsvis i Skovene, vi træffer Højene: I Ore-

Helleristning med Skibsbilleder, Brogaard.

mandsgaards Skove 27 Høje, blandt andet den store »Bispehøj«; i Viemose Skov er der 32 Høje, større og mindre, blandt andet den anselige »Dyrhøj«; i Skibbinge Hestehave er der 18 Høje, i Lilliendals Skove 19, i Østerskov og Hestehaven hver 13.

Ogsaa Møn har haft en rig Bronzealderbebyggelse. Paa Vestmøn er der 3 store, træbevoksede Høje Øst for Damsholte, en stor, smuk Høj i Ny-lukke Skov, »Mortenshøj« ved Haarbølle, »Marhøj«, 4 Høje paa en Bakke ved Liseby. Paa Østmøn skal nævnes »Mandehøj« ved Ny Borre og »Dingelbjerg« ved Klintholm. Men det er især i Skovene at de ligger tæt; i Magleby Sogn er fredet ikke mindre end 129 Høje, hvoraf de 90 er smaa, og de allerfleste af disse ligger i Klinteskoven og Stubberuphave; sidstnævnte Sted findes de to anselige »Pinkenborg Høje«.

Paa den vældige Overliggersten paa Sømarkedyssen findes ca. 180 Skaalgruber.

BORNHOLMS AMT

Bornholm er i arkæologisk Henseende noget for sig, og det viser sig ogsaa, hvad Bronzealderens Mindesmærker angaar. Fredet er 127 større og 74 mindre Høje; men derudover er der ca. 600 Røser, 242 Bautasten, 17 Skibssætninger, 2 Stenkredse og 25 Helleristninger. Røserne er mindre

Høje, dannet af Sankesten; de indeholder enten en lille Stenkiste eller en eller flere Urner som Beholdere for de brændte Ben; Røserne tilhører dog ikke udelukkende Bronzealderen, men har ogsaa været anvendt i Ældre Jernalder. I Gruppe med Røserne optræder ofte Bautasten og Skibssætninger, saa det er sandsynligt, at ogsaa en Del af disse tilhører Bronzealderen; Bautasten er høje, oftest slanke, oprejste Sten, medens Skibssætningerne er oprejste Sten i buede Rækker i Form af et Skib.

Mange af Højene er store og smukke. Der kan nævnes Høje ved Holmegaard, Tornegaard og Risenholm i Nyker, et Par ved Sosegaard i Vester Marie, en Høj paa Duebjerg i Klemensker, »Offerhøjene« ved Rø Kirke, »Rævehøj«, »Bøgehøj« og »Egeshøj« i Øster Marie, »Bavnehøj« og »Korrehøj« i Ibsker, »Billeshøj«, »Falhøj« og flere andre Høje i Pedersker og »Svendshøj« ved Grødby i Aaker. En anselig Langhøj er »Rapshøj« i Klemensker.

De oftest uanselige Røser forekommer oftest som Grupper i Skovene, i adskillige Tilfælde sammen med Bautasten og Skibssætninger. Saaledes findes der Øst for Vester Marie Kirke en Gruppe med 56 Røser og en Skibssætning og en anden Gruppe med 3 Røser og 4 Skibssætninger, i Olsker findes en Gruppe med 12 Røser og en Bautasten og ved Gudhjem et fredet Areal med 5 Røser og 4 Bautasten. Ved Egeby i Aaker Sogn findes et fredet Areal med 8 Skibssætninger. En særlig Slags Røser er »Piltene«, hvor der ovenpaa Stendyngen er rejst en lille Pyramide af Sten; særlig i Bodilsker Højlyng findes en Del af dem: »Tørnpilten«, »Sivpilten«, »Døvrepilten« og »Lillemikkel«.

De mange Bautasten er noget særligt for Bornholm. Ofte optræder de i større Grupper, saaledes 62 i den lille Skov Gryet i Bodilsker og 51 i den lille Skov Louisenlund i Øster Marie; denne sidste blev i 1851 købt af Kong Frederik VII, der opkaldte den efter Grevinde Danner; den vedligeholdes stadig af Jægerspris Stiftelse. Af andre Bautasten skal nævnes en smuk Gruppe paa Frennemark ved Svaneke, de 3 »Hestestene« ved Gudhjem, »Helligkvinde« ved Bølshavn og »Hellig Haagen« i Bodilsker Plantage.

Særlig interessant paa Bornholm er de mange Helleristninger. I det øvrige Land forekommer saadanne af gode Grunde kun paa løse Stenblokke; men her har vi dem ligesom i Sverige og Norge paa fast Klippe, ofte paa Kuller, der stikker frem i dyrket Mark; dette er forklaret ved, at de antagelig er hellige Tegn, der skal fremme Markens Frugtbarhed. Den største Gruppe Helleristninger findes paa Klippen Madsebakke ved Allinge; her er der 10 Skibsbilleder, 7 Fodsaalfigurer og en Mængde Skaalgruber og lidt derfra en Skibsfigur og ca. 40 Skaalgruber. Paa Storløkkebakken i

Lav Høj med Bautasten, Frejlev Skov.

Olsker findes 3 Skibsfigurer og flere Skaalgruber, og ved Brogaard, ogsaa i Olsker, 5 Skipsbilleder. Paa en Klippekuile i Øster Marie er der Skaalgruber og 9 Fodsaalfigurer, paa en Klippeflade ved Lille Strandlyst i Nylars findes flere Hjul Kors og ca. 50 Skaalgruber, paa en Klippe ved Store Almegaard 100 Skaalgruber og paa »Fandens Keglebane« ved Neksø 17 Skaalgruber. De fleste af Helleristningerne indeholder dog her – ligesom i det øvrige Land – kun Skaalgruber.

MARIBO AMT

Her er bevaret og fredet 207 større og 1045 mindre Høje, 7 Langhøje, 41 Stenkredse, 71 Bautasten og 10 Helleristningssten. Ogsaa Lolland-Falster har saaledes sit Særpræg med sine mange Bautasten og navnlig ved det store Antal Smaahøje.

Disse Mindesmærker er meget ulige fordelt. I store Dele af Vest- og Sydjylland er der slet ingen; kun i Birket, Horslunde og Vesterborg Sogne er der en Del, i Avnede, Halsted, Stokkemarke, Tillitse, Holeby og Erindlev nogle faa. Noget hænger det antagelig sammen med, at der her ikke er saa mange Skove som i den øvrige Del af Landsdelen; men dette kan ikke være hele Forklaringen; i den store Christianssæde Skov er der

saaledes ikke en eneste Høj; snarere hænger det sammen med, at disse flade, lavtliggende Strøg i Bronzealderen har været for fugtige og vandlidende til at virke tiltrækkende paa Bebyggelsen. Men i Østlolland, Musse Herred, og paa Falster, findes der, især i Skovene, en Mængde Høje og andre Mindesmærker; betydelige Grupper findes ogsaa ved Maribosøerne (især i Krønge og Godsted Sogne) og omkring Bandholm.

Af de større Høje skal nævnes »Bavnehøj« ved Birket, Lollands største Høj, der ligger paa Øens højeste Punkt. Ogsaa Falsters højeste Punkt, »Bavnehøj« ved Nørre Vedby, er en anselig Høj. Men ellers gemmer de fleste Høje sig i Skovene, hvor de ikke har været saa udsat for Nedpløjning; dette gælder naturligvis først og fremmest Smaahøjene, der kun er bevaret i Skovene, hvor de til Gengæld forekommer i stort Tal og ofte i tætte Klynger. En virkelig Seværdighed er den lille Skov »Højene« under Engestofte; her findes paa et Areal af ca. 1 Hektar ikke mindre end 43 større og mindre Høje. En Række smukke Høje findes rundt om Svanevig ved Bandholm.

Smaahøjene fra Yngre Bronzealder er ofte forsynet med en Fodkrans af Sten; i mange Tilfælde er de saa flade, at Højningen næsten er umærkelig, og ofte er der kun en Stenkreds. Mange Steder er der ved Østsiden af Højen eller lidt Øst for den oprejst en Bautasten, et særligt Træk for Lolland-Falster. Navnlig finder vi mange af saadanne Smaahøje eller Stenkredse med Bautasten i den paa Oldtidsmindesmærker saa rige Frejlev Skov (65 Høje og 16 Stenkredse, de 41 med Bautasten). Men mange andre Skove er meget rige paa disse Smaahøje: Nybølle Lunder (30), Torrig Skov (25), Søholt Skov (47), Idalunds Indelukke (45), Fjelde Skov (23), Storskoven under Orebygaard (83), Engestofte Skov (44); paa Falster Vennerslunds Skove (47), Ny Kirstinebergs Storskov (62), Oustrup Skov (49) og Ravnstrup Skov (43); aller talrigst er dog Smaahøjene i Korselitses Skove langs Østersøkysten, hvor der findes ikke mindre end 225 Høje og Stenkredse.

Af Helleristningsstenene har »Klokkestenen«, der nu er opstillet midt i Frejlev By, en indhugget Cirkel, antagelig et Solbillede. De andre er Skaalsten; en i Keldskov har 25 Skaalgruber. I Frejlev Skov findes 5 Sten med Skaalgruber og Fodsaalfigurer.

ODENSE AMT

Nordfyn hører ikke til de rige Bronzealderegne. Der findes kun 51 større og 55 mindre Høje, det mindste Antal i noget dansk Amt. Disse Høje ligger ret spredt; større Koncentrationer i Skovene, som vi saa det paa Lolland-Falster, findes ikke her. Den største bevarede Gruppe findes i den

Højgruppe ved Tryggelev Nor.

lille Skov Tokkelund i Gamtofte Sogn, 14 Høje, hvoraf de 4 er Langhøje (muligvis dog ødelagte Langdysser, men dette kan være svært at se, naar Kamrene er borte og Højene er stærkt forgravede); men de fleste af dem er ret ødelagte siden Frederik VII, der en Tid boede paa det nærliggende Frederiksgave, gravede dem ud. I Nyhave Skov i Ore Sogn findes 7 mindre Høje og et lignende Antal paa Haare Bjerg i Tanderup Sogn. Iøvrigt ligger Højene meget spredt.

Af enkelte Høje skal først og fremmest nævnes Fyns største Høj, »Ringstedhøj« i Sønder Næraa Sogn; med sit Tværmaal paa 50 m og 8 Meters Højde er den saa anselig, at man tænker paa den Mulighed, at den rummer en Vikingetids-Høvding. Meget anselig er ogsaa den 7 m høje »Drengenhøj« ved Voldtofte. Iøvrigt skal nævnes »Loddenhøj« paa det kendte Udsigtspunkt »Munkebo Bakke«, to anselige Høje under Martofte og een under Snave, alle paa Hindsholm, »Vesterhøj« i Dalene Skov ved Nørre Næraa, »Finshøj« ved Nørre Højrup, »Kirkehøj« og »Kellebyhøj« i Sønder sø Sogn, »Korshøj« ved Kærsgaard i Brenderup Sogn, »Lunghøj« i Turup og »Naalehøj« ved Strandby i Haarby Sogn.

SVENDBORG AMT

Her er der bevaret nogle flere Høje: 56 større og 153 mindre; desuden en Røse, 4 Langhøje, en Skaalsten, 17 Stenkredse, 4 Bautasten og en Skibssætning, hvis Tilknytning til Bronzealderen dog er usikker.

Højene findes fortrinsvis i Kystegnene; de fleste Indlandssogne har slet ingen. Større Samlinger findes dog intetsteds. I Kajbjerg Skov under Holckenhavn findes 11 smaa Høje; i Gl. Hestehauge Skov ved Svendborg er der 10 Høje, hvoraf 3 er ret anselige, samt en 2½ m høj Sten med 83 Skaalgruber. Paa Borgeskov Mark ved Nyborg ligger 3 Høje, hvoriblandt den anselige »Svenskehøj«; Sagnet siger, at den polske General, der faldt i Slaget ved Nyborg 1659, er begravet her; dette har dog næppe noget paa sig. I Ørbæklundes Skove er der 5 Høje, hvoraf flere er ret store. Af Enkelthøje paa Sydbyn har vi af anseligere Høje en 6 m høj Høj i en Korsvej Syd for Egense, en ved Øster Skerninge, »Bavnehøj« under Holstenshus, »Gisselhøj« ved Jordløse og »Alfshøj« ved Aarslev. I Nymarkskoven under Egeskov ligger der paa en Bakketop en lille Røse, hvortil en Rampe fører op.

Paa Taasinge har vi i Bregninge Sogn den 7 m høje »Ingers Høj« og »Askehøj« i Bregninge Skov.

Langeland har ikke mange større Høje. En ligger paa Egeløkkens Mark; ved Tryggelev Nor ligger 3 ret store Høje og i Magleby Sogn har vi »Donsehøj« og »Maglehøj«, samt en Langhøj paa Stejlebjerg. Af Yngre Bronzealders Smaahøje og Stenkredse har Langeland en Del, hvoraf flere, ligesom paa Lolland, er ledsaget af en Bautasten. Det er især i Stubhaverne, at disse Smaahøje er bevaret; disse Stubhaver er et specielt langelandsk Fænomen, Smaaskove, bestaaende hovedsagelig af Hasselkrat og hørende til Bøndergaardene. I en saadan Stubhave ved Lismoose i Tullebølle Sogn ligger 12 lave Høje og Stenkredse, nordligt i Lindelse Sogn 7 Smaahøje, ved Askelsbjerg i Humble Sogn 3 Smaahøje og en Bautasten; i Egeløkkens Skove ligger 8 Smaahøje og en Stenkreds med en væltet Bautasten og i Faarevejle Skov 3 Stenkredse, den ene med Bautasten. I Konabbe Skov under Skovsgaard findes en lille Skibssætning; paa en Dysseoverligger ved Hesselbjerg i Humble Sogn er der 22 Skaalgruber.

HJØRRING AMT

I Jylland kommer vi op paa ganske andre Tal, hvad Bronzealderhøje angaar; enhver, der rejser i Jylland, vil lægge Mærke til, i hvilken Grad Højene præger Landskabet, idet næsten alle Bakkedrag krones af Høje. I Hjørring har vi bevaret ikke mindre end 806 større Høje; hvor mange af de 364 mindre Høje, der tilhører Bronzealderen, er tvivlsomt; mange tilhører antagelig Stenalderen og andre, f. Eks. Højene og Stenkredsene i Vildmosen, Jernalderen. Men hertil kommer 43 Langhøje og 3 Røser.

Disse mange Mindesmærker er meget ulige fordelt. De store Arealer,

som i Stenalderen var dækket af Litorinahavet, har øjensynlig heller ikke i Bronzealderen været synderlig beboelige; i hvert Fald træffer vi ingen Høje her; det gælder saaledes hele Skagens Odde helt til Foden af det høje Land Vest for Frederikshavn, det gælder Vildmosen, de lave Strækninger omkring den, og det gælder store Arealer Syd for Dronninglund og Strøget mellem Brovst og Aabybro. Men ogsaa de flade, gennemgaaende ret frugtbare Arealer, som efter Istiden var dækket af Yoldiahavet, har ingen eller meget faa Høje, saaledes Voergaard-Sletten, store Strækninger Syd og Vest for Hjørring og det meste af Hvetbo Herred. Det er paa Højdedragene, der mest bestaar af lettere, sandet Jord, at vi finder Højene. Nord for Hjørring er Bakkedraget omkring Bjergby rigt paa Høje, med »Vagthøj«, »Fællehøj« og »Skovhøj« som de anseligste. I Østranden af Hjørring By, lige ved det nye Gymnasium, laa »Femhøjene«, nu sløjfede; Bunden af den sidste af dem er nu fredet, og man ser her et Stenleje til en Egekiste, en lille Stenkiste, hvori der var brændte Ben og et smukt Bronzesværd (nu paa Museet i Hjørring), og en Stensætning, der var anbragt omkring en Urne med brændte Ben, altsaa Repræsentanter for Bronzealderens 3 Gravskikke.

En Mængde Høje findes paa Bakkerne omkring Tolne og Vogn; en stor Gruppe findes saaledes Vest for Vogn, og i Tolne Sogn er der bevaret 38 Høje, hvoraf »Storhøjene« og to af »Baalhøjene«, der alle ligger nær Tolne Kirke, er de største.

Det store Højdedrag mellem og Vest for Frederikshavn og Sæby er meget rigt paa Høje. Det lille Gerum Sogn har 34 Høje og 2 Langhøje bevaret, men har haft over 200; to ved Kragkær og to ved Nørre Vrangbæk er anselige. Aasted har 37 Høje, hvoriblandt den store »Kongshøj« ved Mejling. Ved Flade Kirke ligger en Gruppe paa 6 større Høje, paa Egnens højeste Punkt, »Kigud«, ligger en Høj, og længere mod Sydvest har vi »Storhøj«. I Skærum Sogn ligger en Gruppe paa 4 store Høje ved Dybro, i Sindal den store »Aasens Høj« og i Slotved Skov to Langhøje nær hinanden. I Understed Sogn har vi 32 Høje, deriblandt en imponerende Gruppe paa 4 ved Hestvang. I Hørby Sogn er der 46 Høje og 2 Langhøje; anselige er »Troldhøj« og de 3 »Porthøje«. Særlig rig er Torslev Sogn med 56 Høje og 3 Langhøje, hvoriblandt en halv Snes større Høje omkring Try. I Volstrup Sogn er der en Gruppe paa 9 Høje imellem Langtved og Øksenhede.

Længere mod Sydvest træffer vi et rigt Højomraade i den vestlige Del af Skæve og i Hellum Sogne; paa begge Sider af Brønden ligger 4 anselige Høje. Paa det isolerede Bakkedrag omkring Albæk er bevaret ikke mindre end 88 Høje, hvoriblandt de to store »Degnehøje« og »Kukhøj«. Højrigest

Højgruppe ved Lunde, Lerup Sogn.

i Vendsyssel er dog det store Dronninglund Sogn med 129 Høje og 10 Langhøje bevaret. I Storskoven ligger »Knøsen« og »Knaghøj« paa de to højeste Punkter og ved Hjallerup den 6½ m høje »Galgehøj«; tre Langhøje er af meget anselig Længde: »Pyldbørdysse« (93 m), »Langedysse« (80 m) og en ved Rosenby (90 m).

Længere mod Vest, i Landsdelens Midte, har vi i Taars Sogn 59 Høje, hvoriblandt den store »Baalhøj« og en Gruppe paa 9 paa Boller Mark. Ogsaa Jerslev Sogn er rigt (44 Høje), deriblandt »Storhøj« og 5 andre Høje ved Sønder Hjulskov og 6 ved Risholm.

I Øster Brønderslev kan nævnes »Stubdrup Kirkehøj«, »Skalbækhøj«, »Hathøj« og »Bolhøj«. Paa Serridslev Kirkegaard ligger »Klanghøj«, der bærer Kirkens Klokkestabel.

Vest-Vendsyssel er som nævnt fattig paa Høje; nævnes skal »Galgehøj« paa Børglum Bakke og »Tinghøj« ved Saltum. Derimod træffer vi paa Bakkedragene i Øster Han Herred en Mængde Høje, saaledes i Lerup Sogn 74, i Torslev 37 og i Haverslev 29.

Særlig skal fremhæves de store Højgrupper Syd for Lerup Kirke, tillige de 8 Høje paa Bakken Vest for Torslev og endelig 3 Høje, hvoraf den ene er sjælden smuk og velbevaret, Sydvest for Stagsted i Lerup Sogn.

Oldtidskirkegaarden paa Ydby Hede.

Vest for Haverslev By ligger den 60 m lange, men noget forgravede »Højedys« i en Gruppe sammen med 3 andre Høje.

THISTED AMT

Der er vist ikke nogen Landsdel i Danmark, der præges saa stærkt af Bronzealderhøje som Thy; overalt ser man dem i Grupper paa Bakke- dragene. Der er i det forholdsvis lille Thisted Amt bevaret 1053 større Høje og 43 Langhøje, hvoraf de allerfleste maa tilskrives Ældre Bronze- alder; hvor mange af de 464 mindre Høje, der gør det, er usikkert.

I Vester Han Herred er der en Mængde Høje imellem Hjortdal og Fjerritslev, saaledes en Gruppe paa 16 Høje, hvoriblandt en Langhøj og den store velbevarede »Møllehøj« ved Andrup; ogsaa »Thorshøj« ved Hjortdal, »Duehøj« ved Nørtorup og »Hvashøj« og »Bavnehøj« er anse- lige. Syd for Fjerritslev er der paa St. Jørgensbjerg 5 Høje, hvoriblandt »Skaarhøj« med en Mindesten for Slaget 1441. Paa Aggersborg-Bakke- draget ligger de to »Bavnehøje«.

Paa Højdedraget, der mod Nord ender i Kalkstensklinten »Bulbjerg«, ligger det mærkelige Oldtidsminde »Troldesting«. Paa vindblæste Partier mellem Klitterne findes Mængder af tildannet Flint, vidnende om, at der har været en udstrakt Boplads fra sen Stenalder og Bronzealder, og

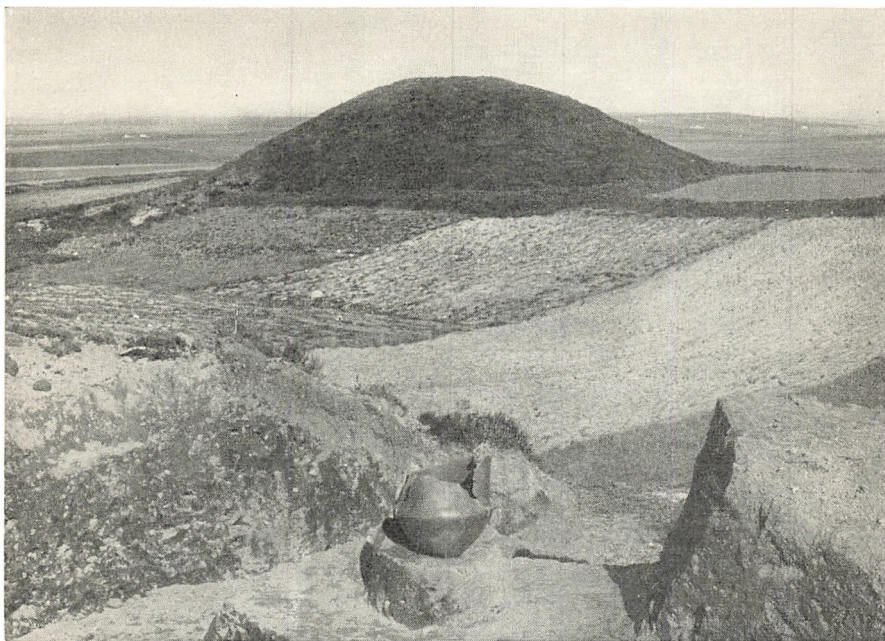
rundt paa Terrænet findes flere Høje, Stenrækker og enkeltvis oprejste Sten. Ved Tømmerby har vi den store »Aalhøj«, og paa Hannæs ved Skaarup findes en Gruppe paa 8 Høje, hvoriblandt den anselige »Bavnehøj«.

Naar vi forlader Hanherrederne og kommer til det egentlige Thy, træffer vi paa Hov Daas en større Langhøj og en Rundhøj og nærmere Thisted en Gruppe med de store Høje »Eshøj« og »Skavnhøj«. I den nordvestlige Udkant af Thisted ligger en 108 m lang Langhøj. Nord for Thisted finder vi i Nors Sogn de anselige Høje »Skibsted Høj« og »Hinding Daas«, den sidste en Langhøj. Sydligt i Nors Sogn ligger »Torshøj«, hvori er gjort et mærkeligt Fund: En Urne med 100 smaa Baade af Bladguld. Nord for Vester Vandet Kirke har vi en smuk Gruppe paa 10 større og mindre Høje, deriblandt »Edshøj«. Ved Sjørring har vi den store »Sjørring Bavnehøj«, og paa Grænsen mellem dette og Vang Sogne findes en Gruppe paa 7 Høje og Nordøst for Vang en Gruppe paa 5 Høje, hvoriblandt »Store« og »Lille Vandelhøj«.

Det sydlige Thy er overordentlig rigt paa Høje og Højgrupper, og kun nogle faa af de mest fremtrædende kan nævnes: Paa et Bakkedrag paa Grænsen mellem Skjoldborg og Kallerup Sogne findes en Gruppe paa 10 Høje, hvorimellem 2 Langhøje og 2 store Rundhøje, og lidt Syd derfor en anden Gruppe paa 10 Høje. Sydligt i Snedsted Sogn ligger de 3 anselige »Tophøje« og Vest for Nørhaa en smuk Gruppe paa 4 Høje. En ualmindelig smuk Højgruppe, 17 ialt, ligger paa et fredet Areal paa det kendte Udsigtspunkt »Skyum Bjerge«. Omkring Hørdum ligger 3 meget anselige Høje, »Mygelshøj«, »Skjoldhøj« og »Høverhøj«, og Nord for Irup paa Højdedraget Daasen ligger 7 Høje. Paa Bakken Galgehøj Syd for Hassing ligger en tæt Klynge paa 8 Høje. Ogsaa omkring Sønderhaa er der store Højgrupper, saaledes en med 9 lige Vest for Byen – og Syd for Aarupmølle de 6 »Bjerghøje«. Nord for Bedsted ligger de 3 anselige »Skelbjerghøje«. Lige Syd for Vestervig ligger de 6 »Skindbjerghøje« paa Række.

Den mest imponerende Samling Oldtidsmindesmærker i Thy er dog »Oldtidskirkegaarden« paa Ydby Hede, hvor der paa et større fredet Areal ligger et halvhundrede Mindesmærker, større og mindre Høje og en enkelt Langhøj; fra Stedet, der ligger højt, er der en pragtfuld Udsigt over Limfjorden. Dette Strøg er i det hele taget ualmindelig højrigt; lidt østligere ligger 12 Høje, og paa en skovklædt Bakke lige ved Ydby findes 14 Høje. Paa Bodum-Halvøen skal fremhæves »Graverhøj« og paa Thyholm 3 store Høje ved Egebjerg og »Blaabærhøj« ved Fløvlev.

Ogsaa visse Egne paa Mors er rige paa Høje. Mod Nord har vi »Store Salgjerhøj« paa Øens højeste Punkt med en vældig Udsigt, og en Gruppe

Storhøj ved Nibe; i Forgrunden er der en Høj under Udgravning; en Yngre Bronzealders Urne ses paa sin Plads, frigjort for Jordmasserne.

paa 5 Høje, hvoriblandt »Burhøj«, ved Bjergby. Ved Kaarup ligger 14 Høje, hvoriblandt den store »Margretehøj«, og lidt østligere, i de meget smukke Legind Bjerge, findes der en Gruppe paa 9 Høje.

AALBORG AMT

Aalborg Amt, der omfatter Himmerland og Kær Herred Nord for Limfjorden, har 1478 større og 592 mindre Høje; dertil kommer 53 Langhøje, 3 Stenkredse og 3 Skaalsten. Men trods det store Antal Høje, dominerer disse ikke Landskabet saa stærkt som i Thy; Arealet er større og Landskabet har gennemgaaende større, mere rolige Linier. Bortset fra de lavtliggende Egne i Kær Herred og ud mod Kattegatskysten, hvor Stenalderhavet gik ind, er Mindesmærkerne ret jævnt fordelt over Terrænet.

I Kær Herred findes de næsten kun paa Bakkedragene, navnlig i Hammer Bakker og paa Højdedraget ved Vester Hassing; Birsted og Hvorup Bakker har hver kun et Par Stykker; paa Gøl og Øland er der slet ingen. I Hammer Bakker er der flere anselige Høje, saaledes »Tinghøj« paa Bakernes højeste Punkt, »Møgelbjerg« og den meget store, men noget for-

gravede »Horsehøj«. Paa Vester Hassing-Bakkerne skal nævnes »Dalsgaards Høj« og de 3 »Hellighøje«.

Himmerland er som sagt meget rig paa Høje, og kun nogle enkelte Høje og Højgrupper kan nævnes. Lige omkring Aalborg har vi »Signalhøj« paa Signalbakken Øst for Byen, flere Høje paa Bejsebakken og en større Høj med flad Top paa Nørre Tranders Kirkegaard. Syd for Frejlev findes fem anselige Mindesmærker, saaledes »Oddershøj«, »Raadhøj«, der ligger i en Gruppe paa 7 Høje, og den 70 m lange Langhøj »Mulesgrav«. Vest for Ellidshøj ligger »Tinghøj«, de 4 »Storhøje«, de 6 »Viborghøje« og »Egedal Høj«. »Kongehøj« er en stor, smuk Høj ved Landevejen Nord for Gunderup.

Syd for Sønder Kongerslev, paa et Højdedrag med vid Udsigt over Vildmosen, ligger 4 store og en mindre Høj og en 42 m lang Langhøj. Særlig rig paa Høje er Skørping Sogn, hvor der findes en Mængde i den nordlige Del af Rold-Skovene – men næsten ingen i den sydlige og vestlige Del af disse store Skovomraader. Ogsaa Egnen mellem Rold-Skovene og Mariager Fjord er rig paa Høje. Her skal nævnes »Grønhøj« i Viffertsholms Skov, »Ambjerg Skovhøj« Syd for Astrup, »Bavnehøj« ved Oue og de 7 »Brokhøje« ved Kelstrup.

Gaar vi vestpaa, skal vi nævne »Frendrup Nihøje«, hvoraf dog kun 7 er tilbage, Nordvest for Øster Hornum, »Silshøjene« Syd for Nibe, en ualmindelig stor og velbevaret Høj Nord for Skarpsalling og de 4 højtliggende, smukke »Malle Høje« lige Nord for Kirken. Længere sydpaa ligger der ved Trend Vest for Landevejen en Gruppe paa 10 Høje, hvoriblandt »Trend Storhøj«, og Sydvest for Fredbjerg har vi de 8 »Urhøje«, hvoraf flere er store. Paa Gøttrup Bjerg ved Farsø ligger 7 Høje, hvoraf navnlig en er stor og smuk. Ved Sønderup ligger paa en Bakke de 10 »Skjoldhøje« og ved Kongens Thisted en Gruppe paa 11 Høje, hvoriblandt »Elbjerg«, og ikke langt derfra den store, smukke »Vejrhøj«. Øst for Alstrup ligger en Gruppe paa 4 anselige Høje, hvoriblandt en 98 m lang Langhøj; lidt vestligere ligger den store, smukke »Bjørnehøj«. Øst for Giver ligger 4 velbevarede Høje paa et fredet Hedearal.

I Sydsiden af Alstrup Kirkegaardsmur findes en Sten med 4 Skaalgruber. Paa Ravnkilde Kirkegaard findes en Høj, hvorpaa er oprejst en Runesten med Skaalgruber paa Bagsiden. Paa en af Randstenene paa »Skrukhøj« i Ravnkilde Sogn findes et Hjulkors og 4 Skaalgruber.

VIBORG AMT

Her findes ikke mindre end 1654 større og 965 smaa Høje; de sidste er dog hovedsagelig Stenalders Enkeltgravshøje; hertil kommer 34 Langhøje

Højrække ved Tindbæk, Skjern Sogn.

og en Helleristningssten. Rigest er Fjends Herred, derefter følger Nørlyng og Rinds; temmelig langt bagefter følger Lysgaard, Rødding og Sønderlyng Herreder, medens de frugtbare Salling-Herreder Nørre, Harre og Hindborg er fattige, noget man iøvrigt ofte ser i Jylland, hvor Sten- og Bronzealderbønderne i Reglen foretrak den lettere Sandjord for den svære Lerjord, som det var vanskeligt at bearbejde med deres primitive Landbrugsredskaber.

Paa Fur skal nævnes de 4 »Smediehøje«, de 3 »Stendalhøje« og de 2 »Odinshøje«, alle højtliggende, med vid Udsigt. I det nordlige Salling har vi først og fremmest den smukke Gruppe, omfattende 13 Høje, paa Vile Hede; der er ogsaa smukke Grupper ved Nautrup (»Præstehøj«, »Storhøj«, »Bavnehøj«), den ualmindelig smukke og store »Toustruphøj« ved Durup og de 2 »Urhøje« ved Junget.

Ved Harre findes nær sammen 3 Grupper med henholdsvis 4, 4 og 5 Høje, men der har været mange flere i denne Egn. En ualmindelig stor Høj er »Vihøj« ved Grinderslev, og en Gruppe paa 4 anseelige Høje ligger Sydøst for Grinderslev Kirke.

Sydligere i Salling ligger der paa den fredede Kaas Hede en Gruppe paa 9 middelstore Høje, og Nordvest for Lem findes en Gruppe paa 9 Høje, deriblandt 3 store og en 60 m lang Langhøj. Syd for Lyby ligger

højt en smuk Gruppe paa 7 Høje, hvoriblandt den anselige »Hagenshøj«; desuden findes her en Ringvold, »Ridebanen«, muligvis en Tilflugtsborg; et System af dybt nedskaarne Hulveje fører derop fra et Vadested nær Mundingen af en Bæk.

I Fjends Herred Syd for Skive har vi de 7 smukke, højtliggende »Fly Høje«, den meget store »Møgelhøj« og de to anselige »Torshøje« ved Keldbjerg og »Bavnehøjene« sydligt i Vridsted Sogn.

I Rinds Herred har vi først og fremmest de mange smukke Høje, der kroner de langstrakte Bakker, gamle Randmoræner fra Istiden, Hverrestrup Bakker og Tulsbjerge; det første Sted har vi mod Nordvest en Række paa 15 Høje; saa følger den store »Bavnehøj« og dernæst Grupper paa 5 og 4 Høje; paa Tulsbjerge er der 16 Høje, hvoraf »Harhøj«, »Bavnehøj« og »Fingerhøj« er anselige.

Værd at nævne er endvidere de 4 »Gemnehøje« ved Rødding og de 5 »Vanhøje« Syd for samme By, de 3 smukke »Bavnehøje« ved Hvornum, »Vorning Bavnehøj« i en Række paa 9 Høje, de to »Viskum Høje« og den 70 m lange Langhøj »Haversdaas« ved Nørbæk.

Syd for Viborg findes den smukke Gruppe »Kirkeager Høje«, 13 Høje, ved Tostrup, den store »Lyshøj« med Mindesten for Blicher, som var Præst her i Torning og Lysgaard. Saa lægger man iøvrigt Mærke til de mange Høje, der samler sig omkring den gamle Hærvej, der fra Viborg fører syd-paa; saaledes findes 5 smukke Høje paa det Sted, hvor den passerer Mostgaard Bæk, og paa Grathe Hede findes flere Højgrupper langs den gamle Vej, hvoraf et lille Stykke er fredet ved Haller Aa.

I den interessante gamle Egeskov Stenholt Skov – hvor det lille Klosterlund-Museum med en god Oldsagsamling fra Egnen ligger – har vi »Store Grønhøj«, der synes opbygget af Marksten; lidt nordligere i Skoven laa en ualmindelig stor Stenrøse, der indeholdt flere Bronzealdergrave, men desværre blev slaaet til Skærver før Fredningsloven kom.

Amtets eneste Helleristningssten findes i Øster Velling Sogn; den har indhugget flere Cirkler, antagelig Solbilleder.

RANDERS AMT

Ogsaa dette Amt er ret højrigt, omend i mindre Grad end de foregaaende. Bevaret er 694 større og 525 mindre Høje, 24 Langhøje, 10 Røser, 6 Stenkredse og 2 Skaalsten.

Nordligst, i Snæbum Sogn, har vi de 12 »Ravnhøje«, der danner en Række paa et højt Bakkedrag. Meget rigt paa Høje er Landet Syd for Mariager Fjord. Her ligger, lige Øst for Mariager, den vældige »Hohøj«, en af Landets største Høje, beliggende paa et af Jyllands højeste Punkter,

Helleristningssten ved Øster Velling.

med en pragtfuld Udsigt; to Gange har Tyskerne prøvet at udgrave den, i 1864 og under sidste Verdenskrig, uden at naa ned til Graven; nu er den atter restaureret. Andre anselige Høje og Højgrupper i dette Omraade er: En Gruppe paa 7 Høje, hvoriblandt den 6 m høje »Loddenhøj«, Sydøst for Vindblæs; 4 Høje, hvorimellem »Hanehøj«, Nord for Ajstrup; 10 Høje, hvoraf 3 er Langhøje, og en Stenkreds Syd for Assens; en 55 m lang Langhøj nær Aamølle; den vældige »Møgelhøj« ved Sem.

Nord for Vester Tørslev ligger en Gruppe paa 6 store, velbevarede Høje, hvoriblandt »Trehøje« og »Hulhøj«; Sydvest for True ligger en Gruppe paa 7 Høje, deriblandt den store »Tinghøj«; Nord for Raasted har vi den store, smukke »Mangelhøj« og ved Kovsted de 3 smukke »Bavnehøje«. Øst for Tvede findes Amtets eneste Helleristningssten, to Skaalsten, hvoraf »Nørstenen« kun har een Skaalgrube.

Visse Strøg af Djursland er meget rige paa Høje. Et rigt Omraade findes omkring Bønnerup og Emmedsbo; saaledes findes i Emmedsbo Plantage paa et ret snævert Omraade 13 Høje og en Stenkreds. Vest for Hegedal findes 8 større og mindre, smukt beliggende Høje; ved Vivild har vi de to sammenbyggede Høje »Tvillinghøj« og en større Langhøj. Nordøst for

Høje ved Gammel Estrup.

Villersø findes 8 smukt beliggende Høje, hvoriblandt »Torsø Høje«, »Kongshøj«, »Skelhøj« og Langhøjen »Melsækken«. Nord for Fannerup har vi »Sekshøje«, hvoraf der nu kun er 4 anselige Høje tilbage. Særlig mange Høje findes i Egnen Nord for Sivedst, i Tøstrup Sogn; to Grupper skal særlig nævnes: 5 Høje, hvoriblandt »Hulhøj« og »Brombærhøj«, og 4 Høje, hvoriblandt de anselige »Storhøj«, »Tvillinghøj« og »Pothøj«.

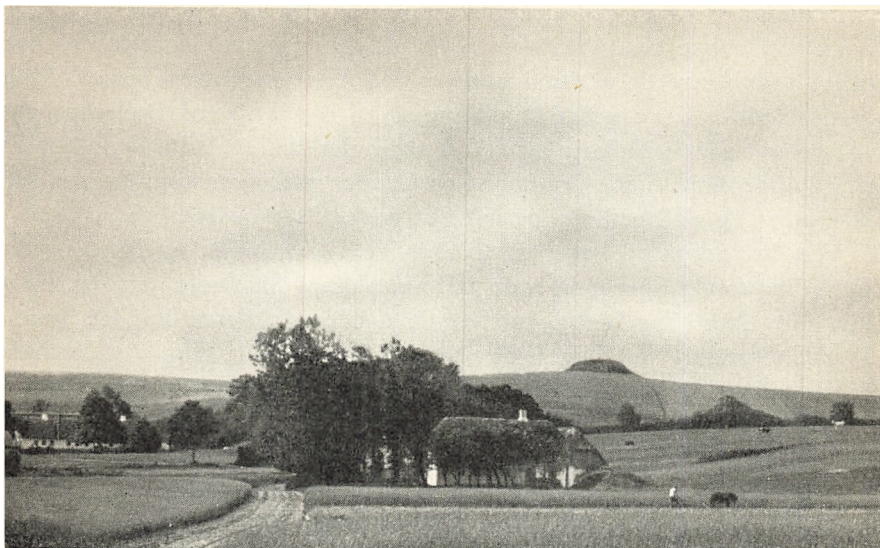
Syd for Kolindsund ligger ved Allelev den smukke »Egehøj«. Paa Mols er der flere anselige Højgrupper: Nord for Agri 10 Høje, hvoraf de 5 danner Gruppen »Julings Høje«; Nordøst for Vistoft de prægtige, højtliggende »Trehøje«; paa hver sin Bakketop Nord for Agri de to »Stabelhøje«.

Oven over Rønde By ligger den store »Rønde Bavnehøj«; i Skoven Hestehaven under Kalø ligger et Par store Stenrøser.

Den sydvestlige Del af Amtet, det meste af Galten Herred og Dele af Sønderhald og Øster Lisbjerg Herred, er fattigt paa Høje. Nævnes skal dog den store, velbevarede »Store Lynghøj« Øst for Hadsten.

AARHUS AMT

Aarhus er Jyllands højfattigste Amt; der findes kun 73 større og 59 mindre Høje, 3 Langhøje og en Skaalsten; vi er jo nu i det frugtbare Østjylland,

Højen »Pottelaaget« ved Falling.

hvis Lerjord ikke har virket særlig tiltrækkende paa Bronzealderbebyggelsen, der overalt foretrak de lettere Sandjordsomraader.

Større Højgrupper kendes kun i Skovene Norringure og Nørreris Skov, med henholdsvis 8 og 9 velbevarede større og mindre Høje; sidstnævnte Sted findes ogsaa en ret anselig Langhøj. Af den oprindelig store »Borum Eshøj«, hvori der i 1875 blev fundet 3 Egekister med velbevarede Klæde- dragter fra Bronzealderen, er der nu kun en Rest tilbage. Ved Edslev ligger »Store Torshøj« sammen med 3 andre Høje, og i Marselisborg Skov og Park har vi 3 ret store Høje og en Langhøj; en lignende Gruppe findes Syd for Kolt. Syd for Aarhus ligger den store, smukke »Jelshøj« paa Egnens højeste Punkt. I Hads Herred findes der næsten kun Høje længst mod Sydvest, i Falling Sogn; her ligger i smukt, naturfredet Terræn »Trap- høj« og østligere »Stolpehøj« og »Pottelaaget«. I en Skov ved Hov findes en stor Skaalsten med 39 Skaalgruber.

SKANDERBORG AMT

Nu kommer vi igen til et Omraade med mange Høje; Skanderborg Amt har 522 større og 389 mindre Høje, de sidste hovedsagelig Enkeltgravshøje; hertil kommer 15 Langhøje, 8 Røser og 2 Skaalsten. Højene findes fortrins- vis i den vestlige Del af Amtet, medens de østligere, mere frugtbare Egne gennemgaaende er fattige derpaa.

Nordligst, i Gern og Hjelslev Herreder, har vi ved Ellerup i Gern Sogn en Gruppe paa 4 ret store Høje, »Tvillinghøjene« og »Gammeltoft-høj«; ved Venge de 3 »Lodnehøje«; ved Voel en Gruppe paa 8 Høje, hvoriblandt et Par anselige Rundhøje og en Langhøj; ved Dallerup ligger »Storehøj« eller »Uldhøj« og ved Sorring det kendte Udsigtspunkt »Sorring Loddenhøj«. Ved Siim har vi en Gruppe paa 4 ret store Høje, »Top-skæphøje« og »Tippethøj«, og lidt Øst derfor de to »Alkenhøje«.

Ved Vorladegaard ligger de to anselige »Bavnehøje« og Nord og Syd for Yding to Grupper med hver 7 Høje; »Yding Skovhøj«, der ligger i en lille Skov Nord for Saaby, er efter de nyeste Maalinger Landets højeste Punkt. »Storhøj« ved Fruering er en stor, højtliggende Høj. Ved Vorbjerg er der to smukke højtliggende Højgrupper, der begge ligger i naturfredede Omraader; den smukkeste er den nordligste, 8 Høje, hvoraf de 4 har bred Topflade; den sydligste bestaar af 12 Høje, de fleste middelstore. Vest for Hvirring ligger en Gruppe paa 4 store, ret velbevarede Høje og ved Kalhave den anselige »Skephøj«, som det med Nød og Næppe lykkedes at redde fra den omsiggribende Grusgravning, der ogsaa har skæmmet Langhøjen »Langbjerg« ved Hornborg, saa den nu ligger som en Ø midt i en stor Grusgrav.

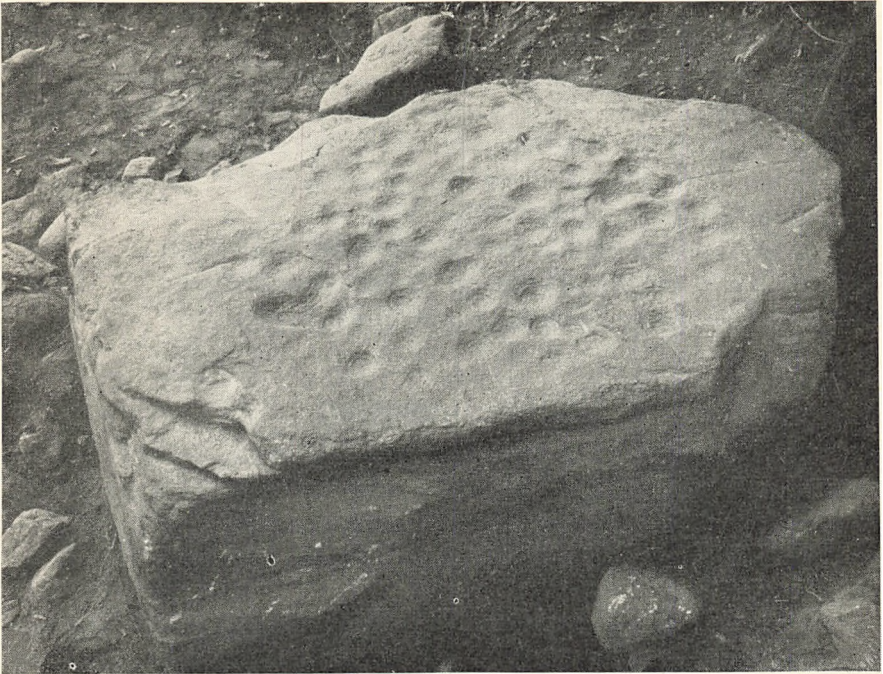
Vest for Gudenaadalen er den mest imponerende Højgruppe »Vinding Ottehøj«; der er nu kun 6 tilbage, men de ligger meget højt og dominerende. Lidt vestligere ligger de to store Langhøje »Givehøjene« og Syd for Vrads de store Høje »Harbo Høj« og »Bredhøj« og Langhøjen »Givkonen«. I Nørre Snede Sogn findes en Mængde Høje, her gik jo ogsaa den gamle Hærvej igennem; paa det højeste Punkt ligger »Nørre Snede Bavnehøj«; Nord for Boest har vi de 5 »Godthaab Høje« og ved Nørre Arreskov 3 mindre og en større Høj, samt en Skaalsten, der har været Randsten til en nu overpløjet Høj. Længst ude mod Vest, i det udstrakte Ejstrup Sogn, er der Grund til at nævne den store, smukke »Ensø Høj«.

Ved Kærs Mølle i Linaa Sogn findes en Sten med 55 Skaalgruber, paa Endelave en med kun een.

VEJLE AMT

Her er der 319 større og 374 mindre Høje, 13 Langhøje, en Røse og en Skaalsten, næsten alle i den vestlige, mere sandede Del af Amtet, Nørvang og Tørrild Herreder og Egtved Sogn af Jerlev Herred.

I Bjerge og Hatting Herreder, der omfatter Halvøen mellem Horsens og Vejle, er der kun Grund til at nævne den ret anselige »Loddenhøj« ved Hornum, »Grønhøj« ved Hatting (ikke at forveksle med Jættestuen »Grønhøj« i samme Sogn), samt de 3 »Terpenshøje« ved Rimmerslund,

Skaalsten i Laven Skov.

de sidste af en lang Række Høje, der har kronet en Række nu delvis bortgravede Grusbakker. Heller ikke i de andre østlige Herreder i Vejle Amt er der meget at omtale.

Der er 4 ret anselige »Femhøje« (een sløjfet) Nordvest for Almind, en Skaalsten, der er flyttet lidt fra sin Plads, ved Gaverslund, og en Del middelstore, velbevarede Høje i Statsskovene i Sønder Stenderup Sogn.

Men naar vi gaar vestpaa, til Nørvang og Tørrild Herreder, er der mange Høje: Langt vestpaa, Nord for Søndre Omme, et Terræn med 23 Høje, større og mindre; Nord for Brande en Gruppe paa 10 større og mindre Høje, deriblandt en Langhøj; en anselig Høj paa Toppen af Sandfeld Bjerg, den meget store Høj »Store Stendalhøj« Vest for Brande og de 3 Høje »Brogaardshøj«, »Skalhøj« og »Pasbjerg« ved Brande Ure. Syd for Tyregod de to »Gulhøje«, ved Oksenbjerge den store, velbevarede »Ravnshøj«, nordligst i Give Sogn »Hjorthøj« og ved Givskud de 3 anselige »Storehøj«, »Lillehøj« og »Møllehøj«. 2 større Høje ligger ved den gamle Hærvej ved det Sted, hvor den passerer den imponerende Dal, hvori Gudena og Skjerna udspringer nær hinanden.

Sydvestligt i Lindeballe Sogn ligger 4 Høje i et fredet Hedecareal, og

særlig mange Høje har vi ved Randbøl, hvor Hærvejen gik forbi; her ligger paa Kirkegaarden den store, fladtoppede »Kong Rans Høj«, og lidt nordligere har vi 4 store, smukke Høje paa et højtliggende, fredet Areal. Ogsaa omkring Gadbjerg er der mange Høje, saaledes Vest for Byen de 6 »Bavnehøje« og Øst for Byen den store »Sejrshøj«; nær Engelsholm ligger den store »Sneglehøj«. Længere østpaa, ligger ved Rugballegaard i Hover Sogn den store, smukke »Kongshøj«.

I Egtved Sogn skal nævnes de to tilbageværende af Gruppen »Mangehøje« ved Vork. »Storhøj«, hvori den berømte »Egtvedpige« blev fundet, mindes nu kun ved en Sten, der er oprejst paa Stedet.

RINGKØBING AMT

Det udstrakte Ringkøbing Amt er Landets højrigeste; her er bevaret 1435 større og 1401 mindre Høje, hvortil kommer 31 Langhøje; de allerfleste af de mindre Høje er dog Stenalderens Enkeltgravshøje, saa hvad Bronzealderhøje angaar staar Ringkøbing antagelig tilbage for baade Viborg og Aalborg.

I den nordlige Del af Amtet er det mest dominerende Træk den store Høj række, som kommende helt inde fra Viborg-Eggen, i en bugtet Linie gennemskærer Terrænet og naar Vesterhavet lidt Syd for Bovbjerg, øjensynlig en vigtig Oldtidsvej, der gaar helt tilbage til Yngre Stenalder (Enkeltgravskulturen) og Bronzealder. Den gaar frem dér hvor der har været lettest at komme frem, oftest paa Grænsen mellem den svære Lerjord i Nord og Sandjorden i Syd, langs Randen af de store Hedeflader, der følger Storaans Løb og mod Nordvest breder sig ud til den store Kronhede – Klosterhede. Langs denne Oldtidsvej findes en Mængde anselige Højgrupper; begynder vi i Øst skal følgende nævnes: Paa en Grusryg sydligt i Sevel Sogn 8 Høje; paa Stendis Hede de 6 smukke »Tinghøje« paa et fredet Areal; en anselig Langhøj, hvor Vejen har passeret Albæk; Øst for Holstebro en Gruppe paa 15 Høje, hvoriblandt den anselige »Kongehøj«; en ualmindelig imponerende Gruppe ved Store Døs Vest for Holstebro: 22 Høje, hvoriblandt den store, flade »Bredhøj«, hvor der er fundet 4 Egekister, og to Langhøje, hvoraf en, »Lange Mette«, er 96 m lang; »Mangehøje«, en Gruppe paa 11 Høje, hvor Oldtidsvejen gaar op over Asp-Naur Bakkeøen; 4 anselige Høje, hvoriblandt en Langhøj, paa det Sted, hvor Oldtidsvejen er gaaet ned over Dalen ved Kærgaards Mølle ved Vestenden af Fjorden Kilen; en smuk Række paa 13 Høje Øst for Fabjerg Kirke; en anselig Gruppe paa 13 Høje ved Forsvarsvolden Rammedige, der antagelig har dannet en Spærring tværs over Oldtidsvejen.

Højgruppe ved Rammedige.

Landet Nord for denne Oldtidsvej er som nævnt hovedsagelig frugtbar Lerjord, og her er der ikke mange Høje, bortset fra nogle smukke Grupper paa nogle af Bakkedragene, som de 5 »Bavnehøje« ved Gimsing, de 3 »Kjeldagerhøje« ved Tørring og den store Gruppe paa 26 Høje – stærkt skæmmet af tyske Befæstningsværker – paa Grænsen mellem Engbjerg og Hygum Sogne.

Men Syd for Oldtidsvejen er der en Mængde Høje, hovedsagelig paa Bakkeøerne, men ogsaa ofte strækkende sig ind paa Hedefladerne, som de 3 »Søhøje« og »Bavnehøj« ved Haderup.

Kun nogle faa af disse mange anselige Høje og Højgrupper kan nævnes: Syd for Idum Kirke to Grupper med henholdsvis 5 og 24 Høje, den sidste med de to »Solkær Høje«; sydligt i Vinding Sogn den store »Løgager Høj«; ved Neder Feldborg den store »Bjergehøj« med vid Udsigt; andre kendte Udsigtshøje er »Trehøje« i Timring Hede og »Store Momhøj« ved Fjilstervang. Ved Muldbjerg har vi den anselige, men noget forgravede Langhøj »Muldhøj«, der har givet den bedste Mandsdragt, vi har fra Bronzealderen. Ved Nørre Omme ligger de 6 »Ravnsbjerg Høje«, nordligt i Hanning Sogn den store »Finderup Rishøj« i en Gruppe paa 8, ved Fiskbæk de 3 »Skollerhøje« i et fredet Areal, Nord for Borris de 11 »Mangehøje«. Paa Sønder Lem Hede er der mange Høje, blandt andet de 6 »Lem Høje« og de to store Høje, der kaldes »Tolunding«. Syd for Hanning har

Høj ved Tyregod.

vi en Gruppe paa 9 store Høje, hvoraf navnlig »Kongshøj« er anselig, og længst mod Syd, ved Brosbølgaard, den store »Markskelhøj«.

RIBE AMT

Ogsaa her er der mange Høje, hovedsagelig paa Bakkeøerne. Bevaret er 658 store Høje, 11 Langhøje og 774 mindre Høje, hovedsagelig Stenalders Enkeltgravshøje.

I Vardeegnen skal nævnes: De 8 »Klaahøje« ved Lydum; de 30 »Mange høje«, større og mindre, Nord for Lunde; den smukke Gruppe »Tinghøje«, 5 Høje vestligt i Ølgod Sogn; de to »Falhøje« nær Landevejen Syd for Lyne; 13 Høje ved Blaksmark; den store, smukke »Amhøj« ved Vester Nebel. Paa den fredede Nørholm Hede ligger en aflang Gruppe paa 7 Høje, ved Skads 4 meget anselige Høje, hvoriblandt »Bavnehøj« og »Kongens Høj«.

Længere mod Øst har vi to anselige Høje paa en Bakke ved Gørklint, 3 smukke Høje paa Refsing Mark og en Gruppe paa 8 større Høje ved Lejrskov. Den store Gruppe paa 25 Høje ved Vester Vamdrup, der har givet flere berømte Egekistefund, er nu næsten forsvundet.

HADERSLEV AMT

Her er der bevaret 290 større Høje, 4 Langhøje og 141 mindre Høje, hovedsagelig Enkeltgravshøje. Fordelingen er meget ulige; paa den frugtbare Lerjord i Øst er der kun faa eller – som i største Delen af Tyrstrup

Højgruppe ved Jels.

Herred – slet ingen, derimod er der mange paa Højderyggen, hvor Hærvejen er gaaet frem, og paa de sandede Bakkeøer mod Vest.

Paa Haderslev Næs har vi i Øsby Sogn den 7 m høje »Tamdrup Høj« og en anden stor Høj ved Sverdrup; dernæst findes der nogle Høje i Skovene langs Sydkysten, ved Kelstrupstrand og Hejsager. Ved Kestrup ligger en ret stor Høj.

I Stursbøl Plantage findes ikke mindre end 45 Høje, de fleste dog mindre. I Jels Sogn, Nord for Stursbøl Plantage og ved Hennekedam, findes flere anselige Høje; i Nustrup Sogn har vi »Syvhøjene«, i Skrydstrup Sogn mange Høje langs Hærvejen; det var i en af dem »Skrydstruppigen« blev fundet. I Vedsted ligger der Nord for Kirken 6 velbevarede Høje og Vest for Præstegaarden en stor, smuk Høj. Øst for Københoved har vi de 4 anselige »Lokeshøje«, Øst for Harreby den store »Valdemarshøj« og i Lintrup Sogn en hel Række anselige Høje langs Landevejen Ribe-Foldingbro. Nordvest for Toftlund ligge »Tørhøj«, »Sorthøj« og »Spindekonehøj« og paa Hjartbro Mark »Engelhøj«.

AABENRAA AMT

Her findes kun 86 større Høje, 12 Langhøje, 170 mindre Høje og 2 Skaalsten. Højrigest er Øster Løgum Sogn; her skal nævnes den store Langhøj »Hanebjerg« og flere anselige Høje paa Bakkedraget ved Rovbjerg. Paa Løjtland er der en smuk Gruppe paa 5 Høje i Milkær Skov, ved Rise »Fladhøj« og 3 andre Høje paa Række, Øst for Hjordkær Kirke den anselige »Mølhøj«, ved Bjolderup »Bredhøj«, med stor Topflade. I Sunde-

Langhøjen »Hanebjerg« ved Øster Løgum.

ved er der ikke mange Høje; nævnes skal 3 ganske anselige i en Skov Nordøst for Ny Skovbøl og en Del Høje i Graasten Dyrehave.

Af de to bevarede Skaalsten sidder den ene – med 95 Skaalgruber – som Hjørnesten i en Kiste ved Dyrehave i Løjt Sogn; den anden, med 5–6 Gruber, findes ved Vilsbæk i Holbøl Sogn.

SØNDERBORG AMT

Her er der kun 62 større Høje og 11 Langhøje; af de 123 mindre Høje har en Del af dem vist sig at tilhøre Jernalderen. Derimod har Sønderborg Amt flere fredede Helleristningssten end noget andet dansk Amt, ikke mindre end 33, alle Skaalsten.

De allerfleste Høje ligger i Skovene, navnlig i Sønderskov, hvor den store »Amhøj« og de 7 »Helshøje« skal nævnes, dels i Lambjerg Indtægt. Af enkelte større Høje har vi »Troldhøj« ved Sandbjerg, »Knoldhøj« ved Ketting, »Sigvartshøj« ved Gammelgaard og »Rævehøj« ved Hørup. Blandt de mange Skaalsten paa Als skal fremhæves en med 60 Skaalgruber, højt placeret i Nørreskoven, og en, der er anbragt ved Ulkebøl Sportsplads, flyttet lidt fra sin oprindelige Plads; flere af disse Skaalsten tjener nu som Ledstolper ved Indkørsel til Gaarde.

TØNDER AMT

Her findes der 115 større Høje, 2 Langhøje og 98 mindre Høje, de sidste hovedsagelig Enkeltgravshøje. Højene findes især paa Bakkedragene, me-

Højgruppe ved Hjerpsted.

dens det lave, delvis fugtige Terræn, der optager store Dele af Amtet, navnlig mod Vest og Syd, næsten ingen Høje har.

Mod Nord, i Hvidding Herred, skal fremhæves »Faarmandshøj« ved Spandet, »Store Dragshøj« nær Arnum og navnlig de 6 store, højtliggende »Gassenhøje« ved Skærbæk. Ved Vestkysten længere sydpaa er der Højgrupper ved Hjerpsted og Emmerlev; navnlig en Gruppe mellem Hjerpsted og Koldby er anselig, men stærkt skæmmet ved, at man har ført de Skelgrøfter, som her altid afgrænser de enkelte Parceller, tværs igennem Højene; »Galgehøj« og »Storhøj« i Emmerlev Sogn er meget anselige. Paa det store Bakkedrag Nord for Løgumkloster ligger flere Høje, først og fremmest den store »Vognshøj« med Udsigtstaarn.

I Slogs Herred er der ikke mange Høje. Vest for Gaardeby i Tinglev Sogn ligger en Gruppe paa 4 store Høje, en Del fortrampet af Kreaturer; Nord for Heds ligger en større Høj og Nordvest for Hajstrup den anselige »Galgehøj«.

Alt i alt er det saaledes et ganske stort Antal Bronzealderhøje, vi har i Landet, 11.000 større Høje, hvortil kommer henimod 9.000 mindre, hvoraf dog kun en Del kan tilskrives Bronzealderen. Men der har været mange flere; 50–60.000 vides at være sløjfede eller helt ødelagte. De, der nu er tilbage, er fredede; Ejerne har faaet Fredningsdokument, og Fredningerne er tinglyst paa Ejendommene. Mange af de i ældre Tid ad frivillig Vej

Høj i Tostrup Sogn, Rinds Herred, med væltet Fredningssten og skamferet med et dybt Indhak af løsgaaende Kreaturer.

fredede Høje er forsynet med Fredningssten; men dette gælder ikke de Høje, der er fredede efter Naturfredningsloven af 1937; det, at en Høj ikke har Fredningssten, betyder saaledes ikke, at den ikke er fredet – hvad mange Mennesker mærkelig nok endnu tror. Men vi haaber efterhaanden at faa sat Sten paa alle fredede Høje; det har der hidtil ikke været Raad til.

De Høje, der nu er fredede, skulde gerne bevares og efterlades i en værdig Stand til vore Efterkommere. Men det er desværre ikke alle, der har Forstaelse heraf. Mange Ejere betragter disse Høje som en Ulempe; de dækker Jord, der kunde dyrkes, og de ligger i Vejen, naar Markerne skal behandles; det er irriterende at skulle køre uden om dem med Traktoren. Saa pløjes der for nær, saa der bliver en Brink, som Kreaturerne træder ned, og saa kan Ploven tage en Fure til. Den Løsdrift paa Markerne, som nu er saa almindelig, er yderst uheldig for Højene, navnlig hvis disse bestaar af sandet Jord; Kreaturerne har en særlig Lyst til at kravle op paa Højene, de træder igennem den tynde Græs- eller Lyngtørv, i Hullerne arbejder Vejr og Vind, og Højene gaar langsomt til Grunde. Vel har Ejerne Ansvaret for, at Mindesmærkerne ikke forringes, og der kan gives Bøder for Vanrøgt; men Ødelæggelsen er jo ikke tilsigtet, vel? Saa Bøden bliver ikke stor, og det kan efter Ejerskifte være svært at placere Ansvaret. Saa er der Grusgravning, som ofte undergraver en Høj, saa den skrider ned.

Høj i Sevel, Ringkøbing Amt, ødelagt ved Gravning af Grus; i Løbet af kort Tid vil de stejle Brinker styrte ned.

Hvem har Ansvaret? Ejeren siger, at Kommunen har eksproprieret Gruset, og Sogneraadformanden siger, at alle mulige henter Grus i Grusgraven. Ogsaa tilfældige Besøgende kan opføre sig daarligt, tilgrise Højene med Affald af forskellig Slags, og Drengene kan grave Huler i dem. Altsammen forbudt, men hvem skal haandhæve Forbudet? Der er nu ved Fredningsnævnene etableret et regelmæssigt Tilsyn af alle fredede Oldtidsmindesmærker; men hvis ikke Landbobefolkningen selv faar Forstaaelse af, at vi i alle vore prægtige Kæmpehøje ejer en Skat, der skal bevares, ja saa maa vi imødesee, at de fleste af dem i Løbet af en kortere eller længere Aarrække vil blive ødelagt eller udslettet.

Der er Ting, der kan være Grund til at gøre opmærksom paa her i Turistforeningens Aarskrift: Det er kun nogle faa Høje, der er offentlig Adgang til, og denne Adgang er da altid ad en Sti. Til alle de andre Høje er der kun Adgang efter Tilladelse fra Ejeren; de fleste Ejere siger vel ikke noget til, at Folk gaar op paa deres Høj – naar de ellers opfører sig ordentligt; men der er desværre altfor mange, der ikke gør dette, jokker igennem Korn eller anden Afgrøde, lader Led staa aabent, saa Kreaturer kan løbe ud o.s.v. Og dette virker jo ikke fremmede paa Forholdet mellem Landboerne og de Byboer, som gerne paa Udflugt vil nyde vort Lands mange Natur- og Kulturværdier.

LANDETS VIGTIGSTE ARKÆOLOGISKE MUSEER

Af JOHANNES BRØNDSTED

NATIONALMUSEET I KØBENHAVN rummer landets førende arkæologiske museum, det gamle »oldnordiske« som det kaldtes. Oprettelsen gaar tilbage til 1807. Stifterne var professor Rasmus Nyerup og biskop Frederik Münter. Dets første leder blev Christian Jürgensen Thomsen – treperiode-systemets fader – den næste en anden fremragende arkæolog J. J. A. Worsaae. I 1892 forenedes dette museum med flere andre samlinger under navnet »Nationalmuseet«; leder blev en tredje betydende arkæologisk forsker: Sophus Müller. Senere direktører har været M. Mackeprang, Poul Nørlund og nu Johannes Brøndsted.

Museet boede først paa Trinitatis kirkeloft, senere paa Christiansborg og siden midten af forrige aarhundrede i det fornemme, af arkitekten Eigtved 1742 opførte »Prinsens Palæ«, hvortil der i 1930–36 ved arkitekt Mogens Clemmensen føjedes store tilbygninger.

Nationalmuseet bestaar nu af følgende dele:

1. *afdeling*, Danmarks oldtid, har rige samlinger fra sten-, bronze- og jernalder. Herunder hører tilsynet med landets forhistoriske mindesmærker. Leder: Overinspektør, dr. phil. Therkel Mathiasen. – 2. *afdeling*, Dansk middelalder og renæssance. Herunder hører tilsynet med landets gamle kirker, voldsteder og andre fredede mindesmærker fra historisk tid. Leder: Overinspektør, arkitekt, dr. phil. Åge Roussell. – 3. *afdeling*, Dansk Folkemuseum, med samlinger fra nyere tid, dels fra bondestanden, dels fra de højere stænder. Herunder hører herregaards- og bøndergaardsundersøgelser, de etnologiske undersøgelser samt arbejder- og industriundersøgelser. Størstedelen af afdelingen vil efterhaanden blive flyttet ud til den nylig af staten erhvervede Brede klædefabrik. Leder: Overinspektør, cand. mag. Holger Rasmussen. – 4. *afdeling*, Etnografisk Samling, omfatter store samlinger fra de folkeslag, der staar udenfor Europas kulturer. Et vigtigt led i samlingen er det rige materiale fra Grønland og de øvrige eskimogrupper. Leder: Overinspektør, dr. phil. Kaj Birket-Smith. – 5. *afdeling*, Antiksam-

lingen, rummer genstande fra de klassiske kulturlande, Hellas og romeriget, samt fra kulturerne i den nære Orient, Ægypten, Mesopotamien, Persien, Syrien. Leder: Overinspektør, mag. art. Niels Breitenstein. – 6. *afdeling*, Den kgl. Mønt- og Medaillesamling. Midlertidig leder: Museumsinspektør, cand. mag. fru Fritze Lindahl. – 7. *afdeling*, Frilandsmuseet ved Sorgenfri, omfatter et stort antal bøndergaarde og andre landbobygninger fra landets forskellige egne med nærliggende nu svenske eller tyske omraader. Leder: Overinspektør Kai Uldall. – 8. *afdeling*, Naturvidenskabelig Afdeling, fremmer den kulturhistoriske forskning ad naturvidenskabelig vej (pollenanalyse, kulstof 14-datering m. m.). Leder: Overinspektør, dr. phil. J. Troels-Smith.

Endvidere hører under Nationalmuseet Statens arkiv for historiske film og stemmer og Museet for Danmarks frihedskamp 1940–45.

FYNS STIFTMUSEUM, ODENSE. Indeholder den rigeste oldsagsamling udenfor Nationalmuseet, nyopstillet og smukt arrangeret. En nybygning til samlingen er projekteret.

LANGELANDS MUSEUM, RUDKØBING. Fremragende oldtidssamling, for en stor del fremkommet ved de gravninger, museets skaber, købmand Jens Winther, lod udføre. Særlig maa fremhæves en række af landets største bopladsfund fra yngre stenalder samt rige vikingetidsgreve.

LOLLAND-FALSTERS STIFTMUSEUM, MARIBO. En ret god oldsagsamling fra amtet.

BORNHOLMS MUSEUM, RØNNE. En ganske god oldsagsamling fra denne arkæologisk set saa rige ø, for en stor del tilvejebragt i ældre tid.

VENDSYSSELS HISTORISKE MUSEUM, HJØRRING. Indeholder store samlinger fra Vendsyssels oldtid, navnlig fra denne landsdels jernalder med dens smukke særprægede keramik.

MUSEET FOR THY OG VESTER HAN HERRED, THISTED. Gode velordnede samlinger fra denne paa oldtidsminder saa rige landsdel.

ÅLBORG HISTORISKE MUSEUM, ÅLBORG. Foruden en almindelig oldsagsamling fra egnen findes her oldsager fra den store, nylig undersøgte vikingepalads Lindholm Høje.

VESTHIMMERLANDS MUSEUM, ÅRS. En god velordnet oldtidssamling, der blandt andet indeholder fundene fra flere udgravede landsbyer fra ældre jernalder (Østerbølle, Skørbæk).

VIBORG STIFTMUSEUM, VIBORG. En hovedsagelig i ældre tid tilvebragt ret betydelig oldsagsamling.

SKIVE MUSEUM, SKIVE. En god oldsagsamling i moderne museumsbygning; indeholder bl. a. landets største ravfund (fra mose ved Møllerup).

RANDERS MUSEUM, RANDERS. En god samling fra Randersegnen og Djursland.

FORHISTORISK MUSEUM, ÅRHUS. En betydelig oldsagsamling, hvoraf skal fremhæves bronzekedlen fra Brå, moselaget fra Grauballe og det store jernalders mosefund fra Illerup aadal; paa grund af pladsmangel har kun en mindre del af samlingen kunnet opstilles. Til museet er knyttet Århus universitets arkæologiske forskningsinstitut, hvis leder er professor, dr. phil. P. V. Glob.

HORSENS MUSEUM, HORSENS. God samling, hvoraf maa fremhæves det store jættestuefund fra Grønhøj og det mærkelige depotfund fra Aarupgaard med rav- og kobbersager i et lerkar.

SILKEBORG MUSEUM, SILKEBORG. Samlingen er ikke stor, men indeholder det mosefundne mandshoved fra Tollund, det bedst bevarede moselig der kendes.

RINGKØBING MUSEUM, RINGKØBING. God oldsagsamling fra egnen; særlig maa nævnes fundene fra den store jernalderlandsby Nørre Fjand.

HADERSLEV AMTS MUSEUM, HADERSLEV. Stor rig oldsagsamling; særlig skal fremhæves fundene fra Ejsbøl mose (jernalders vaabenoffer).

Kun de vigtigste af provinsens oldsagsamlinger har her kunnet nævnes: flere af de store museer (saaledes Holbæk, Kalundborg, Køge, Nykøbing Mors, Herning, Kolding og Sønderborg) er ikke nævnt, fordi deres oldsagsamlinger er forholdsvis smaa. Fremdeles findes et stort antal mindre museer, næsten i hver købstad og tilmed i mange landsbyer.

Hvis man støder paa oldtidsfund – navnlig hvis der under markarbejde fremkommer noget, der tyder paa grav- eller boplads – er det vigtigt at underrette et museum, for at fundet kan blive ordentligt undersøgt, før det forsvinder. Helst skal anmeldelse ske til et af de større provinsmuseer eller til Nationalmuseet; de smaa museer savner oftest den nødvendige faglige arbejdskraft til at gennemføre en undersøgelse paa tilfredsstillende maade. Det maa erindres, at med hvert ødelagt oldtidsminde forsvinder uigenkaldeligt en oplysning om livet i vor oldtid.

